

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

УДК 930.85:327(477:438)"1991/2021"(043.5)

ПРИТУЛЮК ВАСИЛЬ ЄВГЕНОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА СПІВПРАЦЯ У СПРАВІ ОХОРОНИ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (1991 – 2021 РОКИ)**

Спеціальність – 032. Історія та археологія

Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.Є. Притулюк

Науковий керівник: РАЗИГРАЄВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ, доктор історичних наук, професор

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Притулюк В.Є. Українсько-польська співпраця у справі охорони культурної спадщини (1991 – 2021 роки). Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – «Історія та археологія». – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025 р.

Представлена дисертація є результатом комплексного дослідження особливостей українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини у період 1991 – 2021 років. Культурна спадщина – це не просто сукупність успадкованих від попередніх поколінь архітектурних та мистецьких об'єктів, це, фактично, історичне обличчя нації, складова її матеріальної та духовної культури. Саме через культурну спадщину формується історична пам'ять народу, відбувається усвідомлення національної ідентичності.

Культурна спадщина доволі широке поняття і включає у себе архітектурні та мистецькі пам'ятки, місця національної пам'яті, архіви та книгозбірні. Особливістю національної культурної спадщини є те, що вона не завжди знаходиться у кордонах існуючих країн, її частина може перебувати далеко поза межами національних держав. У наслідок зміни кордонів, що неодноразово відбувалися впродовж ХХ століття, чимала частина культурної спадщини України та РП опинилася за межами кордонів досліджуваних країн, що, часто, особливо гостро і болісно сприймається народами.

Століттями українці та поляки, що проживали на порубіжних землях, їхня історія та традиції тісно перепліталися, що стало наслідком формування багатогранної культурної спадщини, котру, обидавши народи, вважають власним національним надбанням. У сучасному глобалізованому світі важливість культурної спадщини актуалізовується та зростає, а її охорона набуває все більшого значення. Дбаючи про власні культурні надбання Україна та

Республіка Польща налагодили тісну співпрацю у справі охорони спільної культурної спадщини, яка була започаткована на початку 90-х років XX століття і активно розвивалася впродовж наступних тридцяти років.

Дві світові війни та руйнації пов'язані із ними, а також радянський період – справи негативний вплив на культурну спадщину України та РП. Політика войовничого атеїзму, що супроводжувалася руйнуванням храмів та інших культових споруд, нищення архівних та бібліотечних фондів, які не вприсувалися у радянські ідеологічні концепції, розкрадання та переміщення творів мистецтва, плюндрування старих кладовищ – усе це вкрай негативно відбилося на стані історико-культурної спадщини. Тому не дивно, що із здобуттям незалежності Республіки Польща та України, на початку 90-х років XX століття, однією із нагальних проблем на повісті денній для обох країн постало питання охорони культурної спадщини.

Кожна, із досліджуваних країн, у міру важливості та фінансових можливостей дбали про відновлення, реставрацію та охорону об'єктів культурної спадщини, часто реалізуюючи спільні пам'яткоохоронні проекти. Оскільки на порубіжних землях знаходиться найбільша кількість об'єктів спільної культурної спадщини, саме західні регіони України та східні воєводства РП стали місцем реалізації двосторонньої співпраці. Хоч, співпраця у сфері охорони культурної спадщини мала значно ширші територіальні рамки, більшість спільних українсько-польських пам'яткоохоронних проєктів, досліджуваного періоду, реалізовувалися на порубіжжі.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, що поділені на одинадцять підрозділів, кожен із яких розкриває окремі аспекти досліджуваної проблеми, висновків та списку джерел. У вступі обґрунтовано актуальність теми її наукову новизну, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, охарактеризовано хронологічні та територіальні рамки, перелічено методи дослідження, розкрито практичне значення дисертації та її апробацію.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та концептуально-методологічні засади дослідження»*, який поділяється на три підрозділи, здійснено аналіз історіографії проблеми, виділено її тематичні групи, охарактеризовано джерельну базу дисертації, розрито методолгічний та понятійний інструментарій дослідження.

Наявна широка історіографічна база дозволила провести комплексне дослідження сучасної українсько-польської співпраці у сфері охорони культурної спадщини, порівняти польський та український досвід у цій сфері. Джерельна база роботи представлена опублікованими документами та архівними матеріалами, які не зважаючи на мінімальну хронологічну віддаленість від сьогодення, дозволили здійснити комплексний аналіз здобутків та проблем міждержавної співпраці.

Сучасний методологічний інструментарій дозволив різноаспектно дослідити дисертаційну проблему, акцентувати на її особливостях та ключових моментах. Автором широко охарактеризовано понятійний апарат дослідження, подано низку авторськи визначень термінів та понять.

Другий розділ *«Становлення та реалізація українсько-польського співробітництва у справі охорони культурної спадщини»* поділяється на два тематичних підрозділи у яких охарактеризовано організаційно-правові засади та інституційне забезпечення українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини. Аналізується у другому розділі і роль засобів масової інформації у формуванні суспільної думки щодо об'єктів спільної культурної спадщини та реалізації спільних пам'яткоохоронних проектів.

Третій розділ *«Спільні пам'яткоохоронні проекти»* поділяється на три підрозділи і є одним із найоб'ємніших у дисертації. Окрім того, третій розділ дослідження несе на собі головне змістове та фактологічне навантаження. У третьому розділі аналізується відбудова та реставрація культових та історичних споруд у РП та Україні, досліджуються проблеми та здобутки у цій сфері. Чималу увагу приділено, також, спільним українсько-польським археологічним

дослідженням, формуванням музейних та виставкових колекцій, що репрезентують культурну спадщину обох народів. Широко розглядаються проблеми реституції культурних цінностей, що нині досить гостро стоять в українсько-польських взаєминах.

Четвертий розділ дисертації *«Місця національної пам'яті в сучасних українсько-польських взаєминах»*, також поділяється на три тематичних підрозділи, і, як і попередній розділ, містить великий фактологічний та статистичний матеріал. У розділі досліджуються особливості формування державної політики історичної пам'яті в Україні та Республіці Польща та аналізується її вплив на міжнаціональні відносини. Доведено, що меморіалізація та героїзація національної історії веде до численних непорозумінь у сучасних українсько-польських відносинах та до побутування негативних історичних стереотипів. Досліджується вплив місць національної пам'яті на культурний простір Республіки Польща і України та їхній вплив на міжнаціональні відносини.

У кожному із розділів подано авторські рекомендації щодо можливостей активізації та покращення міждержавної співпраці у справі охорони культурної спадщини. Висновки розділів та прикінцеві висновки підсумовують основні результати дослідження.

Україна та Республіка Польща провели грандіозну роботу щодо випрацювання власних та узгодження спільних документів, які регламентують двосторонню взаємодію у сфері охорони культурної спадщини. Не зважаючи на ряд труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру сторонам вдалося реалізувати спільних низку успішних проектів щодо виявлення, відновлення та охорони культурної спадщини, а також досягти узгодження по основних напрямках співпраці.

Не обійшлося, у досліджуваний період, і без складних та конфліктних ситуацій, зокрема: навколо питань реституції культурних цінностей, спадку Оссолінських, меморіалізації національної історії, проблем із відкриттям

цвинтару Орлят у Львові, конфліктів навколо місць національної пам'яті часів Другої світової війни, тощо. Проте, обом сторонам, попри складні моменти, вдавалося знаходити компромісні рішення. Кроки, які здійснювалися в справі порятунку пам'яток української культури в Польщі і польської – в Україні, є виразом взаємної доброї волі, національної та релігійної толерантності та добросусідства.

Адже, культурна спадщина не має громадянства на відміну від культурних об'єктів, які таких власників мають. Нажаль, останні, не завжди можуть самостійно організувати належний захист та збереження культурних пам'яток. Саме тому необхідно створювати та розвивати мережеву співпрацю, напрацьовувати контакти та популяризувати в суспільстві захист та підтримку культурної спадщини. Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, коли спільна культурна спадщина перетворюється у «непросту спадщину» та викликає загострення міжнаціональних відносин, фактично, розділяючи народи.

Ключові слова: польсько-українська співпраця, культурна спадщина, Україна, Республіка Польща, міжнаціональні відносини, пам'яткоохоронна діяльність, реституція культурних цінностей, політика пам'яті, місця національної пам'яті, порубіжжя, ідентичність, культура, Україна, Республіка Польща.

ABSTRACT

Prytuliuk V.E. Ukrainian-Polish cooperation in cultural heritage protection (1991-2021). Qualification work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – «History and Archeology.» – Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025.

This dissertation is the result of a comprehensive study of the peculiarities of Ukrainian-Polish cooperation in the field of cultural heritage protection in the period 1991-2021. Cultural heritage is not just a set of architectural and artistic objects

inherited from previous generations, it is, in fact, the historical face of the nation, a component of its material and spiritual culture. It is through the cultural heritage that the historical memory of the people is formed, and the awareness of national identity is created.

Cultural heritage is a rather broad concept and includes architectural and artistic monuments, places of national memory, archives, and libraries. The peculiarity of national cultural heritage is that it is not always located within the borders of existing countries, and some of it may be far beyond the borders of national states. As a result of the repeated border changes that occurred during the twentieth century, a significant portion of the cultural heritage of Ukraine and the Republic of Poland ended up outside the borders of the countries under study, which is often particularly acutely and painfully perceived by the nations.

Over the centuries, Ukrainians and Poles living in the borderlands have closely intertwined their history and traditions, resulting in a multifaceted cultural heritage that both peoples consider their national treasure. In today's globalised world, the importance of cultural heritage is growing, and its protection is becoming increasingly important. Caring about their cultural heritage, Ukraine and the Republic of Poland have established close cooperation in the field of protection of their common cultural heritage, which was launched in the early 1990s and actively developed over the next thirty years.

Two world wars and the destruction they caused, as well as the Soviet period, had a negative impact on the cultural heritage of Ukraine and Poland. The policy of militant atheism, accompanied by the destruction of churches and other religious buildings, the destruction of archival and library collections that did not fit into Soviet ideological concepts, the theft and removal of works of art, and the desecration of old cemeteries - all this had a very negative impact on the state of historical and cultural heritage. Therefore, it is not surprising that with the independence of the Republic of Poland and Ukraine in the early 1990s, the protection of cultural heritage became one of the most pressing issues on the agenda for both countries.

Each of the studied countries, to the extent of their importance and financial capacities, took care of the restoration, restoration and protection of cultural heritage sites, often implementing joint monument protection projects. Since the largest number of common cultural heritage sites are located in the borderlands, the western regions of Ukraine and the eastern voivodeships of Poland have become the focus of bilateral cooperation. Although cooperation in the field of cultural heritage protection had a generally wider territorial scope, most of the joint Ukrainian-Polish monument protection projects of the period under study were implemented on the borderlands.

The dissertation consists of an introduction, four chapters divided into eleven subsections, each of which covers certain aspects of the problem under study, conclusions, and a list of references. The introduction substantiates the relevance of the topic and its scientific novelty, defines the object, subject, purpose, and objectives of the study, describes the chronological and territorial framework, lists the research methods, and reveals the practical significance of the thesis and its approbation.

The first chapter, *«Historiography, Source Base and Conceptual and Methodological Foundations of the Study»*, which is divided into three subsections, analyses the historiography of the problem, identifies its thematic groups, describes the source base of the thesis, and elaborates on the methodological and conceptual tools of the study.

The available broad historiographical base allowed for a comprehensive study of modern Ukrainian-Polish cooperation in the field of cultural heritage protection, and a comparison of Polish and Ukrainian experiences in this area. The source base of the work is represented by published documents and archival materials, which, despite the minimal chronological distance from the present, allowed for a comprehensive analysis of the achievements and problems of interstate cooperation.

The modern methodological tools made it possible to study the dissertation problem from different angles, to focus on its features and key points. The author broadly describes the conceptual framework of the study and provides a number of the author's definitions of terms and concepts.

The second section, *«Establishment and Implementation of Ukrainian-Polish Cooperation in the Protection of Cultural Heritage»*, is divided into two thematic subsections, which describe the organisational and legal framework and institutional support for Ukrainian-Polish cooperation in the protection of cultural heritage. The second section also analyses the role of the media in shaping public opinion on the objects of common cultural heritage and the implementation of joint monument protection projects.

The third chapter, *«Joint heritage preservation projects»*, is divided into three subsections and is one of the most extensive in the thesis. In addition, the third chapter of the study bears the main content and factual load. The third chapter analyses the reconstruction and restoration of religious and historical buildings in Poland and Ukraine, and examines the problems and achievements in this area. Considerable attention is also paid to joint Ukrainian-Polish archaeological research, the formation of museum and exhibition collections representing the cultural heritage of both nations. The issues of restitution of cultural property, which are currently quite acute in Ukrainian-Polish relations, are widely discussed.

The fourth chapter of the dissertation, *«Places of National Memory in Modern Ukrainian-Polish Relations»*, is also divided into three thematic subsections and, like the previous chapter, contains extensive factual and statistical material. The chapter examines the peculiarities of the formation of the state policy of historical memory in Ukraine and the Republic of Poland and analyses its impact on interethnic relations. It is proven that the memorialisation and glorification of national history leads to numerous misunderstandings in modern Ukrainian-Polish relations and to the existence of negative historical stereotypes. The author examines the impact of national memory sites on the cultural space of the Republic of Poland and Ukraine and their influence on interethnic relations.

Each of the chapters presents the author's recommendations on the possibilities of intensifying and improving interstate cooperation in the protection of cultural

heritage. The conclusions of the chapters and the final conclusions summarise the main results of the study.

Ukraine and the Republic of Poland have done a great job of developing their own and agreeing on joint documents regulating bilateral cooperation in the field of cultural heritage protection. Despite a number of objective and subjective difficulties, the parties managed to implement several successful joint projects to identify, restore, and protect cultural heritage, as well as reach an agreement on the main areas of cooperation.

During the period under study, there were also difficult and conflicting situations, in particular, around the restitution of cultural property, the Ossolinski heritage, the memorialisation of national history, problems with the opening of the Orlyat cemetery in Lviv, conflicts around the sites of national memory of the Second World War, etc. However, despite the difficulties, both sides managed to find compromise solutions. The steps taken to save Ukrainian cultural monuments in Poland and Polish cultural monuments in Ukraine are an expression of mutual goodwill, national and religious tolerance, and good neighbourliness.

After all, cultural heritage does not have citizenship, unlike cultural objects that do. Unfortunately, the latter are not always able to organise the proper protection and preservation of cultural monuments on their own. That is why it is necessary to create and develop networking, establish contacts, and promote the protection and support of cultural heritage in society. Such an approach will help avoid situations in which the common cultural heritage turns into a 'difficult heritage' and causes aggravation of interethnic relations, in fact, dividing nations.

Keywords: Polish-Ukrainian cooperation, cultural heritage, Ukraine, the Republic of Poland, interethnic relations, monument protection, restitution of cultural property, memory policy, places of national memory, borderlands, identity, culture, Ukraine, the Republic of Poland.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ АВТОРА

ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в фахових виданнях категорії «Б»:

1. Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 12- 16.
2. Притулюк В. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини (на прикладі пам'яткоохоронної діяльності на Волині). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 26. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 38 – 42.
3. Притулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 25. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 99 – 103.
4. Притулюк В. Охорона культурної спадщини як складник національної безпеки. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 30. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 109 – 112.

Статті в іноземних виданнях:

5. Притулюк В. Інституційні та правові складові частини охорони культурної спадщини в сучасній українській державі. *KELM. Nauka, oswiata, prawo*. Łódź. N 5 (41). vol. 2/2021. S. 34 – 38.

Колективна монографія:

6. Стрільчук Л. Притулюк В. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. *Public history: selected issues: Collective monograph / edited by Myroslava Filipovych*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 140 – 159.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

7. Притулюк В. Висвітлення питань історичної пам'яті в ЗМІ як складова сучасних українсько-польських відносин. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша* : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Бортнікова, О. Б. Ярош, Я. Б. Яроша. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. Вип. 9. С. 267 – 270.

8. Притулюк В. До питання охорони пам'яток церковної архітектури на українсько-польському прикордонні у 90-х роках ХХ століття. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVIII*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 325 – 330.

9. Притулюк В. Історична пам'ять українців та поляків крізь призму впливу сучасних ЗМІ. *VII Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук.праць/ за заг.ред. В.І. Бортнікова, Я.Б. Яроша. Луцьк: Вежа, 2018. Вип 7. С. 205 – 208.

10. Притулюк В. Місця національної пам'яті на українсько-польському порубіжжі: як форма локальної історії та національної самоідентифікації. *Українська історія у публічному просторі: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 17 – 18 травня 2024 р., м. Луцьк*. Луцьк-Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 52 – 55.

11. Притулюк В. Місця національної пам'яті у сучасних українсько-польських міждержавних відносинах. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 24 листопада 2017 р.* Чернівці, 2017. С. 118 – 120.

12. Притулюк В. Охорона культурної спадщини українсько-польського порубіжжя 90-х рр. ХХ ст. (на прикладі церковної архітектури). *XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Чернівці, 27 – 28 жовтня 2013 р./ наук. ред. О.В. Добржанський*. Чернівці: Технодрук, 2023. С. 133 – 135.

13. Притулюк В. Охорона культурної спадщини на українсько-польському порубіжжі, як важливий спектр міждержавних відносин. *XIII*

Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської битви. Тези доповідей, Чернівці 22-23 жовтня 2021 р. / наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. С. 172 – 174.

14. Притулюк В. Пам'ять поляків та українців про міжнаціональний конфлікт у роки Другої світової війни на прикладі фільму В.Смажовського «Волинь». *XII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 185-й річниці від дня народження Юрія Федьковича та до 160-й річниці від дня народження Степана Смаль-Стоцького. Тези доповідей. Чернівці, 1-2 листопада 2019 р./ наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2019. С. 91 – 92.*

15. Притулюк В. Питання реституції культурних цінностей в сучасних українсько-польських міждержавних відносинах. *V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша: зб.наук.праць / за заг.ред. В.І. Бортнікава, Я.Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С.378 – 381.*

16. Притулюк В. Пошуки українсько-польського компромісу з проблем реституції культурних цінностей. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша: зб.наук.праць/ за заг.ред. В.І. Бортнікова та Я.Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. Вип. 10. С. 209 – 213.*

17. Притулюк В. Політика історичної пам'яті в сучасних українсько-польських міждержавних взаєминах. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць. Луцьк, 2017, С. 108 – 110.*

18. Притулюк В. Реституція культурних цінностей у міждержавних відносинах: міждисциплінарний підхід. *Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 18 – 20 листопада 2022 р., с. Світязь Шацького району Волинської області. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 93 – 95.*

19. Притулюк В. Суперечності навколо бібліотеки Осолінських як історичного спадку українців та поляків. Українська історія у публічному просторі: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції 19 - 21 травня 2023 р.. Львів – Торунь, 2023. С. 62-64.

20. Притулюк В. Сучасний пам'яттєвий дискурс України та Польщі: у пошуках шляхів примирення. *XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. /* Наук. ред О.В. Добржанський. Чернівці, 2017. С. 111 – 113.

21. Притулюк В. Сучасні українсько-польські взаємини: шлях від добросусідства до стратегічного партнерства. *IX Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України». м. Чернівці, 20 листопада, 2015 р.* Чернівці, 2015. С. 78-90.

22. Притулюк В. Українсько-польські міждержавні відносини крізь призму історичної пам'яті. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень. 17 – 18 травня 2016 року, м. Луцьк. у 3 томах. Т. 3.* Луцьк, 2016. С. 160 – 163.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17 – 18
ВСТУП	19 – 25
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЬ	26 – 89
1.1. Стан наукової розробки проблеми	26 – 59
1.2. Джерельна база.	59 – 74
1.3. Методологія дослідження та понятійний апарат.	75 – 89
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СПРАВІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.	90 – 115
2.1. Організаційно-правові засади та інституційне забезпечення співпраці.	90 – 104
2.2. Роль ЗМІ у формуванні суспільної думки щодо об'єктів спільної культурної спадщини.	104 – 115
РОЗДІЛ 3. СПІЛЬНІ ПАМ'ЯТКООХОРОННІ ПРОЄКТИ	116 – 174
3.1. Відбудова і реставрація культових та історичних споруд.	116 – 135
3.2. Спільні археологічні дослідження.	135 – 149
3.3. Проблеми реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах.	149 – 174
РОЗДІЛ 4. МІСЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ	175 – 224
4.1. Формування державної політики пам'яті в Україні та Республіці Польща та її вплив на міжнаціональні відносини	175 – 188

4.2. Меморіалізація та героїзація національної історії: спільні бачення та протиріччя.	188 – 206
--	-----------

4.3. Місця національної пам'яті в культурному просторі Республіки Польща та України.	206 – 224
--	-----------

ВИСНОВКИ	225 – 229
---------------------------	------------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	230 - 296
---	------------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ААН – Archiwum Akt Nowych (Архів актів нових)

АК – Армій крайова

АС «Охорони культурної спадщини» – автоматизована система «Охорони культурної спадщини»

ВРУ – Верховна Рада України

ДРНПУ – Державний реєстр нерухомих пам'яток України

ЄІСП – Європейський інструмент сусідства й партнерства

ЄС – Європейський Союз

ЄФРР – Європейський фонд регіонального розвитку

ЗМІ – Засоби масової інформації

ККП – Консультаційний комітет Президентів

КМ України – Кабінет Міністрів України

КОТУП – Культурно-освітнє товариство поляків в Україні

КС – культурна спадщина

МЗС – Міністерство закордонних спра

НТШ – Наукове товариство імені Шевченка

НУО – Неурядові організації

ОКС – Об'єкти культурної спадщини

ОМСВ – Органи місцевого самоврядування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУП – Об'єднання українців у Польщі

ПАН – Польська Академія Наук

ПАПЦ – Польська Автокефальна Православна Церква

ПіС – Право і Справедливість

ПНР – Польська Народна республіка

РЄ – Рада Європи

РП – Республіка Польща
РФ – Російська Федерація
СНД – Співдружність Незалежних Держав
СПУ – Спілка поляків України
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ССВАК – Світовий союз вояків Армії крайової
СУП – Союз українців Польщі
США – Сполучені Штати Америки
ТКС – транскордонне співробітництво
ТПКЛ – Товариство польської культури Львівщини
УГА – Українська Галицька армія
УКУ – Український Католицький Університет
УІНП – Український інститут національної пам’яті
УНКМО – Український національний комітет молодіжних організацій
УПА – Українська Повстанська Армія
УСКТ – Українське суспільно-культурне товариство
ФПОУ – Федерація польських організацій в Україні
ЦЄІ – Центральноєвропейська ініціатива
ЦСЄ – Центрально-Східна Європа
ЮНЕСКО – Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
IPN – Instytut Pamięci Narodowej (Інститутом національної пам’яті)
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe (Польське строніцтво людове)
SLD – Stronnictwo Ludowe Demokratyczne (Строніцтво людове демократичне)

ВСТУП

Роль культурної спадщини для нації, чи загалом людства, важко переоцінити. Адже саме завдяки надбанням духовної та матеріальної культури відбувається усвідомлення унікальності та окремішності народу. Культурна спадщина поряд із традиціями, мовою та релігією є найважливішими маркерами національної ідентичності. Адже, культурна спадщина – це не просто сукупність успадкованих від попередніх поколінь архітектурних та мистецьких об'єктів, архівів та книгозбірень, це, фактично, історичне обличчя нації, її історична пам'ять.

Культурна спадщина не має громадянства на відміну від культурних об'єктів, які таких власників мають, а тому будучи приналежною до того чи іншого народу, культура спадщина не знає кордонів. Впродовж тривалих історичних періодів українські та польські землі спільно входили у склад одних і тих же держав, як то: Першої та Другої Речі Посполитої, Австро-Угорської та Російської імперій. Внаслідок воєн та зміни кордонів, що неодноразово відбувалися впродовж XX століття, чимала частина культурної спадщини України та Республіки Польща опинилася за межами кордонів досліджуваних країн, що, часто, особливо гостро і болісно сприймається сусідніми народами.

Крах та розпад комуністичної системи, що призвели до формування незалежних Республіки Польща та України поставили на порядок денний низку важливих національних питань, серед яких і охорона культурної спадщини. Оскільки українці та поляки мають багатовікову і тісно переплетену спільну історію, внаслідок якої сформувалася багата культурна спадщина, актуальними для обох країн стали питання її збереження.

Досліджувана у дисертації проблема, фактично, не врачає своєї **актуальності** із рубежу 80-90-х років XX століття, набуваючи нових викликів у сучасному світі. Нині, в умовах триваючої російської агесії, коли руйнуються

пам'ятки історії та культури, коли агресор зазіхає не лише на українські території, але й на нашу історію та культуру, коли заперечується українська ідентичність збереження історико-культурної спадщини набуває особливої **актуальності**. Окрім того, досвід РП у сфері охорони культурної спадщини особливо корисний для України, адже рухаючись до ЄС наша країна не просто збагатить європейське культурне надбання, а й має усі підстави вважатися унікальною з точки зору культурної ідентичності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація лежить у площині двох науково-дослідних тем, що розробляються на факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки: «Історико-культурна спадщина українських земель: вивчення, збереження та популяризація XIX – XX ст.» (державний реєстраційний номер – 0119U001841) та «Актуальні проблеми нової та новітньої історії України: суспільство, політика, культура» (державний реєстраційний номер – 0119U001845). Дисертаційна проблема, також, лежить у межах тематики науково-дослідної лабораторії при кафедрі всесвітньої історії «Історична спадщина порубіжжя Центральної та Східної Європи» (протокол № 1, від 29.06.2023 року).

Мета наукового дослідження – комплексно дослідити особливості становлення та розвитку українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини у період 1991 – 2021 років. У відповідності із задекларованою метою, дисертантом, визначено наступні завдання:

- виявити, вивчити та класифікувати історіографію проблеми, поаналізувавши стан її наукової розробки;
- систематизувати та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- визначити понятійний апарат дисертації та обґрунтувати її методологічну базу;
- дослідити організаційно-правове та інституційне забезпечення українсько-польської співпраці у сфері охорони культурної спадщини;

-з'ясувати роль ЗМІ у формуванні суспільної думки щодо об'єктів спільної культурної спадщини;

- вивчити особливості та проблеми відбудови і реставрації культових та історичних споруд, проаналізувати спільні українсько-польські археологічні дослідження;

- простежити проблеми реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах;

- вивчити особливості формування державної політики пам'яті в Україні та Республіці Польща та її вплив на міжнаціональні відносини;

- дослідити роль місць національної пам'яті у культурному просторі РП та України, проаналізувати вплив героїзації національної історії на двосторонні взаємини;

- розробити авторські рекомендації щодо механізмів активізації та оптимізації міждержавної взаємодії у сфері охорони культурної спадщини.

Об'єктом дослідження виступають українсько-польські взаємини на сучасному етапі.

Предметом дослідження є українсько-польська співпраця у справі охорони культурної спадщини у період 1991 – 2021 років.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період часу від моменту здобуття незалежності Україною (1991 рік) і по 2021 рік включно – до повномасштабного російського вторгнення. Окрім того, останні суттєві поправки внесені до Закону «Про охорону культурної спадщини» у 2021 році, набули чинності із 2022 року і апробовуються на практиці у даний час. Власне зміни до Закону вплинули, також, на вибір верхньої хронологічної межі. До того ж, окреслений хронологічний період, у тридцять років, дозволяє виділити тенденції у пам'яткоохоронному процесі та підвести підсумки співпраці України та РП за визначений період.

Територіальні межі дослідження включають території України та РП у їх нинішніх кордонах.

Методи дослідження побудована у відповідності із його метою та завданнями, а тому у процесі підготовки дисертації, автором використано ряд загальнонаукових методів, серед яких: методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, статистичний та структурний методи. Задля досягнення поставлених завдань, автором було застосовано структурно-функціональний, синхронний і міждисциплінарний підходи, використовувалися спеціально-історичні методи дослідження: порівняльно-історичний, описовий, проблемно-хронологічний.

Окрім того, при написанні дисертаційної праці широко застосовувалися принципи формальної логіки, бралися до врахування теоретичні висновки та узагальнення і концептуально важливі розробки, які дозволили осмислити принципові положення дисертації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що автором здійснено перше в українській історіографії комплексне дослідження українсько-польської співпраці в сфері охорони культурної спадщини за період 1991 – 2021 років, проаналізовано польський досвід у згаданій сфері та подані рекомендації щодо адаптації цього досвіду в Україні. Окрім того, автором уточнено існуючі та сформульовано низку нових термінів та понять, що побутують у сфері охорони культурної спадщини. Наукова новизна представленої дисертації також полягає у тому, що автором випрацювано конкретні рекомендації щодо активізації та оптимізації міждержавної співпраці у сфері охорони культурної спадщини.

В процесі розробки наукової проблеми отримано такі нові результати:

вперше:

- комплексно досліджено українсько-польську співпрацю у справі охорони культурної спадщини періоду 1991 – 2021 років;
- проаналізовано польський досвід щодо охорони культурної спадщини та розроблено рекомендації щодо його адаптації в Україні;
- введено до наукового обігу ряд раніше не відомих в Україні документів із Архіву актів нових, що у Варшаві (РП);

- сформульовано низку авторських визначень та понять;
- вивчено роль ЗМІ у формуванні суспільної думки в Україні та РП щодо об'єктів спільної культурної спадщини;

- сформульовано рекомендації щодо активізації та оптимізації міждержавної співпраці у сфері охорони культурної спадщини;

уточнено:

- механізми українсько-польського співробітництва та їх законодавче підґрунтя;

- особливості формування державної політики історичної пам'яті в РП та Україні;

- як героїзація та меморіалізація національної історії впливають на українсько-польську культурну взаємодію;

подальшого розвитку набули питання:

- напрямів та форм українсько-польської співпраці;
- нормативно-правової бази та інституційного забезпечення українсько-польського співробітництва;

- адаптації досвіду ЄС у справі охорони культурної спадщини до українських реалій.

Практичне значення представленої дисертації полягає у широкому спектрі застосування напрацьованих висновків та можливості апробації на практиці рекомендацій розроблених автором. Зокрема, рекомендації, що їх подано у кожному із дисертаційних розділів можуть бути використані органами центральної та місцевої влади для покращення та розширення українсько-польської співпраці у сфері охорони культурної спадщини та покладені в основу комплексних стратегій охорони культурної спадщини в Україні. Окрім того, напрацьований фактологічний матеріал та висновки дисертації можуть бути використаними для підготовки та викладання спеціальних курсів у ЗВО, при підготовці магістерських робіт, або ж у роботі туристичної сфери для популяризації культурної спадщини.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація виконана самостійно. Усі наукові результати та висновки автором отримано самостійно. Більшість публікацій за темою дослідження є одноосібними, і, лише дві публікації здійснено у співавторстві. Перша стаття (видання категорії «Б») підготовлена у співавторстві (Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 12- 16.), внесок автора у статтю становить 60%. Друга публікація: розділ у колективній монографії (Стрільчук Л., Притулюк В. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. *Public history: selected issues: Collective monograph* / edited by Myroslava Filipovych. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 140 – 159.) Частка автора у публікації становить 75 %.

Апробацію результатів дисертації здійснено шляхом їх обговорення на семінарі-презентації, що відбувся на кафедрі всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, а також підчас доповідей на Міжнародних, Всеукраїнських і регіональних конференціях, наукових семінарах та круглих столах. Це зокрема Міжнародні конференції: XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. м. Чернівці, 27 – 28 жовтня 2013 р.; IX Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України». м. Чернівці, 20 листопада, 2015 р.; XI Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України». м. Чернівці, 24 листопада 2017 р.; XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю української національної революції. м. Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р.; XII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 185-й річниці від дня народження Юрія Федьковича та до 160-й річниці від дня народження Степана Смаль-Стоцького. м. Чернівці, 1-2 листопада 2019 р.; XIII

Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської битви. м. Чернівці 22-23 жовтня 2021 р.; Міжнародна науково-практична конференція «Третій рівень освіти в Україні: становлення та тенденції» с. Світязь Шацького району Волинської області, 18 – 20 листопада 2022 р.; I Міжнародна науково-практична конференція «Українська історія у публічному просторі», м. Луцьк, 19 – 21 травня 2023 року; II Міжнародна науково-практична конференція «Українська історія у публічному просторі», м. Луцьк, 17 – 18 травня 2024 року. Всеукраїнські конференції: Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень. м. Луцьк, 17 – 18 травня 2016 року; V Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша м. Луцьк 10 квітня 2016 р.; VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. м. Луцьк, 14 квітня, 2017; . VII Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. м. Луцьк: 12 квітня 2018 р.; IX Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. м. Луцьк, 18 квітня, 2020 р.; X Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. м. Луцьк, 10 квітня, 2021 р.. Регіональні наукові конференції: Науково-практична конференція «Любартівські читання», м. Луцьк, 22 травня 2020 р.; Науково-практична конференція «Любартівські читання», м. Луцьк, 25 травня 2021 р.; XVIII Науково-практична конференція «Любартівські читання», м. Луцьк, 26 травня 2023 р.

Структура і обсяг дисертації зумовлені її предметом, метою і завданнями. Дослідження побудоване за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, чотирьох розділів, що поділені на одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 648 позицій. Загальний обсяг дисертації складає 296 сторінок, із них, основного тексту – 229 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Стан наукової розробки проблеми.

Специфіка вивчення сучасної українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини, через часову наближеність, спонукає дослідника аналізувати наукову проблему, фактично, в режимі «онлайн» – реального часу, із позиції споглядання, так би мовити, «зсередини» процесу. Дана обставина має як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних слід віднести той факт, що перебування в середині досліджуваного періоду, дозволяє максимально повно відстежити усі особливості та деталі розробки наукової проблеми, бути обізнаним із останіми публікаціями та тримати руку на пульсі усіх досліджень, включаючи нормативно-правову базу на яку опирається українсько-польська співпраця.

Серед негативів, є той факт, що підсумків та оцінок, як це годиться у історичній науці, на даний час ще остаточно не підбито, і представлена дисертація є, чи не першою спробою комплексного узагальнення українсько-польського співробітництва в сфері охорони культурної спадщини за період 1991 – 2021 років, як, власне, і найновішим підведенням підсумків історіографії проблеми. Отож, – розпочнемо.

Аналіз наукової та публіцистичної літератури із досліджуваної теми засвідчує декілька речей: по-перше, для української та польської сторін питання пов'язані із охороною та збереженням культурної спадщини є однаково важливими та не втрачають своєї актуальності впродовж десятиліть; по-друге, початок ХХІ століття ознаменувався активізацією співпраці у сфері збереження та охорони спільної культурної спадщини, що особливо увиразнилося на українсько-польському порубіжжі; по-третє, питання пов'язані із збереженням місць національної пам'яті українців на теренах РП та поляків в Україні

виявилися не просто найбільш гострою проблемою у двосторонніх відносинах, але й стали інструментом загострення українсько-польських відносин у гібридній війні, що велася і ведеться РФ, і, як результат, – негативно впливали на міжнаціональні відносини. З огляду на це, аналізуючи стан наукової розробки досліджуваної теми в українській та польській історіографії, автор дійшов висновку, що наукову літературу, яка стала фундаментом для представленої дисертації, можна розділити на чотири умовні групи.

Перша, умовно виділена група, представлена теоретичними, узагальнюючими працями істориків, культурологів та політологів, де питання українсько-польського співробітництва у справі охорони культурної спадщини періоду 1991 – 2021 років згадується лише побіжно. Проте, окремі факти, висновки, оцінки та узагальнення зроблені їх авторами дозволяють скласти цілісне уявлення про українсько-польську співпрацю, сучасні міждержавні та міжнаціональні відносини, які є тлом для дослідження, більш вузької проблеми: співробітництва у сфері охорони культурної спадщини. Перша група історіографії, головним чином, представлена працями з історії та культури України та Республіки Польща.

До умовної другої групи історіографії слід віднести праці, які тематично лежать у дотичній площині до досліджуваної проблеми, або ж розкривають її окремі аспекти, як то: юридично-правові аспекти міждержавних відносин, узгодження та трактування спільної історії, гуманітарне, інформаційне та наукове співробітництво поміж Україною та РП, формування та реалізація державної політики історичної пам'яті, міжнаціональні відносини, впливи гібридної агресії РФ на українсько-польські взаємини, тощо. Чималий обсяг даної групи історіографії дозволяє здійснити різнобічний аналіз українсько-польської співпраці із урахуванням усіх її складових та простежити вплив цих складових на взаємодію у сфері охорони культурної спадщини.

Третя група історіографії, що її умовно виділяє автор, це так звана «регіоналістика» – окремий напрям наукових досліджень, що у останні

десятиліття набув особливої популярності. Регіоналістика однаковою мірою популярна серед істориків, культурологів, політологів, економістів та спеціалістів із міжнародних відносин, адже дозволяє виокремити специфіку вузьких регіональних взаємин, у нашом випадку – особливості українсько-польського порубіжжя, яке однаковою мірою увібрало в себе національно-культурні та ментальні риси сусідніх народів. Саме на порубіжних землях знаходиться чимала кількість об'єктів культурної спадщини, яка є спільною для українців та поляків. Тому виокремлення історіографії, що має яскраво увиразнений регіональний аналіз вважаємо цілком виправданим та корисним.

Безпосередньо проблемам охорони культурної спадщини в Україні та Республіці Польща, їхній співпраці у цій галузі та обміну досвідом, присвячена четверта, умовно виділена, група історіографії. Вона не є найбільшою кількісно, але є найважливішою з точки зору цитованого фактажу. Особливості збереження та реставрації культурних пам'яток, охорона місць національної пам'яті по обидва боки українсько-польського кордону, проблемам реституції культурних цінностей, здійснення спільних археологічних досліджень та їх популяризація, взаємне запозичення досвіду пам'яткоохоронної діяльності, узгодження нормативно-правової бази українсько-польської співпраці у сфері охорони культурної спадщини – ось головна проблематика четвертої групи історіографії, що її умовно виділяє дисертант.

Автор аналізує історіографію кожної із умовно виділенх груп за єдиним принципом: українська та зарубіжна (головним чином польська) історіографія у порядку першочерговості ставлячи праці, які, на переконання дисертанта, є найбільш ґрунтовними, або ж найбільш близькими до представленої дисертації.

Отож, перша, умовно виділена група – узагальнюючі праці з історії українсько-польських взаємин, де історична взаємодія та співпраця обох держав (зокрема прикінця XX – початку XXI століть) є предметом дослідження, а досвід охорони культурної спадщини періоду 1991 – 2021 років згадується лише побіжно, або ж не згадується взагалі, але фактологічне наповнення даної

групи історіографії, дозволяє повною мірою зрозуміти стан українсько-польських взаємин та співробітництва у досліджуваний період. Без цієї групи історіографії було б неможливо скласти цілісну картину міждержавних та міжнаціональних відносин Республіки Польща та України.

Серед таких робіт слід, найперше, згадати фундаментальне дослідження Л. Зашкільняка та М. Крикуна «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів»¹, без ознайомлення із згаданою працею важко сформулювати розуміння історії Польщі. Не правильно було б обійти увагою і низку статей згаданого уже Л. Зашкільняка², у яких аналізуються досягнення та проблеми у спробах поляків та українців досягти міжнаціонального порозуміння та примирення, вивчається генеза польсько-українських історичних суперечок та формування суспільно-історичних стереотипів. Узагальнюючий характер носить і робота Л. Дещинського та А. Панюка «Міжнародні відносини України: історія і сучасність»³, у якій від найдавніших часів до сьогодення простежено роль України у міжнаціональних та міждержавних відносинах і, де, чимала увага приділена українсько-польським взаєминам. Згадані праці не містять жодної інформації щодо проблем охорони культурної спадщини, але стали вагомим доповненням до розуміння предмету дослідження.

Схожими за змістовим наповненням та суттю є роботи і інших українських вчених, зокрема, спільна монографія В. Ткаченка та О. Реєнта «Україна на межі цивілізацій: історико-політологічні розвідки»⁴, праця

¹ Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.

² Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Поляки, українці, білоруси. Литовці у міжвоєнній Польщі (1920 – 1939): матеріали Міжнароднонаукової конференції (Дрогобич, 8 – 9 жовтня 2004 року)*. Дрогобич: Коло, 2005. С. 34 – 42; Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні*. С. 20 – 34; Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 127 – 137; Зашкільняк Л. О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 4. К., 1993. С. 148 – 156.

³ Дещинський Л. Є., Панюк А. В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. Навч. посібник. Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2001. 424 с.

⁴ Ткаченко В. М. Україна на межі цивілізацій: історико-політологічні розвідки. К.: НАН України. Ін-т

В.Ткаченка, О. Реєнта, В. Головатюка «Україна: проблеми самоорганізації: начерки новітньої доби»⁵, О. Івченка «Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан»⁶, а також дослідження С. Лотоцького та С. Трохимчука «Україна у світовому геополітичному просторі»⁷. Перелічений науковий доробок вітчизняних авторів засвідчує, що історія України, ними розглядалася, крізь призму розбудови міждержавних відносин із державами ЦСЄ, у тому числі і з Республікою Польща. Спільною думкою, для згаданих праць, є те, що вбачаючи позитив у євроінтеграційному поступі України, вчені вивчають особливості двосторонніх відносин, аналізують проблеми співпраці, згадуючи, у тому числі, і суперечки навколо проблем історичної спадщини та проблем реституції культурної спадщини. У названих працях розглядається європейський інтеграційний вектор нашої держави як пріоритетний та акцентується на тому, що саме узгодження зовнішньополітичних векторів та законодавства, нині є актуальним завданням, що найповніше відповідає національним інтересам країни.

Корисною для дослідника проблеми українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини стане і ґрунтована праця волинських істориків «Історія Волині»⁸ у якій в одинадцяти розділах проаналізовано історико-культурний розвиток краю від найдавніших часів до сучасних днів. На основі численних документів та матеріалів, авторський колектив, розкрив багатогранність історичного та культурного розвитку Волині, заторкнув питання культурного розвитку регіону та історико-культурної спадщини.

історії України., 1995. 159 с.

⁵ Ткаченко В. М. Україна: проблеми самоорганізації: начерки новітньої доби. К.: Наука, 1996. 104 с.

⁶ Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан: монографія. К.: РІШЦУАННП, 1997. 688 с.

⁷ Лотоцький С., Трохимчук С. Україна у світовому геополітичному просторі. Львів, 2002. 192 с.

⁸ Історія Волині: видання друге, змінене та доповнене/ науковий редактор, керівник авторського колективу М.М. Кучерепа; Волинський національний університет імені Лесі українки. Луцьк: Надсир'я, 2024. 672 с.

Не можна оминати увагою монографію Т. Єлової «Польща та Україна: традиції та новачі у зовнішньополітичних концепціях (XX – поч. XXI ст.)»⁹, у якій дослідниця, поміж іншим, аналізує польсько-українські відносини у період, що вивчається у представленій дисертації. Зокрема, у четвертому розділі «Україна у зовнішній політиці Республіки Польща 90-х XX – початку XXI століття» авторка зачіпає питання спільної історичної спадщини, узгодження суперечливих сторінок історії, деякі аспекти транскордонного співробітництва, формування стратегічного партнерства.

Цікавою для дослідника сучасних українсько-польських відносин стане науковий доробок Ю. Ключук¹⁰. Авторка порівнює державну політику історичної пам'яті в РП та Україні, а також вивчає деякі питання реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах¹¹. Українсько-польські відносини, досліджуваного періоду, вивчала і Н. Чорна¹², акцентуючи на змінах, які відбулися у міждержавних відносинах після вступу РП до ЄС.

Дзеркальним до доробку українських істориків є праці польських дослідників, які допомагають глибше досягнути польську історію. Адже без такого розуміння є ризику не зовсім правильного трактування фактів та подій, а

⁹ Слова Т. Польща та Україна: традиції та новачі у зовнішньополітичних концепціях (XX – XXI ст.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2002. 192 с.

¹⁰ Ключук Ю. Вплив суспільно-історичних стереотипів на формування взаємин Президентів Республіки Польща та України на формування зовнішньополітичного курсу. *KELM*. № 3 (19). 2017. Р. 64 – 76; Ключук Ю. Практична реалізація двосторонніх українсько-польських угод часів А. Квасневського та Л. Кучми. *Гілея*. 2019. Вип. 142 (№ 3). С. 27 – 42; Ключук Ю. Рік Польщі в Україні як прояв міждержавної президентської взаємодії. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*. Чернівці, 2017. С. 98 – 101.

¹¹ Ключук Ю. Польсько-українські взаємини з питань реституції культурних цінностей на прикладі архіву товариства «Просвіта». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету. Серія Історія*. Луцьк, 2016. № 3 (328). С. 132 – 137.

¹² Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9. С. 92 – 98; Чорна Н. Політика Польщі щодо України: акценти й тенденції розвитку в 1991 – 2015 рр. *Наукові записки ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2018. Вип. 26. С. 271 – 276; Чорна Н. Україна – Польща: генеза стратегічного партнерства крізь призму президентського чинника. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. Вип. 25. С. 41 – 58; Чорна Н. Україна – Польща: історіографія відносин (кін. XX – поч. XXI ст.): монографія. Вінниця: ПП Балук І., 2014. 416 с.

також, ризики хибних висновків. Тому важливими для ознайомлення є узагальнюючі праці з історії Польщі А. Дудека¹³ та Й. Карпінського¹⁴.

Окремо виділимо працю американського дослідника Т. Снайдера «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999»¹⁵. Аналізуючи феномен утворення модерних націй, Т. Снайдер розкриває тривалий історичний період, від XVI століття і завершує кінцем XX століття, часом коли на досліджуваних теренах постають національні незалежні держави: Польща, Україна, Литва та Білорусь. Історичний екскурс та події новітньої історії є важливим тлом для проведення сучасних досліджень, для різнобічного розуміння та аналізу історичних фактів.

Частина держав-сусідів України є членами ЄС і мають спільні, узгоджені підходи щодо багатьох питань, у тому числі і щодо охорони культурної спадщини, що вмотивовує дослідників розглядати українсько-польські відносини в контексті євроінтеграційних процесів. Саме цим вирізняються праці З. Бжезінського¹⁶, С. Буранта¹⁷, В. Гілла¹⁸, К. Скубішевського¹⁹.

¹³ Dudek A. Historia polityczna Polski. 1989–2005. Kraków: Arcana, 2007. 536 s.; Dudek A. Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-1995. Zarys historii politycznej Polski. Kraków: Arcana, 2002. 522 s.

¹⁴ Karpiński J. Trzecia niepodległość. Najnowsza historia Polski. Warszawa: Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media Świat Książki, 2001. 345 s.

¹⁵ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999. К.: Дух і літера, 2012. 464 с.

¹⁶ Бжезінський З. Дипломатія і Політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків: Фоліо, 2003. 559 с.; Бжезінський З. «Я завжди знав і вірив, що буде незалежна Україна». *Універсум*. 1998. № 9 – 10. С. 8 – 9.

¹⁷ Burant S. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. *Studia i materiały*. 1993. № 58. 28 s.; Burant S. Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa. *Publikacja przygotowywana do druku*. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi; Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, 1999. 48 s.

¹⁸ Gill W. Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993. Poznań – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszlek, 1994. 123 s.

¹⁹ Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989 – 1993. Warszawa, 1997. 434 s.

Серед доробку польських авторів, вважаємо за необхідне звернути увагу також на праці Б. Візімської²⁰ та А. Хойновської²¹. Предметом їх уваги став східний вектор зовнішньополітичного курсу РП, у досліджуваний період, зокрема щодо України. Так Б. Візімська відома своїми аналітичними довідками для польського Щорічника закордонної політики, у яких вміщено стисло, але вичерпну інформацію щодо співпраці з Україною в усіх суспільно-культурних сферах. Згадані вчені виокремлюють особливості східної польської політики та деякі аспекти польсько-українських взаємовідносин, на момент розпаду СРСР та після появи нових незалежних держав, аналізують політику «двошляховості». Як відомо, саме у цей період, паралельно із політикою «двошляховості» розпочинаються перші кроки українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини: формуються перші законодавчі акти, починають актуалізуватися питання спільної історії.

Наукові праці познанського дослідника К. Федоровича²² детально розкривають усі особливості еволюції польсько-українських відносин у період 1989 – 2010 років. Поклавши в основу аналіз реалізації польської «східної політики» К. Федорович не оминає увагою і співпрацю у культурній сфері, щоправда, питання охорони культурної спадщини автор не розглядає.

Книга «Польща – нарис історії»²³ за загальною редакцією В. Меджецького, що побачила світ у 2015 році, і, свого часу, досить гостро була сприйнята в українських наукових колах, також проливає світло на польську

²⁰Wizmirska B. Kronika 1993 r. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* 1993 – 1994. Warszawa, 1994. S. 260 – 291; Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 1996 r. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 1997. S. 277 – 302; Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 2003 r. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. Warszawa, 2004. S. 241 – 276; Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 2004 r. *Ukraina 2004 r. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. Warszawa, 2005. S. 241.

²¹Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą. *Rocznik Polskiej polityki zagranicznej* 1996. / pod.red. Wizimirskej B. Warszawa: Zarząd Obsługi Ministerstwa Spraw Zagranicznych. 1996. S. 133 – 137; Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* 1996 1997. S. 138 – 146.

²²Fedorowicz K. Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989 –2010. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2011. 343 s.; Fedorowicz K. *Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989 – 1999*. Poznań, 2004. 249 s.

²³ Польща – нарис історії / За заг. Ред. В. Меджецького. Варшава, 2015. 367 с.

офіційну візію низки проблем, що піднімаються у дисертації. Вони, зокрема, хронологічно стосуються досліджуваного періоду і лежать у площині узгодження складних сторінок спільної історії, вшанування жертв українсько-польського міжнаціонального протистояння, тощо. Із багатьма тезами згаданої книги автор дисертації не погоджується, однак детально ознайомився із її змістом, аби розуміти сучасну візію польської історичної науки на досліджуваний період українсько-польських взаємин.

Загалом, умовно виділена автором перша група історіографії є досить широкою і різноаспектною й увібрала в себе узагальнюючі праці з історії України та Республіки Польща, у яких українсько-польське співробітництво у справі охорони культурної спадщини періоду 1991 – 2021 років згадується лише побіжно, або ж не розглядається взагалі. Однак, окремі факти, висновки, оцінки та узагальнення, зроблені їх авторами, дозволяють скласти цілісне уявлення про українсько-польське співробітництво загалом, міжнаціональні відносини, що є підґрунтям для вивчення більш вузької проблеми: співпраці у сфері охорони культурної спадщини.

Друга група історіографії, що її виокремлює автор дисертації, включає наукові праці, які тематично лежать у дотичній площині до досліджуваної проблеми, або ж розкривають її окремі аспекти. Наприклад, науковий доробок С. Трояна²⁴, присвячено вивченню сучасних українсько-польських взаємин, у тому числі співпраці України та РП. Учений аналізує вплив довостороннього співробітництва на міжнаціональні відносини, трансформацію історичної пам'яті²⁵, тощо.

²⁴ Троян С. С. Політична система Польщі: Навчальний посібник. Рівне: РІС КСУ, 2002. 40 с.; Троян С. С. Україна і Польща в Європейському полі глобальних трансформацій. *Стратегія українсько-польського соціально-економічного партнерства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 – 8 грудня 2000 р.)*. Львів: ЛНУ, 2000. С.132-135; Троян С. С. Українсько-польські відносини: архітектура соціальної пам'яті. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 64. С. 303 – 312.

²⁵ Троян С. С. Український вимір інтеграційних процесів на пострадянському просторі. *Regiony i pogranicza*. Olsztyn: Centrum Badan Wschodnich Osrodka Badan Naukowych im. Wojciecha Ketrzynskiego w Olsztynie, 2010. S. 193 – 199; Троян С. С. Україна в сучасних євроінтеграційних процесах: центральноєвропейський вимір. *Zjednoczona Europa a Polska, Litwa i Ukraina: Materialy z*

Питанням узгодження та трактування спільної українсько-польської історії, гуманітарному, інформаційному та науковому співробітництву поміж двома сусідніми державами, а також міжнаціональним взаєминам присвячені наукові праці за авторством Л. Стрільчук²⁶. Досліджуючи становлення стратегічного партнерства в українсько-польських відносинах, Л. Стрільчук у монографії «Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI ст..)» в окремому розділі аналізує особливості гуманірного співробітництва поміж РП і Україною, вивчає проблеми реституції культурних цінностей у двосторонніх взаєминах, відстежує роль української національної меншини в РП та польської національної меншини в Україні у справі налагодження та зміцнення міжлюдських відносин. Монографія «Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин та співробітництва» Л. Стрільчук та В. Стрільчука²⁷ розкриває особливості становлення інституційного забезпечення українсько-польської співпраці у період 90-х років XX початку XXI століття та співпрацю у галузі культури, мистецтва, освіти, ЗМІ та спорту.

Л. Стрільчук у співавторстві із Ю. Пасічник опублікували монографію «Президентський вимір сучасних польсько-українських відносин»²⁸ у якій здійснили порівняльний аналіз формування та реалізації політики історичної пам'яті в Україні та Республіці Польща у період 1990-х років – першого двадцятиріччя XXI століття. Дотичним до досліджуваної проблеми є спільний розділ у колективній монографії професорів Л. Стрільчук та О. Добржанського «Паралелі ментальностей у сучасних українсько-польських відносинах»²⁹, в

konferencji Zarządu Uczelnianego Samorządu Studentów UMCS «Miejsce Polski i krajów Europy Środkowej w strukturach unijnych», Lublin, 11–13.04.2003. Lublin: UMCS, 2003. P.134 – 141.

²⁶ Стрільчук Л. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI ст.) : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. 608 с.

²⁷ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. 258 с.

²⁸ Стрільчук Л., Ключук Ю. Президентський вимір сучасних польсько-українських відносин: монографія. Луцьк: Видавництво «Терези», 2020. 360 с.

²⁹ Strilchuk L. V., Dobrzanskiy O. V. Similar mentality and perception in the context of contemporary Ukraine-Poland relati development : collective monograph / A.V.Bortnikova,

якому автори аналізують спільне та відмінне світоглядних цінностей українців та поляків, вивчають особливості історичної пам'яті двох сусідніх народів, їх ментальність та культуру.

Грунтовною є монографія О. Бабак, котру укладено на основі її дисертаційного дослідження: «Українсько-польські відносини (від 1980-х років до 2005 р.)»³⁰. О. Бабак, із поміж іншого, розглядає етнокультурні особливості українсько-польських міжнаціональних взаємин, аналізуючи при цьому широкий історичний контекст розвитку української та польської культур, вивчає контраверсійні питання української меншини у Польщі, а також вплив польської діаспори в Україні на українсько-польські відносини та її долучення до опіки над місцями національної пам'яті.

До другої, умовно виділеної автором групи історіографії, відносимо і наукові праці присвячені проблемам національних меншин (українській в РП та польській в Україні), їхній історичній пам'яті та місцям національної пам'яті українців і поляків на території сусідньої держави. Критично-порівняльний аналіз цього блоку історіографії дозволяє стверджувати, що у них поєднано історичний, етнополітичний та культурний аспекти. Наукові розвідки згаданої тематики розкривають культурно-духовне та соціальне життя національних меншин, вивчають особливості їх розселення та чинники, які впливали і продовжують впливати на формування історичної пам'яті. Серед таких досліджень, найперше слід згадати монографію київського дослідника О. Калакури «Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті»³¹, та низку його статей³².

A.V.Kroytor,D.V.Yakovlev,S.V.Kutsepal, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. P. 99 – 124.

³⁰ Бабак О. І. Українсько-польські відносини (від 1980-х років до 2005 р.): монографія. Кіровоград, 2005. 305 с.

³¹ Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX ст. К.: Знання України, 2007. 508 с.

³² Калакура О. Я. Мовно-культурний розвиток сучасної польської меншини в Україні. *Наукові записки*. К.: ІПіЕНД, 2007. Вип. 34. С. 235 – 242; Калакура О. Польська етнічна група в процесі становлення громадянського суспільства в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД НАН України*. 2001. Вип. 14. С. 175 – 185.

Національні меншини стали предметом дослідження у наукових працях українських та польських вчених, зокрема польську національну меншину в Україні та українську національну меншину у РП вивчали: О. Рафальський³³, О. Муравський³⁴, А. Гарбарук³⁵, Ю. Макар³⁶, В. Кирилич³⁷, С. Швидюк³⁸.

Цінними інформативно для дослідника, з точки зору з'ясування сутності організації та діяльності національних меншин, будуть наукові дослідження польських вчених, зокрема Г. Бабінського, Й. Бичковського, К. Кваснєвського, Г. Януша, Т. Броварека, Х. Халупчак та ін. Наприклад, Т. Броварек та

³³ Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект: монографія. К., 2000, 223 с.

³⁴ Муравський О. Товариство польської культури Львівщини : історія і сучасність. *Україна – Польща : істор. спадщина і сучас. свідомість: зб.наук.праць* / Відп. ред.. М. Литвин/ НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2010 – 2011. Вип. 3 – 4. С. 234 – 239.

³⁵ Гарбарук А. Національно-культурні товариства в Україні: сутність та особливості функціонування (90-ті роки XX – початок XXI ст.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 2012. Вип. 8. С. 117 – 123; Гарбарук А. Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка на Волині: визначальні засади організації та функціонування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки*. 2013. Вип. 21 (269). С.80 – 85; Гарбарук А. Заснування культурних товариств як спосіб національного самовираження спільноти із польським корінням Волині. *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 9–10. С. 137 – 142; Гарбарук А. Республіка Польща – Полонія: механізми підтримки спільноти історичною батьківщиною в Україні. *Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць/ гол.редкол. В. Смолій. Черкаси : Вид. Чабенко Ю.А.*, 2013. Вип. 6. С. 381 – 383; Гарбарук А. Польські національно-культурні товариства Івано-Франківщини: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб.наук. пр.. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Чернівці, 2014. Вип. 684 – 685. С. 79 – 83; Гарбарук А.С. Національне відродження та саморганізація польської меншини в Україні: історіографічний аспект. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Вип. XXXIX. С. 226 – 230; Гарбарук А. Товариство польської культури Львівщини: 25 років на шляху відродження української полонії. *Слов'янський вісник: зб. наук.пр. Серія «Історичні та політичні науки»*. Рівне, 2014. Вип. 17. С. 9 – 13; Гарбарук А. Польські громадсько-культурні товариства у західному регіоні України (1991 – 2013 рр.): автореф. дис.. канд. іст. наук: 07.00. 01. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 20 с.

³⁶ Макар Ю. І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 8. К., 1999. С. 135 – 153.

³⁷ Кирилич В. П. Українці Польщі: проблема збереження етносоціальної ідентичності, як чинник українсько-польських відносин: дис. ... канд. політ. наук: 23.00. 04. Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка. К. 2001. 198 с.

³⁸ Швидюк С. М. Інституційні процеси в етнонаціональній сфері Республіки Польща (на прикладі української національної меншини): дис. ... канд. політ. наук: 23.00. 02. Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2006. 215 с.

Х. Халупчак³⁹ аналізують самоорганізацію та діяльність національних меншин у Республіці Польща, порівнюють їхню чисельність, напрями діяльності у тому числі і у сфері охорони національної культурної спадщини, зокрема церковної архітектури.

Важливе значення для розбудови добросусідських міжнаціональних відносин мають суспільно-історичні стереотипи, які домінують у суспільстві, особливо, якщо ці стереотипи чи міфи є негативними. Адже вони відчутно впливають на міжнаціональні відносини, а останні, в свою чергу, визначають політичні взаємини держав. Багатовікова спільна історія українців та поляків породила чимало історичних міфів та стереотипів, які і досі залишаються присутніми у обох суспільствах. При дослідженні спільної історико-культурної спадщини оминати і не враховувати їх неможливо. Саме тому, важливою складовою другої групи історіографії, для дисертанта стали наукові розвідки, у яких вивчаються історичні міфи та суспільно-історичні стереотипи в українсько-польських відносинах. Серед таких праць: ґрунтовна монографія та низка статей Л. Хахули⁴⁰, розвідки В. Скотного⁴¹, В. Середи⁴², Ф. Сисина⁴³, А. Кресало⁴⁴, О. Добржанського⁴⁵, О. Гаврилюка⁴⁶, М. Геніка⁴⁷, М. Павлюх⁴⁸,

³⁹ Browarek T., Chałupczak H. *Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995*. Lublin, 1998. 248 s.

⁴⁰ Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів: НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2016. 304 с.; Хахула Л. Україна–Польща: виклики та перспективи історичної політики після 2019 року. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2021. Вип. 14. с. 248–259.

⁴¹ Скотний В. Філософія подлання стереотипів: історико-культурні чинники українсько-польських взаємин. *Пограниччя. Польща – Україна: науковий щорічник*. Люблін – Дрогобич. 2006. С. 21 – 42.

⁴² Серед В. Функціонування історичних стереотипів у свідомості населення сучасної України: регіональний аспект. *Історичні міфи і стереотипи та міжцивілізаційні відносини у сучасній Україні*. Львів, 2009. С. 36 – 52; Серед В. Вплив польський та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2000. Вип. 35 – 36. С. 387 – 398.

⁴³ Сисин Ф. З історії українсько-польських стереотипів. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Польсько-українські студії. Вип. 1: Матеріали наукової конференції. (Камянець-Подільський, 29 – 31 травня 1992 р.)*. К., 1993. С. 18 – 23.

⁴⁴ Кресало А.С. Польсько-українські стосунки й образ України у польській пресі (1991 - 2003). Львів, 2005. 128 с.

⁴⁵ Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті. *Україна – Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції. 19-20 травня 2017 р.* / ред.. Ю.А. Зінко. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 365 – 370; Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування

А. Портнова⁴⁹, Л. Стрільчук та Л. Кушпетюк⁵⁰, Н. Яковенко⁵¹. Згадані публікації є важливою складовою цілісної картини українсько-польських міжнаціональних взаємин у досліджуваний період.

Дослідженням проблем історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах займалися А. Киридон⁵², С. Набок⁵³, Л. Стрільчук⁵⁴,

історичної пам'яті українців та поляків. *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 16 – 22.

⁴⁶ Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості. *Stereotypy narodowościowe na pograniczu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (Rzeszów, 16 – 17 października 2000 r.)*. Rzeszów, 2002. S. 63 – 71.

⁴⁷ Генік М. Подолання міжнаціональних стереотипів та польсько-українське примирення у діяльності польської опозиції. *Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки»*. Випуск 11. Рівне, 2011. С. 27 – 31.

⁴⁸ Павлюх М. Стереотипи й образи України та українця у сучасній польській журналістиці. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Львів, 2007. Вип. 2007. Вип. 30. С. 253 – 261.

⁴⁹ Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. К., 2010. 418 с.

⁵⁰ Стрільчук Л., Кушпетюк Л. Середньовіччя та ранньомодерна доба крізь призму історичних стереотипів поляків щодо українців. *KELM. Knowledge, edukation, law, management. Łódź. № 5 (41) vol. 2, 2021*. Р. 39 – 43.

⁵¹ Яковенко Н. Образ поляка в українській історичній белетристиці. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Польсько-українські студії. Вип. 1: Матеріали наукової конференції. (Камянець-Подільський, 29 – 31 травня 1992 р.)*. К., 1993. С. 125 – 132; Яковенко Н. Польща та поляки у шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й невідомого минулого. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.*. К., 2002. С. 366 – 379.

⁵² Киридон А.М. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 45 – 53.

⁵³ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні* / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 229 – 283.

⁵⁴ Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 176 – 183.; Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations. *Copyright 2018 "Codrul Cosminului"*, Vol.24. 2018, No. 1. Р. 145 – 164; Стрільчук Л. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах. *Україна – Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції. 19-20 травня 2017 р.* / ред.. Ю.А. Зінько. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 375 – 376; Стрільчук Л. Контраверсійність політики пам'яті у сучасній Україні: проблеми подолання пострадянських наративів. *Public history: selected issues: Collective monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2024. Р. 180 – 201; Стрільчук Л. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. *Public history: selected issues: Collective monograph*. Riga, Latvia : "Baltija

А. Нінічук⁵⁵. Окремо слід акцентувати увагу на спільній монографії волинських дослідників Л. Стрільчук та А. Нінічука «Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах»⁵⁶ у якій автори значну увагу приділяють місцям польської національної пам'яті в Україні та українським місцям національної пам'яті на території РП. Аналізують дослідники і особливості формування та еволюції державної політики історичної пам'яті в РП та Україні, суспільно-політичний дискурс в українському та польському суспільствах щодо історичної пам'яті та місць національної пам'яті. Авторами монографії зібрано значний джерельний та фактологічний матеріал, праця є широко цитованою у представленій дисертації, зокрема, у четвертому розділі.

Publishing”, 2024. Р. 140 – 159; Стрільчук Л. Еволюція політики пам'яті в сучасній Україні: пострадянські наративи та національна політика пам'яті (на прикладі державних свят). *Літопис Волині. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 29. 2023. С. 96 – 100; Стрільчук Л. Підсумки українсько-польського діалогу щодо проблем історичної пам'яті у тридцять річницю підписання договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво. *Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практ. конференції/за ред. Н.Темірової.* Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 115 – 119; Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал.* № 2 (67), 2020. *Доповіді на II міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті».* Вінниця, 2020. С. 328 – 335; Стрільчук Л. Війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: відгомін минулого чи політизація історичної пам'яті? *Військово-науковий вісник.* Випуск 32. Львів: НАСВ, 2019. С. 168 – 180; Стрільчук Л. Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур. Монографія. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. 316 с.

⁵⁵ Нінічук А. Медійний аспект українсько-польських суперечок навколо місць національної пам'яті. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць.* К., 2019. Випуск 143. С. 148 – 151; Нінічук А. Концепт історичної пам'яті, як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. *VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць* за заг.ред. В.І. Бортнікова, Я.Б. Яроша. Луцьк: Вежа, 2017. С. 77 – 80; Нінічук А. Польсько-українське партнерство: випробування історією. *XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р.* /Наук. ред. О.В.Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 108 – 110; Нінічук А. Формування державної політики пам'яті в Україні 1991 – 2018 рр. *Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса 12–13 квітня 2019 р.)* Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 26 – 30; Нінічук А. Відгомін Великої війни на сучасній історичній пам'яті українського та польського суспільств. *Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації : Збірник тез міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 1 – 2 листопада 2018 р.).* Чернівці: Технодрук, 2018. С. 80 – 83; Нінічук А. Фільм В.Смажовського «Волинь», як травматична історична пам'ять українців та поляків щодо Волинської трагедії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки.* № 7 (380). Луцьк, 2019. С. 124 – 129.

⁵⁶ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. 368 с.

Вагомими працями для всебічного розуміння проблем історичної пам'яті та історичної політики в Україні і у Республіці Польща є низка колективних монографій вітчизняних дослідників, які аналізують взаємовпливи державної політики історичної пам'яті та охорони культурної спадщини. Серед таких робіт слід назвати колективні монографії: «Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.)»⁵⁷ та «Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні»⁵⁸, «Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання»⁵⁹ та «Становлення та розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи»⁶⁰. У двох останніх міститься декілька розділів, що розкривають українсько-польські взаємини у період, що досліджується в дисертації.

Оремо слід видлити працю французького вченого П. Нора⁶¹, який своєю працею «Теперішнє, нація, пам'ять» заклав основи вивчення та розуміння ролі місць національної пам'яті у становленні сучасних націй. Книга стала надзвичайно важливою для розуміння процесів формування колективної пам'яті суспільства, формування його ідентичності. Аналізує регіональне українсько-польське співробітництво, акцентуючи на асиметрії польсько-українського партнерства С. Стоєцький^{62, 63}. У своїх працях автор вивчає проблеми формування та трансформації українсько-польських міждержавних

⁵⁷ Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія. / керівник авторського колективу – член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А.І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.

⁵⁸ Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.

⁵⁹ Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 392 с.

⁶⁰ Становлення та розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи: колективна монографія / за ред.. Л. Стрільчук, О. Каліщук, О. Разиграєва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 252 с.

⁶¹ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. /Переклад із фр. А. Рєпи. К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. 272 с.

⁶² Стоєцький С. В. Концепція стратегічного партнерста в політиці Республіки Польща щодо України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3 (12). С. 147 – 158.

⁶³ Стоєцький С. Україна і Польща в сучасних геополітичних координатах: проблема стратегічного вибору і асиметрій партнерства. *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. К., 2002. Ч.ІІ. С. 76 – 79.

відносин у той же період, що є актуальним у представлений дисертації. С. Стоєцький чималу увагу приділяє дослідженню впливу розширення ЄС на відносини поміж Україною і РП та на міжнаціональні взаємини.

Вивченням польського досвіду на шляху до єврейських інтеграційних структур та окремих складових українсько-польських міждержавних відносин займалися О. Соскін⁶⁴, С. Толстов⁶⁵, В. Шахов та В. Медісон⁶⁶. Для представленої дисертації наукова цінність згаданих праць полягає в тому, що їхні автори, з поміж іншого, виокремлюють гуманітарний вектор міждержавної співпраці та доходять загальної думки, що спільна історія та культурна спадщина певною мірою справляють вплив на розвиток політичного діалогу поміж офіційними Києвом та Варшавою. Позицію польського політикуму щодо співпраці з Україною у гуманітарній сфері досліджували політологи Г. Зеленько⁶⁷, В. Струтинський⁶⁸. У наукових працях Є. Кіш⁶⁹, обґрунтовуються теоретико-методологічні засади українсько-польських міждержавних відносин, аналізується вплив розширення ЄС на відносини із сусідніми державами.

Співпраця України та Республіки Польща у сфері культури стала предметом дисертаційних досліджень у галузі історичних наук, культурології та політології. Переважна більшість із них не зачіпають питань пов'язаних із охороною та збереженням культурної спадщини, однак ознайомлення із ним розкриває різноманітні аспекти українсько-польських культурних та

⁶⁴ Соскін О. Сучасний геополітичний простір і пріоритети розвитку України. *Економічний часопис*. 2000. № 2. С. 3 – 7.

⁶⁵ Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування. *Політична думка*. 1999. № 3. С. 73 – 86.

⁶⁶ Шахов В.А., Медісон В.В. Україна у світовому співтоваристві. К.: УДАУ, 1996. 72 с.

⁶⁷ Зеленько Г. Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації. *Людина і політика*. 2000. № 2. С. 28 – 34.

⁶⁸ Струтинський В. Політична відповідальність правлячих еліт у посткомуністичному суспільстві: етичний вимір проблеми. *Політичні та соціологічні студії: Зб.наук. праць*. Т.1. Чернівці, 2000. С. 165 – 176.

⁶⁹ Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991 – 2007 рр.): автореф. Дис.. на зд.наук.ступеня д-ра історичних наук: 07.00.02 всесвітня історія. Ужгород, 2008. 36 с.; Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі європейської інтеграції: монографія. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.; Кіш Є. За програмою сусідства. *Політика і час*. 2004. № 12. С. 27 – 34.

гуманітарних взаємин. Серед таких дисертацій слід згадати дослідження В. Лишко «Українсько-польські зв'язки в галузі культури 1991 – 1999 рр.»⁷⁰ Згадана дисертація піднімає проблеми, пов'язані із збереженням та поверненням культурних цінностей в українсько-польських відносинах, а також, проблеми опіки над місцями національної пам'яті українців та поляків.

Дослідженням гуманітарних аспектів українсько-польського співробітництва присвячені дисертації Н. Медведчук⁷¹ та Н. Завітневич⁷², Ж.Тоценко⁷³. Авторки аналізують правову базу українсько-польського співробітництва у гуманітарній та культурній сферах, зосереджують увагу на громадсько-культурному житті національних меншин: польської – в Україні та української національної меншини у РП. Ж. Тоценко, окрім іншого, побіжно аналізує міждержавну співпрацю у сфері збереження пам'яток історії та культури, порівнюючи досвід Польщі та України.

Дисертація О. Знахоренко «Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах»⁷⁴, хоча і захищена зі спеціальності політичних наук, однак піднімає такі важливі питання історичного плану, як, наприклад, вплив історичних стереотипів на сучасні міжнаціональні взаємини, а у дисертації В. Стрільчука⁷⁵ «Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)» піднімаються питання туризму на українсько-польському порубіжжі крізь призму пам'яток

⁷⁰ Лишко В. В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991 – 1999 рр.): дис... канд. іст.н., спец. 07.00.01. К., 2002. 221 с.

⁷¹ Медведчук Н. А. Українсько-польське співробітництво у гуманітарній сфері: кінець 80-х – 90-х років ХХ століття : дис... на здоб..наук.. ст.. канд.. іст.. наук: 07.00.02. Луцьк, 2004. 227 с.

⁷² Завітневич Н. Г. Гуманітарний чинник в українсько-польських міждержавних відносинах : дис. на зд. наук. ст. к. п. н.: 23.00.04. К., 2008. 241 с.

⁷³ Тоценко Ж. М. Співпраця у галузі культури як складова українсько-польських гуманітарних відносин : дис. на здобуття наук.ст.к.і.н.: 26.00.01. К., 2012. 211 с.

⁷⁴ Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: дис.. канд.. політ. наук: 23.00.04. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К., 2005. 235 с.

⁷⁵ Стрільчук В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) : автореф.. дис.. к.іст. наук. 07.00. 01. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с.

культурної спадщини. В. Стрільчук приходить до висновку, що українсько-польське прикордоння є багатим на історико-культурні та рекреаційні ресурси, що призводить до активізації усіх видів туризму в регіоні.

Серед польських дослідників, що вивчали міждержавні відносини України та РП досліджуваного періоду слід, найперше, назвати люблінську політологиню Б. Сурмач⁷⁶, а також дослідників зі світовим ім'ям З. Бжезінського⁷⁷, С. Буранта⁷⁸.

Загалом, друга група історіографії, що її виділяє автор є доволі багатогранною та інформаційно насиченою. Не зважаючи на величезний масив наукового матеріалу, ознайомлення з ним дозволило зробити ряд висновків: по-перше, усі згадані праці у тій чи іншій мірі доповнюють загальну картину щодо розуміння особливостей охорони культурної спадщини; по-друге, засвідчують відсутність вузьких досліджень присвячених особливостям збереження та опіки над об'єктами культурної спадщини, як на українсько-польському порубіжжі, так і загалом в Україні; по-третє, увиразнюють численні складові, що у більшій чи меншій мірі впливають на українсько-польське співробітництво у справі охорони культурної спадщини.

Третя, умовно виділена група історіографії – регіоналістика. Нинішній стан регіоналістики, на переконання дисертанта, не дозволяє вибудувати чітку систему регіональної історії ані у національних межах, ані у міжнародному масштабі і на це є низка причин. Власне, саме поняття «регіональна історія» має доволі розмиті смислові рамки, навіть попри часте вживання, і поєднує у собі, на думку Я. Верменич, щонайменше, чотири особливості: «1) історичне знання про реально існуючі й «уявлені» регіони; 2) доробок істориків, що

⁷⁶ Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin, 2002. 267 s.

⁷⁷ Бжезінський З. «Я завжди знав і вірив, що буде незалежна Україна». *Універсам*. 1998. № 9 – 10. С. 8 – 9.

⁷⁸ Burant S. Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi; Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, 1999. 48 s.; Burant S. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. *Studia i materiały*. 1993. № 58. 28 s.; Бурант С. Україна і Польща: до стратегічного партнерства. *Політична думка*. 1997. №3. С. 99 – 111.

працюють «поза центром»; 3) історію окремих поселень (міст, сіл, монастирів), переселень, засобів комунікації; 4) складову частину загальної історії, сфокусовану навколо проблем окремих регіонів»⁷⁹. Як відомо, предметним полем регіональної історії є порубіжні території, історія кордонів певних регіонів, історичні рефлексії навколо регіональних сюжетів, дослідження особливостей регіональної ментальності та ідентичності, вивчення «образів» окремих територій у історичній пам'яті та історичних стереотипах, тощо.

Як уже зазначалося вище, українсько-польське порубіжжя є місцем на якому сконцентровано значну частину культурних об'єктів, які однаковою мірою увібрали в себе національно-культурні та ментальні риси сусідніх народів і є спільною історико-культурною спадщиною. Саме тому, регіоналістика є невід'ємною складовою проведеного дослідження.

У останні десятиліття чимало аспектів регіональної історії, у тому числі охорони культурної спадщини на українсько-польському порубіжжі піднято у численних публікаціях. Зокрема, дванадцять випусків збірника «Регіональна історія України», що впродовж 2007 – 2018 років підготовлені Центром теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інститут історії України НАН України⁸⁰.

Оригінальні думки та конструктивні пропозиції щодо розвитку регіональних досліджень висловлені у численних працях Я. Верменич⁸¹, яка

⁷⁹ Верменич Я. Регіональна історія. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колективна монографія*. За заг.ред. В. Смолія. К.: Генеза, 2018. С. 184.

⁸⁰ Регіональна історія України. Зб. наук. статей / гол. ред.. В. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2007 – 2018. Вип. 1 – 12.

⁸¹ Верменич Я. Фактор порубіжності в історичній регіоналістиці: пошуки відповідей на виклики сучасності. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2018. Вип. 12. С. 83. URL: http://resource.history.org.ua/publ/reisuk_2018_12_6 (Дата доступу: 28.10. 2024); Верменич Я. В. Історична регіоналістика: нові парадигмальні орієнтири. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 138.; Верменич Я. В. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 156-169; Верменич Я. Геокультурний підхід в історичній регіоналістиці та суспільній географії. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2012. 12. С. 27 - 41; Верменич Я. Територіально-структурні процеси в Україні у контексті теорій регіоналізму. *Краєзнавство*. К., 2021. № 1-2. С. 6-12.; Верменич Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики. *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 3-21; Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні. *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 3-26.; Верменич Я. Історична регіоналістика в системі "просторової історії": диференціації

внесла значний внесок у методологічний та теоретичний розвиток вітчизняної історичної регіоналістики, ввела та обгунтувала низку наукових понять у регіоналістиці. Київська дослідниця вважає, що: «регіональна історія – це зразок історичного синтезу на середньому – регіональному рівні, з концентрацією уваги саме на специфічних особливостях того чи іншого регіонального соціуму»⁸². Доробок Я. Верменич, є одним із найбільш значущих у площині теорії регіоналістики.

Для дослідників, які працюють над вивченням регіональної історії будуть корисним праці М. Долішнього⁸³, Н. Зіневич⁸⁴, С. Злупко⁸⁵, І. Колесник⁸⁶, Р. Калитчак⁸⁷, Л. Нагорної⁸⁸. Вітчизняні учені аналізують різноманітні аспекти

предметних полів. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. К.: Інститут історії НАН України, 2013. 7. С. 9-38.; Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2004. 7. С. 29-47.; Верменич Я. Історична складова регіональної науки: методологічний аспект. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К., 2003. № 8. С. 100-109.; Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2007. 1. С. 13-28.; Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2008. 2. С. 9.; Верменич Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2006. 9. С. 5-20.; Верменич Я. Регіональний фактор у формуванні глобального безпекового середовища: концепти та тенденції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. К., 2023. Вип. 32. С. 45- 52; Верменич Я. Історична регіоналістика VS краєзнавство: маркери дослідження мереж соціальної взаємодії в часі та просторі. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 4-14; Верменич Я. В. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2012. Вип 6. С. 67 – 90; Верменич Я.В. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2011. Вип 5. С. 29 – 48; Верменич Я. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. К.: Інститут історії НАН України, 2012. 283 с.; Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2008. Вип 2. С. 9 – 28.

⁸² Верменич Я. Регіональна історія. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колективна монографія*. За заг.ред. В. Смолія. К.: Генеза, 2018. С. 185.

⁸³ Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX – XXI століть: нові пріоритети. К.: Наукова думка, 2006. 511 с.

⁸⁴ Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2010. Вип 4. С. 27 – 46.

⁸⁵ Злупко С. Основи регіонології: концептуальний підхід. *Вісник НАН України*. 2004. № 11. С. 12 – 25.

⁸⁶ Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практики та рефлексії. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2007. Вип 1. С. 205 – 222.

⁸⁷ Калитчак Р. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах. К.: Знання, 2007. 303 с.

⁸⁸ Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені Ф.Ф. Кураса НАН України, 2008, 405 с.; Нагорна Л. Реінкарнація історії у наукових дискурсах: криза територіальних топологізаций чи геополітичний синдром? *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2010. Вип 4. С. 97 – 112.

регіональної української історії, у тому числі й українсько-польського порубіжжя, а також досліджують регіоналізм у європейських інтеграційних процесах, виокремлюючи його специфічні особливості. Наприклад, Л. Нагорна вивчає вплив регіональної ідентичності на історичну пам'ять та культуру в Україні. Перелічені праці українських учених носять, здебільшого теоретико-методологічний характер і стали корисними, для автора дослідження, при вивченні специфіки та особливостей культурної спадщини українсько-польського порубіжжя.

Економічні та культурні взаємини України та Польщі на регіональному рівні вивчали А. Амоша, П. Беленький, Ю. Макогон, М. Янків, аналізуючи вплив прикордонних українсько-польських регіонів на співпрацю між державами та міжнаціональні відносини двох народів на порубіжжі. І, хоча, монографії Н. Мікули, В. Лажніка, П. Луцишина, С. Писаренко, С. Дрозда не цитуються у роботі, але автор ознайомився із їхніми працями, що дозволило більш повно відтворити цілісну картину українсько-польських взаємин у досліджуваній період. Наприклад, Н. Мікула⁸⁹ вивчав суть та наслідки економічних процесів міждержавного співробітництва, що відбувається на прикордонних українсько-польських територіях.

Дослідники Т. Коморніцький⁹⁰ та Т. Журженко⁹¹ вивчали польсько-українське порубіжжя 90-х років XX – початку XXI століть, і дійшли висновку про культурну спорідненість та близькість ідентичності українців та поляків. Останній факт автори пояснюють не лише суміжним проживанням та спільними традиціями, але і спільним посткомуністичним минулим. Праці згаданих авторів були досить цікавими та корисними для автора дисертації, адже дозволили проаналізувати історико-культурну спадщину українсько-польського порубіжжя крізь призму спадку пострадянських міфів та наративів.

⁸⁹ Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія. Львів, 2004. 405 с.

⁹⁰ Komornicki T. Granicy Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990-1996. PAN, IgiPZ, Warszawa, 1999. 347 s.

⁹¹ Zhurzenko T. Borderlands into Bordered Lands. Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2010. 321 p.

З-поміж польських дослідників, що активно розвивали регіоналістику як напрям досліджень, слід відзначити і А. Міщука⁹². Зокрема, йому належить ґрунтована праця по вивченню польсько-українського порубіжжя, у якій автор зібрав величезний фактологічний матеріал, досить цікавий та оригінальний, що є цитованим у представлений дисертації. Окрім того, необхідно згадати і праці інших польських учених Д. Вояковського⁹³, Е. Будаковської⁹⁴, З. Ясінського⁹⁵, які також зосередили свої наукові інтереси на польсько-українському порубіжжі.

Серед заубіжних дослідників проблеми регіональної історії розробляли також М. Кітінг⁹⁶ та Ф. Барт⁹⁷. Зокрема, М. Кітінг вивчав новий європейський регіоналізм, аналізуючи його особливості та специфіку. Етнічні групи на прикордонних територіях крізь призму соціальної культури вивчав Ф. Барт.

Регіональна історія фокусується на різноманітних гранях та часових параметрах людського співжиття, включаючи демографічну та економічну ситуацію в регіонах, його локальні політичні структури та міграцію, культуру та ідентичність. У такому контексті локальний джерельний матеріал виходить за рамки ілюстративного, стаючи самоцінним, у тому числі задля з'ясування природи регіоналізму і дослідження його проявів у значному діапазоні часу. Тому, аналізуючи практику охорони культурної спадщини на українсько-польському порубіжжі, регіоналістика, як окрема історіографічна група, має надзвичайне значення, важливість якої, напевно, чи може бути переоціненою.

Четверта група історіографії, що її умовно виділяє автор, представлена дослідженнями, що безпосередньо розкривають різні аспекти охорони

⁹² Miszczuk A. Pogranicze polsko-ukraińska polityka zagraniczna III RP. *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna w progu XXI wieku*. Pod redakcją R. Stemplowskiego i A. Zelazo. Warszawa, 2002. S. 263- 280.

⁹³ Wojakowski D. Pogranicze polsko-ukraińskie: lokalność jako czynnik warunkujący stosunki etniczne. *Studia socjologiczne*. 1998. № 4. S. 67 – 86.

⁹⁴ Budakowska E. Społeczna rola organizacji pozarządowych w budowaniu tożsamości polskiej mniejszości w perspektywie socjologicznej Kontynuacje. / Pod.red.L.Goldyki. Zielona Góra, 1999. 190 s.

⁹⁵ Jasiński Z. Rzecz o tożsamości młodzieży polskiej na pograniczu polsko-czeskim. *Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach*. Opole, 1997. S. 85 – 97.

⁹⁶ Keating M. New Regionalism in Western Europe.Territorial Restructing and Political Change. Northampton. Edward Elgar Publishing, 1998. 242 p.

⁹⁷ Barht F. (Ed.) Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Bergen, Universitetsforlaget; London, Allen Unwin, 1989. 153 p.

культурної спадщини в Україні та Республіці Польща, співпрацю двох країн у цій галузі та обмін досвідом. Аналіз даної групи історіографії вартує розпочати із узагальнюючої колективної праці вітчизняних науковців «Культурна спадщина людства : збереження та використання»⁹⁸, у якій розкрито теоретичні питання щодо збереження та використання культурної спадщини; колективної монографії «Туризм і охорона культурної спадщини : український та польський досвід»⁹⁹, де співставляються польські та українські підходи до справи збереження та охорони культурної спадщини; книги «Львів : історична та культурна спадщина»¹⁰⁰ та ґрунтовної праці «Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України»»¹⁰¹.

Одними із найраніших праць у яких узагальювався досвід пам'яткоохоронної діяльності в Україні є роботи знаного вітчизняного дослідника В. Акуленка, зокрема його монографія «Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1990»¹⁰² у якій вчений підсумував пам'яткоохоронну роботу радянського періоду, дав визначення низці понять та термінів. В. Акуленку¹⁰³ належить ряд інших праць у яких досліджуються міжнародно-правові аспекти охорони культурної спадщини.

Науковий поступ у вивченні різноманітних аспектів охорони культурної спадщини засвідчують захищені дисертації у різних галузях наук: культурологія, юридичні науки, міжнародне право, історія держави і права, всевітня історія, державне управління, музеєзнавство та пам'яткознавство,

⁹⁸ Культурна спадщина людства : збереження та використання. / За ред. В. І. Акуленка. Львів : Фенікс, 2002. 160 с.

⁹⁹ Туризм і охорона культурної спадщини : український та польський досвід ; за заг. ред. Ю. П. Лебединського. К. : К.І.С., 2003. 176 с.

¹⁰⁰ Львів : історична та культурна спадщина: До 750-річчя заснування Львова. Упоряд. М. Голубко. Львів : ЛДУ БЖД, 2006. 262 с.

¹⁰¹ Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України». Відп. ред. Кот С. Київ: Інститу історії України. 2015. 486 с.

¹⁰² Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1990 : монографія . К. : Вищ. шк., 1991. 274 с.

¹⁰³ Акуленко В.І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. Пам'ятки України: історія та культура. 2003. № 4. С. 61–63; Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 3 – 18.

тощо. Це, зокрема дисертації В. Мещерякова¹⁰⁴, Г. Андрес¹⁰⁵, Т. Курило¹⁰⁶, В. Литовченко¹⁰⁷, В. Максимова¹⁰⁸ О. Малишевої¹⁰⁹ С. Птухи¹¹⁰. Згадані вище науковці, В. Мещеряков¹¹¹ та Г. Андерс¹¹², опублікували низку наукових статей, які розкривають різні аспекти державного регулювання зі збереження та популяризації історико-культурної спадщини, пам'яткоохоронного законодавства в Україні.

¹⁰⁴ Мещеряков В. Механізми державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах: автореф. дис... канд. н. держ. уп.: 25. 00. 02 / НАДУ. Київ, 2016. 20 с.

¹⁰⁵ Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 26.00.05. К., 2009. 20 с.

¹⁰⁶ Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні : історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2003. 202 с.

¹⁰⁷ Литовченко В. В. Роль ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні (1954-2010 рр.) : дис. ... канд. іст. н. : спец. 07.00.02. К., 2014. 242 с.

¹⁰⁸ Максимов В. В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. К., 1996. 16 с.

¹⁰⁹ Малишева О. В. Державне управління сферою туризму та охороною культурної спадщини (регіональний аспект) : дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00. 02. Х., 2007. 183 с.

¹¹⁰ Птуха С. С. Правові аспекти діяльності Ради Європи у сфері охорони та використання культурної спадщини: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. К., 2012. 220 с.

¹¹¹ Мещеряков В. Державне регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури: до питання визначення понять та особливостей їх застосування. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 271-277; Мещеряков В. Сучасні підходи до вдосконалення механізмів державного регулювання зі збереження та популяризації історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. С. 119 – 123; Мещеряков В. Сучасні підходи до вдосконалення механізмів державного регулювання зі збереження та популяризації історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури. *Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фах. вид.* 2015. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>. Дата звернення: 30.11. 2021; Мещеряков В. В. Формування моделі взаємодії органів публічної влади, громадськості та приватного сектору у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах. *Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн.* 2016. № 4. С. 105–111.

¹¹² Андрес Г.О. Проблема збереження рухомих пам'яток у період трансформаційних процесів пам'яткоохоронної галузі України. *Питання культурології : зб. наук. статей*. 2008. Вип. 24. С. 6–11; Андрес Г.О. Рекомендації Ради Європи як вагомий документи галузі охорони культурної спадщини. *Праці центру пам'яткознавства*. 2008. Вип. 13. С. 71–78; Андрес Г.О. Культурний туризм як вагова складова в справі збереження культурної спадщини. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. статей*. 2007. Вип. XVIII. – С. 190–195; Андрес Г.О. Актуальні проблеми застосування пам'яткоохоронного законодавства в Україні. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей*. 1999. Вип. 8. С. 53–59; Андрес Г.О. Збереження нематеріальної культурної спадщини музеями України в добу глобалізації. *Шості культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції «Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євро інтеграційних процесів», (Київ, 3–5 черв. 2009 р.)* / Міністерство культури і туризму України, ДАКККиМ. Київ, 2009. С. 158–160.

Вагомий науковий доробок щодо досліджень культурної спадщини, проблем реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах належить С. Коту¹¹³. Найбільш вагомою працею, С. Кота, що розкриває українську діяльність у вирішенні питань розшуку та повернення в Україну культурних цінностей з ХХ – початку ХХІ століть, є монографія «Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (ХХ – поч. ХХІ ст.)»¹¹⁴. У книзі, окрім детального аналізу особливостей розшуку та повернення в Україну культурних цінностей на різних історичних етапах, вивчається досвід і головні напрями здійснення державної політики України щодо реституції культурних цінностей, аналізуються міжнародно-правові та теоретичні засади міждержавної співпраці в даній сфері.

Проблемам переміщенню та втрат Україною культурних цінностей присвячені монографія та статті Р. Дзюбана¹¹⁵. Зокрема, у монографії

¹¹³ Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 44 - 47; Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р. / НАН України, Інститут історії. Центр досліджень історико-культурної спадщини України. Київ, 2018. 42 с.; Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці центру пам'яткознавства : зб. наук пр.* 2011. Вип. 20. С. 10–27; Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства. *Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / НАН України, Ін-т історії України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK*. К., 2007. С. 35–37; Кот С., Ошуркевич О. Волинський краєзнавчий музей. Доля культурних скарбів України під час другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Вип. 1. Київ – Бремен: Українознавство, 1995. 75 с.; Кот С. До питання про передачу культурних цінностей України до Польщі у другій половині 40-х років ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки*. 2010. № 20. С. 239 – 259.; Кот С. Україна – Польща: важкі пошуки компромісу щодо питання повернення та реституції культурних цінностей втрачених внаслідок Другої світової війни : експертна думка. 2016. 31 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/KotUkrPolKompr_2016 Дата доступу: 27.11.2024 р.

¹¹⁴ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (ХХ – поч. ХХІ ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.

¹¹⁵ Дзюбан Р. Культурні цінності установ Львова у 1939 – 1953-х рр.: переміщення і втрати: монографія. НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Львів, 2020. 344 с.; Дзюбан Р. Втрати Львівської філії бібліотеки АН УРСР у повоєнний період (1945 – 1953): матеріали вивезені зі Львова. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2010. Вип. 2 (18). С. 566 – 584; Дзюбан Р. Львівські рисунки Дюрера: проблеми втрати і повернення. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2005. Вип. 13. С. 336 – 359; Дзюбан Р. Переміщення і втрати мистецьких пам'яток з львівських музеїв під час Другої світової війни. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2006. Вип. 14. С. 309 – 324; Дзюбан Р. Розпорошені скарби: доля збірок Музею ім. Любомирських у складі філії Бібліотеки

проаналізовано втрати культурних цінностей львівськими установами у період Другої світової війни. На численні праці Р. Дзюбна опирається автор при аналізі процесів реституції культурних цінностей на даному історичному етапі українсько-польських відносин.

Питанням реституції у сучасних українсько-польських взаєминах присвячені матеріали В. Горбового¹¹⁶, В. Калашнікової¹¹⁷, М. Маркевича¹¹⁸. Українсько-польські відносини крізь призму охорони і претензій на культурну спадщину досліджували Е. Клекот та П. Косєвський¹¹⁹, М. Генбаровіч¹²⁰, П. Грімстед Кеніді¹²¹.

Темою, яка стала чи ненайдискусійнішою у наукових колах України та Республіки Польща, стала бібліотека Оссолінських. Цій проблемі присвячено ряд публікацій вітчизняних дослідників: Л. Крушельницької¹²², Л. Хахули¹²³, О. Добржанського та В. Притулюка¹²⁴, а також польських авторів: Я. Альбіна¹²⁵, М. Матвійов¹²⁶.

академії наук УРСР (1939 - 1941). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка: зб. наук. пр.* Львів, 2012. Вип. 4 (20). С. 455 – 469.

¹¹⁶ Горбовий В. Чи повернеться Дюрер до Львова? *Високий Замок*. 1999. 8 січня.

¹¹⁷ Калашнікова В. Європейський досвід реституції культурних цінностей для України. URL : <http://h.ua/story/158048/#ixzzlgaj6Xd7> Дата доступу: 28.11.2023 р.

¹¹⁸ Маркевич М. Чи є надія на повернення?.. Доля Львівської колекції малюнків Дюрера. *Політика і культура*. 1999. № 5. С. 34 – 35.

¹¹⁹ Клекот Е., Косєвський П. Культурні цінності : співпраця і проблема претензій у польсько-українських відносинах : рекомендації. Варшава: Фонд ім. Стефана Баторія, 2006. 24 с.

¹²⁰ Gębarowicz M., Tietze H. *Rsunki Albrechta Durera w Museum im. Lubomirskich we Lwowie*. Lwów: Zakład Narodowy Ossolińskich, 1999. 20 s.

¹²¹ Grimsted Kennedy P. The Fate of Ukraibian Treasyres During World War II : The Plunder of Archives, Libraries and Museums under the Thired Reich. *Jahrubucher fur Geschichte Osteuropas*. 1991. № 39. Heft 1. P. 53-80.

¹²² Крушельницька Л.І. Збірки Оссолінеуму реституції не підлягають. *Універсум*. 1997. № 3/4. С. 42 – 45; Крушельницька Л.І. Правдиво про Оссолінеум. Пам'ятки України. 1994. № 3/6. С. 85 – 86.

¹²³ Хахула Л. І. Дискусії про спадщину Оссолінських у 1940-х – на початку 1990- х років. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2023. Вип. 16. С. 224–239.

¹²⁴ Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 12 – 16.

¹²⁵ Albin J. *Zakład narodowy imienia Ossolińskich w latach 1946 – 1953*. Wrocław-Warszawa-Kraków. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1990. 197 s.

¹²⁶ Matwijów M. *Lwowske Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943 – 1946*. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. Wrocław. 1992. Zest. 1. S. 157 – 193; Matwijów M. *Zbiory rękopiśmienne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie w latach 1939 – 1946*. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. Wrocław. 1999. Zest. 10. S. 211 – 241.

Понятійний апарат пам'яткоохоронної сфери та методологію дослідження об'єктів культурної спадщини вивчали: І. Пивовар¹²⁷, Л. Прибега¹²⁸, О. Сердюк¹²⁹, В. Степанов¹³⁰, В. Акуленко¹³¹, О. Каліщук¹³², С. Кот¹³³. Особливості та проблеми дослідження пам'яток в Україні аналізували В. Горбик, Г. Денисенко, П. Скрипник¹³⁴, А. Червінський¹³⁵.

Правові аспекти охорони культурної спадщини в Україні вивчала Н. Кудерська¹³⁶, О. Титова¹³⁷ та В. Акуленко¹³⁸, І. Пивовар¹³⁹, Т. Курило¹⁴⁰,

¹²⁷ Пивовар І. В. До проблеми визначення поняття «культурні цінності» (філософський аспект). *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф., (Київ, 31 січ. 2009 р.)*. К. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2009. С. 61 – 63.

¹²⁸ Прибега Л. В. Сутність та зміст поняття «охорона» в архітектурному пам'яткознавстві. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*. К., 2008. Вип. 4. С. 470–492.

¹²⁹ Сердюк О. М. Основні напрями діяльності та перспективи НДІ пам'яткоохоронних досліджень. *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. К. : АртЕк, 2005. Вип. 1. С. 5–10.

¹³⁰ Степанов В. Ю. Визначення поняття «Культурна спадщина» в культурному просторі України. *Культура України : зб. наук. пр. ; за заг. ред. В. М. Шейка*. Харків, 2015. Вип. 48. С. 29-39.

¹³¹ Акуленко В. І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей». *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип. 24. Київ, 2013. С. 284 – 295.

¹³² Каліщук О. Охорона культурної спадщини в Україні та Польщі: основні поняття й терміни. *Культурологічний альманах*. 2025. № 1. С. 316-324.

¹³³ Кот С. Термін «незаконно вивезені культурні цінності» в контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип. 24. Київ, 2013. С. 16 – 29.

¹³⁴ Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Скрипник П.І. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 42 с.

¹³⁵ Червінський А. І. Актуальні проблеми збереження та охорони пам'яток архітектури ІваноФранківщини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIV. С. 48-53.

¹³⁶ Кудерська Н. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vNOruntxkUYJ:irbis.nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_Unzap_2011_3_6.pdf&fnf pdthytyyz Дата звернення: 12. 03. 2021 р.

¹³⁷ Титова О. М. Деякі принципи охорони археологічної спадщини. *Праці центру пам'яткознавства*. К. : [б. в.], 2006. Вип. 10. С. 262 – 268.

¹³⁸ Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Київ: «Юстиніан», 2013. 616 с.; Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 3 – 18; Акуленко В. І. Конституційні засади розвитку законодавства про охорону культурної спадщини. *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України : проблеми, досвід, перспективи : наук.-практ. конф., 25 черв. 1997 р. : матеріали*. К. – Х., 1998. С. 8–9; Акуленко В.І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 61–62; Акуленко В. Право на культурну спадщину : Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 4. С. 13

¹³⁹ Пивовар І. Культурна спадщина як об'єкт адміністративно-правової охорони. URL : http://nbuv.gov.ua/potal/Soc_Gum/Nvknus/2010_1/pivovar.htm. Дата звернення: 1. 06. 2020 р.

О. Малишева¹⁴¹, О. Каліщук¹⁴². Інституційні засади та правові особливості державного управління охороною культурної спадщини в Україні та його інституційне забезпечення досліджувалися В. Холодком¹⁴³ та Л. Хахулою¹⁴⁴. Цікавою для дослідника стане і книга «Україна в міжнародно-правових відносинах. Правова охорона культурних цінностей»¹⁴⁵, що містить багатий докуметальний матеріал та численні приклади застосування цих документів на практиці. Інституції, що забезпечують міждержавне співробітництво та правову базу співпраці досліджувала польська авторка Г. Міхаловська¹⁴⁶.

Особливостям охорони пам'яток культурної спадщини на українсько-польському порубіжжі та формуванню національної ідентичності присвячені праці волинських вчених С. Гаврилюк та О. Гаврилюк¹⁴⁷, О. Каліщук¹⁴⁸,

¹⁴⁰ Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України. Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. 156 с.

¹⁴¹ Малишева О.В. Нормативно-законодавча база з питань охорони пам'ятників в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків: Магістр, 2006. № 1(27). С. 109-116.

¹⁴² Каліщук О. Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Число 31. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 62-66.

¹⁴³ Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2011-1/index.html> Дата звернення: 6.12. 2021 р.; Холодок В. Д. Інституційне забезпечення управління охороною культурної спадщини в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 3. С. 126-133; Холодок В. Д. Конституційно-правові засади охорони культурної спадщини в Україні. *Конституція України – основа модернізації держави і суспільства : матеріали наук.-практ. конф. до Дня Конституції України, Полтава, 16 черв. 2011 р.* Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. С. 185–189.

¹⁴⁴ Хахула Л. Пам'ять–культура–політика: інституційні форми українсько-польської співпраці. *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння*. / Відп. ред. М. Литвин. Львів, 2021. с. 628–637; Хахула Л. Інституціоналізація історичної політики Республіки Польща наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2018. Вип. 11. С. 154–164.

¹⁴⁵ Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей. Відп. ред. Ю. Шемшученко та В. Акуленко. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 130 с.

¹⁴⁶ Michałowska G. Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych, Warszawa, 1991. 244 s.; Michałowska G., Schreiber H. Kultura w stosunkach międzynarodowych. Warszawa, 2013. 420 s.

¹⁴⁷ Гаврилюк С. В., Гаврилюк О. Н. Вивчення культурної спадщини Західної Волині у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 33 (72). № 1. 2022. С. 26–33; Гаврилюк С., Гаврилюк О. Пам'яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Число 26. С. 84–90.

¹⁴⁸ Каліщук О. Охорона пам'яток національної культурної спадщини українсько-польського порубіжжя: ретроспективи і перспективи. *Public history: selected issues.: Collective monograph*. Riga,

М. Кучерепа¹⁴⁹, С. Шульги^{150, 151}. Музеї на українсько-польському порубіжжі та нематеріальну культурну спадщину вивчали В. Надольська¹⁵² та С. Гаврилюк¹⁵³.

Для вивчення польського досвіду щодо охорони культурної спадщини, і загалом досвіду у цій сфері країн Вишеградської групи та ЄС, корисною буде монографія польської дослідниці А. Умінської-Воронєцької «Зовнішня культурна політика Чехії, Польщі, Словаччини та Угорщини після 1989 року»¹⁵⁴, що є одним із найновіших ґрунтовних досліджень у РП. Книга складається із чотирьох розділів у яких розглядаються інституційні та правові механізми реалізації державної культурної політики, у тому числі і у сфері охорони національних культурних цінностей, які перебувають поза межами держав походження. Один із розділів книги присвячений саме РП. А. Умінській-Воронєцькій¹⁵⁵, Р. Зендеровському¹⁵⁶, А. Зентику¹⁵⁷, Б. Герат-

Latvia: "Baltija Publishing", 2024. P. 231-249.

¹⁴⁹ Кучерепа М. Культурно-освітня діяльність та охорона культурної спадщини на Волині (1991–2024). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 40–44; Kuczerępa M. Ukraińsko-polska współpraca kulturalna we współczesnych warunkach. *Wojna na Ukrainie. Kijów – Warszawa: razem do zwycięstwa. Analizy – Refleksje – Kalendarium. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Stępnia*. Warszawa : Fundacja Wolność i Demokracja, 2022. S. 131–138.

¹⁵⁰ Шульга С. Культурна спадщина східноєвропейського порубіжжя: фактор волинських чехів. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 51 – 55.

¹⁵¹ Шульга С. Чехи-іммігранти на Волині: формування регіональної моделі етнічної ідентичності. *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. Вип. 6 (58). С. 159–165; Шульга С. Міжнародні відносини на українсько-польському порубіжжі (за хроніками чеських поселень Волині). *Актуальні питання у сучасній науці*. № 4(34) 2025. С. 1629–1640.

¹⁵² Надольська В., Гаврилюк С. Музеї і нематеріальна культурна спадщина. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип 63. Том 2. С. 16–24.

¹⁵³ Гаврилюк С. В., Надольська В. В. Трансформація музейного світу у ХХІ ст.: міжнародний та український досвід. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 57. Том 1. С. 41–49.

¹⁵⁴ Umińska-Woroniecka A. Zagraniczna polityka kulturalna Czech, Polski, Słowacji i Węgier po 1989 roku. Warszawa: Dom wydawniczy Elipsa, 2022. 319 s.

¹⁵⁵ Umińska-Woroniecka A. Historia polskich placówek dyplomacji kulturalnej. *Historia dyplomacji publicznej*. Pod red. B. Ociepka, Warszawa, 2015. S. 112 – 148; Umińska-Woroniecka A. Instytuty Polskie. Zmiany modelowe polskiej dyplomacji kulturalnej w latach 1989 – 2011. Wrocław, 2013. 310 s.

¹⁵⁶ Zenderowski R. Międzynarodowe stosunki kulturalne. Warszawa, 2010. 316 s.

¹⁵⁷ Ziętek A. Międzynarodowe stosunki kulturalne. Warszawa, 2010. 278 s.

Беронь¹⁵⁸, Б. Дуберу¹⁵⁹ належить низка цікавих статей, близьких тематично до досліджуваної проблеми.

Польський досвід у справі охорони культурної спадщини аналізують А. Томашевський¹⁶⁰, Б. Шмигін¹⁶¹, Малаховіч¹⁶², Ц. Глушек¹⁶³. Цікавою для порівняння досвіду зарубіжних країн у справі охорони культурної спадщини будуть праці В. Холодка¹⁶⁴, О. Надирової¹⁶⁵ та монографія Т. Катаргіної¹⁶⁶, у якій авторка аналізує напрацювання, у досліджуваних сфері, Канади, Великої Британії та США.

Вагомим доробком щодо дослідження різних аспектів збереження та охорони культурної спадщини є праці польських вчених Я. Прушинського¹⁶⁷ та А. Приборовської-Клімчак¹⁶⁸. Культурну спадщину та історичну пам'ять українсько-польського порубіжжя різноаспектно розкрито у збірниках

¹⁵⁸ Gierat-Bieroń B. Polityka kulturalna Unii Europejskiej, WUJ, Kraków, 2018. 312 s.; Gierat-Bieroń B. Polityka kulturalna – kłopotliwość terminu. *Herito*, 2012. Nr. 6. S. 58 – 72.

¹⁵⁹ Duber B. Społeczna i kulturowa rzeczywistość pograniczna. Transgraniczność w perspektywie sociologicznej. Kontynuacje i wyznania / red. J. Leskiewicz – Baczyński. Zelona Góra, 2001. S. 127-194.

¹⁶⁰ Tomaszewski A. Na przełomie tysiącleci :międzynarodowa sytuacja konserwacji zabytkow. *Ochrona Zabytkow* .50/2, 1997. S. 106 - 118.

¹⁶¹ Szmygin B. Doktryny i zasady konserwatorskie a współczesne możliwości ich realizacji. *Ochrona Zabytkow*. 49/4 (195), 1996. S. 340-352.

¹⁶² Małachowicz E. Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie. Wrocław: Oficyna wydawnicza politechniki wrocławskiej, 1994. 325 s.

¹⁶³ Głuszek C. Zamek Rabsztyn – rewaloryzacja ruin. Właściwy kierunek konserwatorskiego i społecznego działania. *Ochrona i konserwacja ruin zamkowych. Wybrane problemy i przykłady. Pod redakcją Bogusława Szmygina*. Warszawa – Lublin: Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytkow ICOMOS, 2013. 22 s.

¹⁶⁴ Холодок В. Довірче управління об'єктами історико-культурної та природної спадщини: зарубіжний досвід. *Вісник Національної академії державного управління*. Київ, 2012. С. 284-288.

¹⁶⁵ Надирова О. Деякі форми та методи виховання поваги до пам'яток історії та культури (Досвід Франції). *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2009. N 2/3. С. 145 -150.

¹⁶⁶ Катаргіна Т.І. Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді (історія і сучасність). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 186 с.

¹⁶⁷ Pruszyński J. Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna. T.1. Kraków, 2001. 732 s.; Pruszyński J. Ochrona zabytków w Polsce. Warszawa, 1999. 201 s.

¹⁶⁸ Przuborowska-Klimeczak A. Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX – XX wieku. Lublin. 2011. 412 s.

«Україна – Польща: Спільне минуле»¹⁶⁹, «Культурна спадщина та пам'ять східних кресів Речіпосполитої»¹⁷⁰ та ін.¹⁷¹.

Особливості охорони культурної спадщини на регіональному рівні досліджували К. Гевель¹⁷², Ю. Опалько¹⁷³, І. Проник¹⁷⁴. Механізми збереження об'єктів історико-культурної спадщини та залучення інвестицій на її збереження аналізували та Л. Чупрій¹⁷⁵, А. Лелеченко¹⁷⁶, Д. Мортон¹⁷⁷, С. Заремба¹⁷⁸, Л. Хахула¹⁷⁹.

Вивчали й порівнювали український та зарубіжний досвід охорони культурної спадщини Т. Могіліна¹⁸⁰, О. Мельничук¹⁸¹, які опублікували

¹⁶⁹ Polska – Ukraina. Wspólna przeszłość. *Materiały z sekcji pt. “Dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-ukraińskiego”* (Cieszanów, 29.IX.2006). 2007. 530 s.

¹⁷⁰ Dziedzictwo i pamięć kresów wschodnich Rzeczypospolitej. *II Muzealne spotkania z kresami*. / Red. T. Skoczek. Warszawa, 2017. 628 s.

¹⁷¹ Segmenty dziedzictwa Kulturowego. *Między ochroną dziedzictwa materialnego a niematerialnego*. / Red. naukowa A. Dobosz, W. Górny, A. Kozień. Kraków, 2020. 730 s.; Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. / Red. E. Manikowska. Warszawa, 2010. 415 s.

¹⁷² Гевель К. М. Регіональний рівень управління сферою збереження історико-культурної спадщини в Україні. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 22 жовт. 2010 р.) : у 2 ч.* / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. Ч. 2. С. 27–31.

¹⁷³ Опалько Ю. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи. *Стратег. пріоритети*. 2007. № 1(2). С. 83–88.

¹⁷⁴ Проник І. Регіональна політика в сфері охорони культурної спадщини на прикладі Одеської області. URL : www.logincee.org/file/1489/library Дата звернення: 11. 03. 2022 р.

¹⁷⁵ Чупрій Л. В. Механізми збереження об'єктів історико-культурної спадщини. URL : <http://opros-dim.com/index.php?/uk/%mehanizmi-zberezhennja-obektiv-istoriko-kulturnoyi> Дата звернення: 12. 07. 2020 р.; Чупрій Л. Забезпечення доступу громадян до культурних цінностей та оптимізація механізмів збереження національного історико-культурної спадщини. *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : кол. моногр. К. : НІСД, 2011. С. 379–388.

¹⁷⁶ Лелеченко А. П. Узгодження та збалансованість фінансово-інвестиційних заходів по забезпеченню сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіону. *Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн.* 2014. № 17. С. 161–165.

¹⁷⁷ Мортон Д. Як зберегти історичну і культурну спадщину. *Дзеркало тижня*. 2006. URL : http://gazeta.dt.ua/CULTURE/yak_zberegti_istorichnu_i_kulturnu_spadschinu Дата звернення: 14. 03. 2021.

¹⁷⁸ Заремба С. Виникнення українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Перші кроки діяльності. *Вісник Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури*. К., 1998. № 1. С.14–20.

¹⁷⁹ Хахула Л. Регіональні особливості міжнародної співпраці: пам'ятко-охоронна діяльність. Українсько-польські відносини. *Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 630–656.

¹⁸⁰ Могіліна Т. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. К.: Стилос, 2002. 195 с.

грунтовні монографії, а також вітчизняні вчені у наукових статтях аналізували світовий досвід та українські реалії у справі охорони культурної спадщини Т. Краткова¹⁸², О. Береговський¹⁸³ та А. Лелеченко¹⁸⁴, В. Мещеряков¹⁸⁵, В. Максимов¹⁸⁶, А. Філатов¹⁸⁷, С. Кот¹⁸⁸ та В. Горбик¹⁸⁹. Зокрема, останній досліджував, діяльність державних інституцій і громадських організацій у пам'яткоохоронній сфері. Аналізу теоретичних питань, пов'язаних із особливостями управління місцевою культурною спадщиною присвячені праці

¹⁸¹ Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. К. : Наук. думка, 2008. 288 с.

¹⁸² Каткова Т.Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 5. С. 148–152.

¹⁸³ Береговський О. Б. Окремі аспекти організації та збереження культурної спадщини. Порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України : матеріали конф. Київ, 18–19 квіт. 2002 р. / НДІ пам'яткоохорон. дослідж. К. : Стило, 2002. С. 41–47.*

¹⁸⁴ Лелеченко А. П., Мещеряков В. В. Збереження та охорона історико-культурної спадщини України в контексті європейської інтеграції. *Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 25 трав. 2013 р.)*. Київ : НАДУ, 2013. С. 33–35.

¹⁸⁵ Мещеряков В. В. Міжнародний досвід удосконалення державного управління сферою охорони історико-культурної спадщини. *Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 27 листоп. 2013 р. : у 2 ч.* Полтава : ПолтНТУ, 2013. Ч. II. С. 64–66.

¹⁸⁶ Максимов В. В. Ратифікація Україною конвенцій UNESCO про охорону культурних цінностей і проблеми національного пам'яткоохоронного законодавства. *Ідеологія державотворення в Україні : Історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф., Київ, 22–23 листоп. 1996 р. К. : Генеза, 1997. С. 410 – 412.*

¹⁸⁷ Філатов А. Зарубіжний досвід державного управління охороною культурної спадщини. *Вісник УАДУ*. 2000. № 1. С. 39 – 45.

¹⁸⁸ Кот С. Американська політика реституції культурних цінностей після Другої світової війни та Україна. *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки*. 2010. № 19. С. 243 – 264; Кот С. Національне законодавство та його відповідність міжнародно-правовим нормам у сфері охорони культурних цінностей, як інструмент реституції та повернення національних культурних надбань. *Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи*. К., 1997. Вип. 10 С. 144–152.

¹⁸⁹ Горбик В. О. Зарубіжний досвід збереження пам'яток історії та культури і його використання в Україні. *Київ. старовина*. 1996. № 4/5. С. 134–146; Горбик В. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика. *Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва*. К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. Т. 1. С. 5–42; Горбик В. Місце історико-культурної спадщини в духовному розвитку сучасної України. *Історія : матеріали V конгр. міжнар. асоц. українців, 26 серп. 2002 р.* Чернівці, 2004. Ч. 2. С. 441–445; Горбик В. Проблеми дослідження історико-культурної спадщини України. *Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики*. К, 2002. Ч. 8–9. С. 272–279; *Історико-культурна спадщина України : проблеми дослідження та збереження*. / Відп. ред. В. О. Горбик. К. : Б.в., 1998. 400 с.

українських дослідників Р. Харковенко¹⁹⁰ та К. Поливач¹⁹¹.

Таким чином, підводячи підсумок історіографічного огляду, автор вважає за необхідне зауважити, що для вище проаналізованих праць характерним є взаємопоєднання трьох методів – аналізу, опису та оповіді (які різною мірою та у різних комбінаціях поєднуються). Саме цим частково можна пояснити досить широку багатогранність та багатоманіття історіографічної бази, а з нею і літературних форм. І це логічно, адже аналіз – покликаний витлумачити факти та процеси, а опис та оповідь – покликані відтворити минуле.

Аналіз історіографії досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що питання охорони культурної спадщини стали предметом вивчення істориків, культурологів та правників, і, зробити ряд висновків та акцентувати на декількох моментах:

по-перше, українсько-польська співпраця у сфері охорони культурної спадщини 1991 – 2021 років розглядається вітчизняними та зарубіжними дослідниками (у переважній більшості) як об'єктивний та послідовний процес;

по-друге, широта та багатогранність історіографічної бази проблеми дозволяє провести різнобічне комплексне дослідження та здійснити порівняння альтернативних поглядів на проблеми охорони культурної спадщини з українського та польського боку;

по-третє, розробка окремих аспектів досліджуваної проблеми істориками, політологами, правниками, культурологами засвідчує апробацію найрізноманітніших науково-методичних принципів та підходів і дозволяє застосувати якнайширший інструментарій методологічної науки при вивченні теми;

по-чверте, попри наявність численних наукових праць, що лежать у близьких та дотичних площинах до дисертаційної теми, аналіз історіографії

¹⁹⁰ Харковенко Р. Розвиток пам'яткоохоронної галузі України в контексті системи охорони пам'яток культурної спадщини в Європі. *Історія науки і біографістики*. 2021. № 3. С. 16–29.

¹⁹¹ Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук.ред. Руденко Л. Г. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

засвідчує, що єдиної комплексної праці, яка б досліджувала українсько-польську співпрацю у сфері охорони культурної спадщини 1991 – 2021 років досі не існує.

1.2. Джерельна база.

Вивчення українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини 1991 – 2021 років передбачає використання широкої джерельної бази, яка представлена опублікованими та неопублікованими документами що регламентують діяльність державних установ та громадських організацій у сфері охорони культурної спадщини, нормативними документами, концептуальними розробками представників відповідних державних інституцій, архівними та статистичними матеріалами, періодичною пресою.

Відповідно до зазначеного, автор умовно поділяє джерельну базу дослідження на декілька груп:

- перша – опубліковані документи, що включає законодавчі акти України та Республіки Польща у досліджуваній сфері, законодавчі акти, що регламентують діяльність державних установ та громадських організацій у сфері охорони культурної спадщини і документи дипломатичних представництв, зокрема матеріали участі урядових та неурядових делегацій в переговорних процесах щодо охорони культурної спадщини, міждержавні угоди та договори щодо пам'яткоохоронної діяльності, протокольні зустрічі дипломатів, інформаційно-аналітичні довідки, збірники документів, джерела особового походження (спогади, щоденники, листи, некрологи), матеріали періодичної преси, телебачення та статистика, які представляють суспільно-культурне життя України та РП, розкривають практичну складову співпраці держав у справі охорони культурної спадщини, представляють суспільний дискурс, тощо;

- друга – архівні матеріали та неопубліковані документи. Варто зауважити, що дослідження відбувається, фактично, в режимі «онлайн» – реального часу, із позиції споглядання, так би мовити, «зсередини» процесу. Саме тому, кількість архівних матеріалів, що використані у дисертації є незначною, адже більшість документів знаходиться у поточних архівах державних та місцевих адміністрацій України та РП із поправкою на той факт, що терміни зберігання документів в Україні та Польщі є різними. З огляду на останній факт, у дисертації ширше представлено архівні матеріали РП, зокрема Архіву Актів нових, що у Варшаві.

Отож, – розпочнемо: аналізуючи першу, умовно виділену автором, групу джерел, зауважимо, що дана група джерел є досить широкою і різноаспектною та увібрала в себе міжнародні договори, заяви, акти чи пропозиції (фактично договірну ініціативу представницьких органів та органів виконавчої влади), національне законодавство України та Республіки Польща. Для розгляду цієї групи скористаємося розробленою вітчизняними дослідниками схемою кодифікації джерел правового регулювання відносин між РП та Україною, котра включає: договірну ініціативу, міжнародні договори, міждержавні домовленості, міжнародну співпрацю, співробітництво у справі охорони культурної спадщини і створює умови для логічного та послідовного аналізу головних моментів нормативно-правового регулювання міждержавної співпраці.

Розпочати слід із договірної ініціативи, оскільки саме вона є найпершою стадією формування нормативно-правової бази міждержавних відносин. Необхідною передумовою договірної ініціативи є спільні інтереси щодо налагодження взаємовигідної співпраці. Як відомо, договірна ініціатива складається із декларацій, протоколів, конвенцій, нот та інших видів міждержавної взаємодії, які, опираючись на міжнародні домовленості та договори, фактично, визначають правові норми міждержавного співробітництва. З таких документів, слід найперше назвати Декларацію про принципи й основні напрямки розвитку українсько-польських відносин, що

була підписана у Києві 13 жовтня 1990 року¹⁹². Фактично даний документ був укладений іще до офіційного встановлення дипломатичних відносин поміж РП та Україною, але заклав основи двосторонньої взаємодії.

Наступними документами, із цього ряду, стали: Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ Української РСР і Міністерством закордонних справ Республіки Польща від 7 вересня 1991 року¹⁹³, та Консульська Конвенція між Україною та РП підписана у Варшаві 8 вересня 1991 року¹⁹⁴. Саме ці документи було покладено в основу широкоформатного міждержавного Договору поміж Республікою Польща та Україною про добросусідство, дружні відносини та співробітництво, який було підписано під час офіційного візиту Президента України Л. Кравчука до польської столиці в травні 1992 року.

Аналізуючи першу групу джерел, не можливо обійти увагою Рішення Сенату Республіки Польща «До українського народу з нагоди проголошення суверенності української держави», що було прийнято 27 липня 1990 року¹⁹⁵ та рішення Сейму РП «Про незалежність України» від 6 грудня 1991 року¹⁹⁶ – ці документи, декларуючи підтримку та визнання незалежності України, фактично, стали фундаментом подальшого розвитку двосторонніх відносин та основою співробітництва. Невід’ємною складовою джерельної бази дослідження стали і протоколи засідань Верховної Ради України¹⁹⁷.

¹⁹² Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин. *Україна на міжнародній арені : збірник документів та матеріалів, 1986 – 1990 рр.* К.: Україна, 1993. С. 27 – 30.

¹⁹³ Протоколи про консультації між Міністерством закордонних справ Української Радянської соціалістичної Республіки і Міністерством закордонних справ Республіки Польща, м. Київ, 07.09.1991. *Збірник чинних міжнародних договорів України.* Офіц. Вид. Т.1. 1990 – 1991 рр. К.: ІнЮре, 2001. С. 29 – 30.

¹⁹⁴ Консульська Конвенція між Україною та Республікою Польща, м. Варшава, 8 вересня 1991 р. *Збірник чинних міжнародних договорів України.* Офіц. Вид. Т.1. 1990 – 1991 рр.. К. : ІнЮре, 2001. С. 47 – 54.

¹⁹⁵ Uchwała Senatu RP z dnia 27 lipca 1990 r. «Do narodu Ukraińskiego z okayji proklamowania suwerenności państwowej Ukrainy». *Kultura.* 1990. № 9/516. S. 112.

¹⁹⁶ Uchwała Senatu RP z dnia 6 grudnia 1991 r. «W sprawie niepodległości Ukrainy». *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993.* Toruń – Poznań, 1994. S. 99.

¹⁹⁷ Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид), – Рада Європи. URL:

Оснoву джерельної бази дисертації склали документи, які безпосередньо стосуються предмету дослідження, зокрема Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про збереження місць пам'яті та поховання жертв війни і політичних репресій, Угода про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин.

До першої, умовно виділеної нами, групи джерел, відносяться нормативні акти України та Республіки Польща, що регулюють охорону культурної спадщини як в середині кожної із країн, так і передбачають спільну взаємодію, щодо охорони об'єктів культурної спадщини на території держави-сусіда. Серед таких нормативних актів виділимо Закони України та Закони РП, підзаконні акти України та РП, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України та Постанови Сейму Республіки Польща, накази і розпорядження міністерств та відомств досліджуваних країн.

Окрім того, важливими документами, що регулюють питання охорони культурної спадщини для досліджуваних країн є положення конвенції ЮНЕСКО (UNESCO) «Про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини» та «Європейської культурної конвенції», котрі ратифіковані і Республікою Польща, і Україною. Обидві держави узяли на себе зобов'язання звітувати перед міжнародними організаціями щодо стану виконання згаданих положень. РП вперше склала такі звіти наприкінці 90-х років ХХ століття, а Україна на початку 2000-х років. Згадані звіти включають величезний фактологічний матеріал, завдяки якому можливо провести різнобічний аналіз стану пам'яткоохоронної діяльності в РП та Україні, порівняти досвід країн у цій сфері та простежити відповідність пам'яткоохоронної діяльності міжнародним стандартам¹⁹⁸.

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_106 Дата звернення: 16. 03. 2019 р.

¹⁹⁸ Звіт Україна Раді Європи. Культурна політика в Україні : аналіт. огляд. / О. Гриценко. К. : УЦКД, МКТУ, 2007. 180 с.; Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; за ред. С. І. Здіорука. К. : НІСД, 2012. 64 с.; Raport dotyczący zarządzania i ochrony dziedzictwa kulturowego. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Warszawa : Instytut kultury, 1998. 165 s.

Важливими документами, що регулюють міждержавну співпрацю у сфері охорони культурної спадщини є «Міжнародна Хартія по охороні історичних міст»¹⁹⁹, Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО»²⁰⁰, «Міжнародна Хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія)»²⁰¹, на основі яких здійснювалася реставрація та відновлення низки історичних місць на українсько-польському порубіжжі, а також Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту»²⁰², «Рекомендації ООН про збереження і сучасну роль історичних ансамблів»²⁰³ та ін..

Чимало нормативних актів українського та польського законодавства є досить близькими, або й дзеркальними і стосуються різноманітних аспектів пам'яткоохоронної сфери, створення історико-культурних заповідників, тощо. Випрацювання нормативно-правової бази та двосторонніх договірних відносин здійснювалося зі врахуванням чинних національних законодавств України та РП. У представленій дисертації проаналізовано найбільш важливі документи, зокрема, Закони України, Укази Президента України, Постанови кабінету міністрів України – документи, що визначають зміст та характер міждержавної співпраці у сфері охорони культурної спадщини. Серед таких документів, найперше, слід назвати: Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»²⁰⁴, Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної

¹⁹⁹ Міжнародна Хартія по охороні історичних міст (Вашингтонська хартія). Хартія, Міжнар. док. від 1 січ. 1987 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_761 Дата звернення: 12. 08. 2023 р.

²⁰⁰ Про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО : Конвенція, Міжнародний документ від 17 жовт. 2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> Дата звернення: 16. 04. 2021 р.

²⁰¹ Міжнародна Хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія) від 31 трав. 1964 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text Дата звернення: 16. 04. 2021 р.

²⁰² Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Конвенція, Міжнар. документ від 14 трав. 1954 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_157 Дата звернення: 6. 03. 2022 р.

²⁰³ Рекомендація про збереження і сучасну роль історичних ансамблів : Рекомендації ООН від 26 листоп. 1976 р. : URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_726 Дата звернення: 12. 08. 2023 р.

²⁰⁴ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. С. 405.

спадщини на 2004-2010 рр.»²⁰⁵, Закон України «Про охорону археологічної спадщини»²⁰⁶, Закон України «Про охорону культурної спадщини»²⁰⁷, Закон України «Про перелік об'єктів історико-культурної спадщини, що не підлягають приватизації»²⁰⁸, Указ Президента України «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України»»²⁰⁹.

Важливу частину джерельної бази склали Постанови Кабінету Міністрів України, зокрема Постанова КМ України «Про Державну службу з питань національної культурної спадщини»²¹⁰, Постанова КМ України «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»²¹¹, Постанова КМ України «Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України»²¹², Постанова КМ України «Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є

²⁰⁵ Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр. Закон України від 20 квітня 2004. р № 1692-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1692-15> Дата звернення: 11. 08. 2020 р.

²⁰⁶ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1626-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> Дата звернення: 12. 12. 2021 р.

²⁰⁷ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10. 11. 2020 р.

²⁰⁸ Про перелік об'єктів історико-культурної спадщини, що не підлягають приватизації : Закон України від 23 верес. 2008 р. № 74-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/574-17> Дата звернення: 10. 11. 2020 р.

²⁰⁹ Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» : Указ Президента України від 11 листоп. 2000 р. № 1328/2000. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1328/2000> Дата звернення: 8. 11. 2020 р.

²¹⁰ Про Державну службу з питань національної культурної спадщини : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 берез. 2006 р. № 336. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 20. Ст. 15.

²¹¹ Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Постанова Каб. Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1761. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF> Дата звернення: 12. 12. 2021 р.

²¹² Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : *Постанова Каб. Міністрів України від 2 лют. 2000 р. № 209*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/209-2000-%D0%BF> Дата звернення: 11. 12. 2021 р.

державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України»²¹³, Постанова КМ України «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання»²¹⁴, Постанова КМ України «Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»²¹⁵, Наказ Міністерства культури України «Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини»²¹⁶, Постанова КМ України «Про затвердження Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника»²¹⁷.

Важливим інформативним джерелом для написання дисертації стали регіональні програми РП областей України, зокрема, «Регіональна програма розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2013–2015 роки»²¹⁸, «Регіональна програма розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини у Волинській області на 2024–2025 роки»²¹⁹, «Про внесення змін до програми «Охорона, збереження і популяризація

²¹³ Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : *Постанова Каб. Міністрів України від 29 листоп. 2000 р. № 1766.* URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF> Дата зверення: 11. 12. 2021 р.

²¹⁴ Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : *Постанова Кабінету Міністрів України від 12. 08. 1992 № 466.* URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF> Дата зверення: 11. 08. 2020 р.

²¹⁵ Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс] : *Постанова Каб. Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1760.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF> Дата зверення: 11. 08. 2020 р.

²¹⁶ Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: *Наказ Міністерства культури України від 11 березня 2013 р. № 158.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13> Дата зверення: 10. 06. 2023 р.

²¹⁷ Про затвердження Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника: *Постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2013 р. № 452.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/452-2013-%D0%> Дата зверення: 20. 08. 2020 р.

²¹⁸ Регіональна програма розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2013 - 2015 роки, рішення обласної ради від 20.06.2013 № 797. URL: http://www.oblrada.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4985&Itemid=48 Дата зверення: 18. 06. 2020 р.

²¹⁹ Регіональна програма розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини в області на 2024–2025 роки. / За ред. О. Рибчинського. URL: <https://voladm.gov.ua/article/regionalna-programa-rozvitku-kulturi-mistectva-ta-ohoroni-kulturnoyi-spadschini-v-oblasti-na-20242025-roki/> Дата зверення: 29. 12. 2024 р.

історико-культурної спадщини у Львівській області на 2021–2025 роки»²²⁰, «Аналіз програм збереження культурної спадщини України»²²¹ та ін..

Аналізуючи джерельну базу не можна оминати увагою і збірники опублікованих документів, зокрема: «Правова охорона культурної спадщини»^{222, 223} та «Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів»²²⁴, у яких зібрано усі нормативно-правові акти, що регулюють державну та міжнародну діяльність у справі охорони культурної спадщини.

Важливі нормативні документи, що покладені в основу дисертації, опубліковані, також в збірках матеріалів «Закони України», «Офіційний вісник України», «Україна на міжнародній арені» та «Регіональна політика України». Чималий обсяг джерельних матеріалів містять і науково-інформаційні видання, такі як інформаційно-аналітичні матеріали Асоціації європейських транскордонних регіонів, видання Європейського Союзу із проблем регіональної політики «Інфорегіон», інформаційне видання Представництва Європейської Комісії «Євробюлетень» та ін.

Не можна оминати увагою таку важливу групу джерел, як джерела особового походження: спогади, листи, щоденники, некрологи. Враховуючи незначну часову віддаленість досліджуваної проблеми від сьогодення кількість таких опублікованих джерел особового походження, як спогади, щоденники та листи є незначною, оскільки не усі учасники задіяні у процесі охорони

²²⁰ Про внесення змін до програми «Охорона, збереження і популяризація історико-культурної спадщини у Львівській області на 2021-2025 роки. URL: <https://loda.gov.ua/documents/35108> Дата звернення: 29. 12. 2024 р.

²²¹ Аналіз програм збереження культурної спадщини України. Проект «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». URL: <http://www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/Heritage.pdf> Дата звернення: 29. 12. 2024 р.

²²² Правова охорона культурної спадщини: зб. док. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK ; [авт.-упоряд.: Т. М. Пархоменко, О. М. Титова]. К. : Інтерграфік, 2004. 318 с.

²²³ Правова охорона культурної спадщини : зб. док. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури ; Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK ; [авт.-упоряд. М. Є. Левада]. К. : ХІК, 2006. 576 с.

²²⁴ Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. / Держ. Науково-дослідний ін-т теорії та історії архітектури та містобудування, Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури ізаповідних територій; авт. вступ. статті: Прибега Л. В.; упоряд. : Кібальник Ю. Д., Прибега Л. В., Сердюк О. М. ; редкол. Л. Прибега (голова), Ю. Кібальник [та ін.]. . К. : АртЕк, 2002. 134 с.

культурної спадщини, реситуційної діяльності чи загалом культурної взаємодії, такі его-джерела опублікували. Проте, існує декілька цікавих і широких за інформаційним наповненням видань, це, зокрема, спогади та щоденники знакових осіб як для України, так і для РП. Прикладом можуть слугувати автобіографічні спогади та опубліковані щоденники Л. Валенси – першого Президента РП, у роки президенства якого розпочинається співпраця між країнами, у тому числі і у культурній сфері. І хоча, переважна більшість, спогадів Л. Валенси²²⁵ стосуються політики та зовнішньополітичної діяльності РП, окремі аспекти, щодо становлення та налагодження польсько-української взаємодії у культурній сфері будуть корисними для дослідника пердставленої теми.

Цікавими та інформативно різноплановими є спогади Д. Павличка, який упродовж 1999 – 2002 був послом України в РП (саме у період його каденції активізовується українсько-польська співпраця у сфері охорони культурної спадщини). Із п'яти томів опублікованих спогадів Д. Павличка²²⁶ для автора цікавими стали другий та, особливо, п'ятий том, у якому вміщено інтерв'ю, щодденикові записи автора зроблені у Варшаві в період 1999 – 2002 років, політичні виступи, заяви, зокрема щодо українсько-польських відносин, розвідки польськомовного І. Франка та Ю. Словацького і.т.д.

Виділена група джерел, як уже зазначалося, також представлена матеріалами преси та телебачення, статистичними даними. Це саме ті джерела, які представляють суспільний дискурс в Україні та РП щодо проблем охорони культурної спадщини, розкривають суспільно-культурне життя досліджуваних країн та їхню співпрацю у пам'яткоохоронній справі і є доповненням до двох попередніх груп джерел.

²²⁵ Wałęsa L. Droga do wolności: autobiografia. W.: Wydawnictwo: Editions Spotkania, 2002. 304 s.; Wałęsa L. Droga do prawdy. Autobiografia. W.: Wydawnictwo: Świat Książki, 1999. 640 s.

²²⁶ Павличко Д. Спогади. Том 2. К.: «Ярославів Вал», 2016. 632 с.; Павличко Д. Спогади. Том 5. К.: «Ярославів Вал», 2019. 712 с.

Саме періодична преса містить значну кількість аналітичних та інформаційних матеріалів. Це офіційні заяви та повідомлення, документи та аналітика, фіксація певних подій і заходів та інтерв'ю з учасниками пам'яткоохоронної діяльності, матеріали щодо розшуку та реституції кльтурних цінностей, охорони місць національної пам'яті на теренах України та Республіки Польща, тощо. Усі ці матеріали є значимою складовою джерельної бази і містять величезний інформаційний потенціал. Автор повною мірою скористався матеріалами періодичної преси України та РП при підготовці дисертації, частина із яких вперше введена до наукового обігу. До цієї групи джерел, також, відносимо інформаційні та фото матеріали електронних видань, які суттєво доповнюють джерельну базу дослідження. Більшість матеріалів періодичної преси, що використовувалися у дисертації міститься у таких газетах як: «День», «Урядовий кур'єр», «Політика і час», «Голос України», «Українська правда», «Дзеркало тижня», «Політика і культура» та «Gazeta.ua» – з українського боку, та «Rzeczpospolita», «Gazeta Wyborcza», «Super Express», «Fakt», «Dziennik Gazeta Prawna», «Wprost», «Polityka», «Sieci» та «Do Rzeczy» –польського.

Розпочинаючи характеристику другої, умовно виділеної автором дисертації, групи джерел, нагадаємо, що до цієї групи відносимо неопубліковані документи, що містяться у архівних установах, або ж матеріали діловодства державних органів влади. Саме до таких джерел належать матеріали діловодства Українського центру культурних досліджень Міністерства культури і туризму України та Державної служби з питань національної культурної спадщини, які покладено в основу підготовки щорічних та піврічних звітів про стан галузі культури в Україні. Ці звіти є у відкритому доступі і містять об'єктивні факти, інформацію та статистичні дані на підставі яких можна здійснити комплексний аналіз стану охорони культурної спадщини в Україні та зробити висновки щодо кількісних та якісних змін у досліджуваній сфері.

Серед архівних матеріалів, у дисертації, використано документи Архіву актів нових, що у Варшаві (Республіка Польща). Коротка часова віддаленість нижньої хронологічної межі дисертації від сьогодення пояснює той факт, що частина опрацьованих автором матеріалів архіву є у процесі укладання і лише близько половини є остаточно сформованими та описаними. Тому частина використаних у дисертації справ не має назв, а іноді, навіть, нумерації сторінок. Ще однією особливістю документів Архіву актів нових, що у Варшаві є те, що частина документів вперше вводиться автором до наукового обігу.

Так, наприклад, автор дисертації став першим, хто працював із документами фонду 2417 «Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie», («Центр охорони археологічної культурної спадщини у Варшаві») який містить близько півсотні справ (49). У фонді знаходимо звіти щодо проведення археологічних розвідок на території усієї Республіки Польща, кількість яких різко зросла із початку 2000-х років, коли у РП розпочинається будівництво швидкісних автострад, чим і було зумовлено активізацію археологічних досліджень. У згаданих документах знаходимо чимало інформації про віднайдені, або відомі на той час археологічні об'єкти, плани їх консервації та збереження, тощо, а також матеріали про проведення наукових конференцій та форумів у період 1990 – 2016 років з питань збереження археологічної спадщини.

Фонд 2416 «Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie» («Центр археологічних досліджень у Варшаві») є невеликим за обсягом (23 справи) і містить схожі, із вище проаналізованим фондом, документи із тією увагою, що тут зберігається кошторисна документація на розкопки, річні та більш далекосяжні плани археологічних розвідок у різних регіонах Польщі, в тому числі і на українсько-польському порубіжжі. Знаходимо тут, також, висновки авторитетних експертів та науковців щодо конкретних історичних об'єктів та рекомендації щодо їх консервації.

Фонд 2236 «Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu w Warszawie (1993 – 2003 гг.)» («Центр охорони історичного ландшафту у Варшаві (1993 – 2003)») містить 125 справ у яких зібрано найрізноманітніші документи: протоколи засідань місцевих та державних органів влади у компетенцію яких входить охорона та збереження пам'яток культурної спадщини, місцевих краєзнавчих товариств; протоколи засідань Наукової Ради Осередку охорони культурної спадщини РП; матеріали міжнародних та регіональних семінарів, наукових конференцій, статистичні довідки щодо стану пам'яткоохоронної діяльності в РП за період 1993 – 2003 років, плани і кошториси консервації та реконструкції архітектурних і садово-паркових ансамблів; матеріали щодо міжнародного співробітництва у справі збереження польської історико-культурної спадщини, що знаходиться за межами РП (у тому числі з Україною); матеріали щодо розшуку та фінансування об'єктів польської культурної спадщини що знаходяться поза межами РП; доповіді та повідомлення про стан охорони культурної спадщини РП, що виголошувалися на конференціях, засіданнях Сейму РП та матеріали, що подавалися у ЗМІ. Згаданий фонд описаний та укладений декілька років тому, згідно реєстраційних карток, автор дисертації став першим, хто працював із матеріалами даного фонду, документи якого вперше введено до наукового обігу.

Іще один фонд 2237 «Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie» («Центр документації пам'яток у Варшаві») містить 501 справу, де зібрано схожі, до попередньо проаналізованого фонду, документи. Окрім того тут міститься низка матеріалів щодо проведення «Днів охорони культурної спадщини», що у різні роки проходили у Варшаві, Кракові, Білостоку та інших містах Польщі. Чимало газетних матеріалів, статистичних та фінансових звітів щодо охорони пам'яток культури також зустрічаємо у фонді.

Одним із найоб'ємніших фондів Архіву актів нових, що опрацьовані автором, є фонд 2514 «Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych» («Польське телебачення S.A. Збір вирізок преси»), що включає 582 справи, а

хронологічно впорядкований по 2009 рік. Документи даного фонду найчастіше залучені до цитування у представлений дисертації, адже містять аналітичну, статистичну та фактологічну інформацію, що подавалася польським телебаченням у 90-х роках XX першому десятилітті XXI століття. Звісно, що серед величезного джерельного масиву фонду далеко не усі матеріали стосуються України та проблемам, що досліджуються у дисертації, однак кропітка робота, з документами фонду, засвідчила, що тут міститься інформація про реституцію культурних цінностей в польсько-українських взаєминах; про збереження спільного історико-культурного спадку на польсько-українському порубіжжі; про хід та результати польсько-українського міжнаціонального примирення; про розбіжності у справі трактування спільної історії; про проблеми збереження та опіки над місцями національної пам'яті у двосторонніх відносинах, тощо.

П'ять, вище описаних, фондів Архіву актів нових, що у Варшаві є повністю укладеними, однак нижче названі та проаналізовані автором фонди архіву перебувають на стадії впорядкування тому не містять ані номерів (самого фонду), лише його назву, ані, часто, нумерації сторінок у справах.

Таким, наприклад є фонд «Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki w Warszawie» («Управління фізичної культури і туризму в Варшаві»). Даний фонд безпосередньо стосується дисертаційної проблеми, позаяк містить значну документальну базу, котра ілюструє співробітництво поміж РП і Україною у сфері туризму. Оскільки об'єкти культурної спадщини є одним із найбільш популярних туристичних місць, то саме їх кількість та стан на українсько-польському порубіжжі можна вивчати крізь призму документів згаданого фонду. У згаданому фондї міститься інформація щодо місць національної пам'яті поляків на території України: це туристичні маршрути місцями національної пам'яті, карти, схеми кладовищ, фото місць національної пам'яті, тощо. Зберігаються, тут, і програми наукових та краєзнавчих конференцій.

У фонді зібрано документи різноманітного походження: листування державних інституцій України та РП, документи укладені представниками владних установ прикордонних із Україною польських воєводств та українських областей, звіти та інформації туристичних агенцій та громадських організацій, різноманітні буклети, матеріали преси, матеріали наукових конференцій, тощо. Оскільки на момент опрацювання автором дисертації згаданого фонду, відповідних записів у картках архівних справ не було, є підстави стверджувати, що документи даного фонду вводяться до наукового обігу вперше.

Значна кількість документів зберігається у фонді «Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju» («Товариство «Спільнота польська» осередку польської культурної спадщини за межами краю»). Фонд складається із 126 справ, що охоплюють хронологічний період із 1996 року по 2007 рік включно. Як і попередньо згаданий, фонд має безпосередній стосунок до теми представленої дисертації, адже включає документи, що стосуються польського історико-культурного спадку, що знаходиться поза межами Республіки Польща (головним чином кладовищ). Із даним фондом уже працювала низка, у тому числі українських, дослідників, тому, у даному випадку, автор не претендує на новизну введених до наукового обігу джерел.

У фонді «Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju» («Товариство польської громади «Центр польської культурної спадщини без кордонів»), систематизовано документи, щодо польських кладовищ на території України: детальні реєстри польських поховань, фотоматеріали місць національної пам'яті поляків. Оскільки, місця національної пам'яті є однією із невеликих частин представленого дослідження, автор використовує у роботі лише незначну частину опрацьованого матеріалу фонду. Однак, важливо зауважити, що у фонді міститься вичерпна інформація про польські місця національної пам'яті в

Україні, що стало можливим завдяки величезній пошуковій роботі та систематизації даних. Окрім того, серед документів даного фонду зустрічаємо і поодинокі документи роботи Міжурядової українсько-польської комісії щодо реституції культурних цінностей.

Іще один архівний фонд «Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza»» («Центр міжнародного культурного співробітництва «Інститут Адама Міцкевича»») містить численні документи, які розкривають польсько-українську співпрацю у справі охорони культурної спадщини за період 2000 – 2006 років. Документи даного фонду представлені 293 справами, що містять інформацію щодо низки напрямів співпраці Республіки Польща із сусідніми державами, у тому числі в справі охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронної діяльності. Зокрема, справи 272 – 290 – напряму стосуються України.

У згаданому фонді зустрічаємо тексти листів та повідомлень, якими обмінювалися польські та українські міністерства і відомства, програми спільних культурних заходів, інформаційні довідки, матеріали періодичної преси у яких висвітлювалася пам'яткоохоронна діяльність та співпраця між двома країнами. Зустрічаєм також, ряд документів, що стосуються відновлення та облаштування місць національної пам'яті на території сусідніх держав.

Тексти міждержавних угод, протоколи переговорів та різноманітних зустрічей профільних міністрів Республіки Польща та України, кореспонденція міністерств і відомств, статистичні дані, фінансові звіти, інформаційні довідки щодо двосторонньої співпраці, у тому числі в культурній сфері, зустрічаємо у фонді «Centralny Urząd Planowania» («Центральне управління планування») Архіву актів нових, що у Варшаві. Безпосередньо України стосується незначна кількість документів, однак величина документальної бази, що зберігається у згаданому фонді дає підстави зробити висновок, що він може бути цікавим для широкого кола дослідників.

Варто згадати фонд «Roczne plany i sprawozdania. Sprawozdania statystyczne za 2001– 2004 гг.» («Річні плани та статистичні звіти за 2001 – 2004 рр.»). І хоча фонд надзвичайно об'ємний, безпосередньо співпраці з Україною у сфері охорони культурної спадщини стосуються лише поодинокі документи, наприклад, різного роду статистичні звіти. Зустрічаємо тут інформацію про культурне співробітництво РП та України.

Важливим доповненням до архівних документів стали і матеріали поточних архівів, зокрема Поточний архів управління культури і туризму Волинської обласної державної адміністрації та Поточний архів Адміністрації державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку із частиною документів яких автор мав можливість ознайомитися.

Документи, що віднайдені в архівосховищах стали важливими доповненням до опублікованих джерел та історіографії і дозволили різносторонньо проаналізувати стан українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини та засвідчити що і Україна, і Республіка Польща докладають максимальних зусиль у пам'яткоохоронній сфері, справі реституції культурних цінностей та загалом у поглибленні культурної взаємодії.

Отже, джерельна база досліджуваної проблеми є достатньо широкою, різноплановою та інформаційно насиченою, що дозволяє документально підперти аналітичні висновки щодо сучасного стану охорони культурної спадщини у досліджуваних країнах, простежити основні тенденції та проблеми у пам'яткоохоронній та реституційної діяльності України та РП, порівняти досвід країн у справі охорони культурної спадщини. Неопубліковані архівні документи, опубліковані матеріали у сумі складають потужну основу для комплексного і об'єктивного дослідження піднятої наукової проблеми.

1.3. Методологія дослідження та понятійний апарат.

Для більшості країн світу питання охорони культурної спадщини займає одну із першорядних ролей і стоїть на повістці денній поряд із політичними та економічними проблемами. І це не випадково, адже саме історико-культурна спадщина, як ніщо інше, виразно унаочнює ідентичність та окремішність народу через його історію та культуру. Нинішня ситуація в Україні, пов'язана із війною: захопленням РФ українських територій, нищення пам'яток історії та культури, зазіханнями на українську культурну традицію та намагання привласнити її, як ніколи раніше актуалізує потребу збереження та охорони культурної спадщини.

Починаючи роботу над дисертацією іще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, автор дещо інакше уявляв собі майбутню структуру, а отже і методологію дослідження, маючи намір сконцентруватися лише на порівнянні польського та українського досвіду у справі охорони та збереження культурної спадщини. Однак реалії сьогодення, змусили зревізувати попереднє бачення, доповнивши його дослідженням того, наскільки історико-культурна спадщина може бути використана агресором у гібридній війні. Останній факт вплинув на методологію дослідження, спонукавши до її розширення та залучення методів, які притаманні не лише історичній науці, але й сучасним міжнародним відносинам та політології. Працюючи над задекларованою темою, автор дійшов до висновку, що понятійно-категоріальний апарат дослідження, також потребує поглибленого аналізу та опрацювання, адже саме від цього залежить трактування норм міжнародного права та реалізація Законів України і Законів РП.

Тому, вважаємо за доцільне, розпочати саме із понятійно-категоріального апарату дослідження, у розробку та обґрунтування якого внесли вклад представники найрізноманітніших наукових шкіл та галузей наук: від істориків, культурологів, політологів до правників. Такий підхід призвів до відсутності єдиного розуміння та використання цілого ряду термінів та понять, які є визначальними у сфері збереження, охорони і використання історико-культурних об'єктів як з боку держави, так і з боку окремих суб'єктів. Через це, однією із сучасних проблем, як вважає В. Мещеряков, є «реалізація культурної функції держави у частині охорони й використання історико-культурних об'єктів/історико-культурної спадщини та характеризують забезпечення цих об'єктів з боку держави»²²⁷. Саме тому, на переконання автора, однією із проблем реалізації державної політики щодо охорони культурної спадщини у сучасній Україні є суперечливість понятійного апарату.

Термінологічний апарат, що відноситься до історико-культурної спадщини є надзвичайно широким і включає такі поняття як: «культурні цінності», «культурна спадщина», «об'єкти культурної спадщини», «пам'ятка історії та культури», «пам'ятник», «місця національної пам'яті», «культурне надбання», «пам'ятка архітектури», «археологічні пам'ятки», «пам'яткоохоронна діяльність». Ці терміни доповнюють зміст понять «історико-культурна спадщина», «державне регулювання історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури» «пам'ятка історії». Різноманіття термінології та її невпорядкованість створює певні складнощі у розумінні сутності правових та суспільних відносин в сфері охорони культурної спадщини; з цього приводу впродовж останніх десятиліть невщухають дискусії у середовищі науковців та правників²²⁸. Тому, вважаємо за доцільне,

²²⁷ Мещеряков В. Державне регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури: до питання визначення понять та особливостей їх застосування. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 273-275.

²²⁸ Холодок В.Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_49 Дата звернення 7. 01 2025 р.

проаналізувати еволюцію та змістове наповнення понять пам'яткоохоронної сфери крізь призму концепцій та ідей щодо охорони культурної спадщини.

До рубежу XIX – XX століть термін «пам'ятка» застосовували тільки до музейних експонатів, однак із початком XX століття термін «пам'ятка» починають вживати у значно ширшому контексті – для узагальнення предметів матеріальної та нематеріальної культури, які мають історичне, художнє чи наукове значення (включаючи монументальні пам'ятки («пам'ятники»), що відповідають переліченим критеріям). Український дослідник С. Кот визначив поняття «пам'ятка історії та культури» як базове поняття, що «за своїм змістом включає і термін «пам'ятник» в розумінні найбільш визначних архітектурно-монументальних споруд, побудованих на честь подій чи осіб»²²⁹. Звісно, що таке розширене трактування поняття «пам'ятка» дозволяє сформулювати уявлення про цінності народу та суспільства, і, саме по собі, є важливим джерелом для вивчення історії.

Фактично, із вище викладеного можемо зробити висновок про розмежування двох термінів «пам'ятка» та «пам'ятник». Останній застосовується до скульптур та архітектурних споруд, які встановлені чи збудовані на пошанування конкретної події чи особи, а також відноситься цей термін і до надгробків. Термін «пам'ятка» є дещо ширшим і відноситься до об'єктів історико-культурної спадщини, що мають місцеве чи національне значення і, нині, є внесеними до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі ДРНПУ). Термін «пам'ятка» включає, також, монументальні пам'ятники, що відповідають зазначеним вимогам²³⁰. Згідно міжнародного права «пам'ятка» – це об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, предмет матеріальної культури минулого (у переносному значенні те, що слугує наочним свідченням чийсь справи, праці, тощо)²³¹.

²²⁹ Кот С. І. Пам'ятка чи пам'ятник? *Пам'ятки України*. 1988. № 4. С. 27–30.

²³⁰ Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / відп. ред. В. Горбик ; НАН України, Ін-т історії України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознав. АНУ та УТОПІК. К. : Ін-т історії України НАН України ; УТОПІК, 2007. С. 83.

²³¹ Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. /Редкол. Л. Прибега (голова),

Окремо варто поговорити і про зміст поняття «пам'ятка архітектури», адже як показує аналіз європейського законодавства єдності у цьому питанні в країнах ЄС не існує: для означення пам'яток архітектури тут вживаються такі терміни, як «історична пам'ятка», «архітектурна пам'ятка», «пам'ятка». З точки зору пізнавальної, історична цінність того чи іншого об'єкту є у тому, що він слугує носієм інформації про минуле. Однак, згідно сучасних підходів поняття «пам'ятка архітектури» це не просто якась окрема споруда, а радше комплекс історичного архітектурно-просторового середовища. Окрім того, існує думка, що поняття «пам'ятка архітектури» включає в себе один із різновидів культури, створений у минулі історичні періоди (більше як 40 – 50 років від моменту дослідження пам'ятки).

Німецький філософ Освальд Шпенглер розробив концепцію, згідно якої не існує загальнолюдської історії, а те, що ми під нею розуміємо – це лиш окремі відмежовані одна від одної історії культур²³². Це твердження вкладається у контекст культурного розмаїття чи різних «культурних форм», що, фактично, є синонімом до культурних комплексів чи окремих пам'яток культури. Дана думка підводить до розуміння потреби визначення місця пам'яток у структурі культури. Попри те, що у сучасній науці нараховується декілька сотень визначень культури, як такої, і трохи менше визначень поняття «пам'ятки історії та культури» візьмемо за основу два із них, ті що містяться в історичному та юридичному словниках.

Зокрема, історичний словник визначає «пам'ятками історії та культури» споруди, предмети і пам'ятні місця (місця національної пам'яті (авт. В.П.)), пов'язані з історичними подіями у житті народу, розвитком суспільства та держави, витвори матеріальної і духовної творчості, що становлять історичну, художню, наукову або іншу культурну цінність²³³. Юридичний словник під

Ю. Кібальник та ін. . К. : АртЕк, 2002. С. 3.

²³² Шпенглер Освальд. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 725.

²³³ Історія України: словник-довідник для студентів вищих навчальних закладів. / М. В. Яцюк, Л. М. Жванко, О. Л. Рябченко, Г. Г. Фесенко; за ред. М. В. Яцюка; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.:

«пам'ятки історії та культури» трактує особливо значні для соціальної пам'яті, суспільної моралі, національного розвитку будівлі, споруди, пам'ятні місця (місця національної пам'яті (авт.)), витвори мистецтва та літератури²³⁴.

У нормативно-правових актах поняття «пам'ятки історії та культури» ставляться у синонімічний ряд із терміном «пам'ятки культурної спадщини», а отже ототожнюються. Закон України «Про охорону культурної спадщини» визначає поняття культурної спадщини як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. А об'єкти культурної спадщини (далі ОКС) визначено як визначні місця, споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їх частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність²³⁵.

Закон України «Про охорону культурної спадщини», фактично, повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО щодо охорони всесвітньої культурної та природної спадщини (від 1972 року). Однак, на думку деяких дослідників, цей Закон повторює і ті ж самі помилки: створюючи правове поле для охорони лише нерухомих культурних цінностей, Закон не враховує історичну, наукову та художню цінність предметів²³⁶.

З огляду на вище сказане, пропонуємо проаналізувати ключові дефініції представленого дослідження, як то «історико-культурна спадщина» та «культурна спадщина», тим більше, що серед вітчизняних науковців існують протилежні бачення цих понять. Наприклад, український дослідник

ХНАМГ, 2010. 247 с.

²³⁴ Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. К. : Укр. енцикл., 2005. Т. 4. 720 с.

²³⁵ Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс] : Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III.URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10. 11. 2021 р.

²³⁶ Каткова Т. Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. *Право і безпека*. 2005. Т.4 № 5. С. 148–152.

В. Акуленко у своїй праці «Охорона пам'яток культури України», узагальнюючи пам'яткоохоронну роботу радянського періоду чітко зазначає, що термін «пам'ятки культури» потребує розширення та уточнення, але доповнювати термін «культура» терміном «історія» не потрібно, адже термін «культура» є настільки широким, що містить сукупність усіх досягнень суспільства, в тому числі у духовній сфері, науці, освіті і т.д.²³⁷.

Опонентами В. Акуленка є С. Кот та С. Заремба, які широко цитовані у представленій дисертації з огляду на те, що саме їхню точку зору поділяє автор дослідження. Зокрема, на переконання С. Заремби підміна терміна «пам'ятки історії та культури» терміном «пам'ятки культури» є недопустимою, оскільки, наприклад, будівлі в яких відбувалися важливі історичні події, або ж жив та творив державний діяч далеко не завжди можуть мати культурну цінність, але через причетність до тої чи іншої події чи особи, такі будинки мають історичну цінність²³⁸. На переконання С. Заремби вирішальними ознаками для усіх пам'яток (рівною мірою) є їхня історична, наукова, художня чи інша культурна цінності. Тому пам'ятками історії та культури є споруди, пам'ятні місця, місця історичної пам'яті та предмети, що пов'язані із історико-культурним розвитком народу, твори духовної творчості та матеріальні об'єкти, що становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність²³⁹.

Близьким за позицією, щодо визначення змісту терміна «пам'ятки культури» є С. Кот, який обстоює думку, що таке визначення суттєво звужує саме поняття, апелюючи до того, що далеко не кожен історичний факт може бути втіленим у матеріальному витворі, а тому необхідно розрізняти пам'ятки історії та пам'ятки культури і враховувуючи цей факт, то і перші, і другі,

²³⁷ Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1990 : монографія . К. : Вищ. шк., 1991. 274 с.

²³⁸ Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. *Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*. К. : Логос, 1995. С. 8 – 10.

²³⁹ Там само. С. 8.

одночасно можуть належати і до культури, і до історії²⁴⁰. На думку М. Брайченка поняття «пам'ятки історії та культури», маючи об'єктивний зміст, абсолютно не залежить від факту узяття на облік, або ж суспільного чи юридичного визнання, а зміст пам'ятки визначається конкретними якостями, що її характеризують.

Поза сумнівом, сучасна культура (мається на увазі її широке тлумачення – світосприйняття) базується на культурній спадщині. У даному сенсі, культурна спадщина – це сукупність пам'яток історії та культури²⁴¹. Свого часу, академік Д. Ліхачов був першим, хто підняв проблему зв'язку культурної спадщини із «історичною пам'яттю народу», вважаючи що саме пам'ятки культури та місця національної пам'яті є важливим засобом національно-патріотичного виховання: «Пам'ятки культури – в широкому сенсі – є засобами визначення і усвідомлення кожним поколінням і кожною людиною свого місця в історичному процесі»²⁴². Поряд із цим, пам'ятки є, свого роду, документами епохи та джерелом знань про минуле. Тому, збереження автентичності, бодай лише фрагментарної, найважливіший критерій у вирішенні усіх запитань, що пов'язані з долею пам'яток, в тому числі і їх реставрацією. Отож, на порядку денному, виникає об'єктивне завдання обґрунтувати поняття «пам'ятка» та «спадщина».

Найперше, чітке юридично-правове унормування поняття «культурна спадщина» було зроблено у «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини»²⁴³ прийнятій на ініціативу ЮНЕСКО 16 листопада 1972

²⁴⁰ Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства. *Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика*. / НАН України, Ін-т історії України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK. К., 2007. С. 35–37.

²⁴¹ Бітковський В.О. До питання про значення та соціальні функції пам'яток культурної спадщини. *Праці Центру пам'яткознавства*, Вип. 19. К., 2011. С. 21–39.

²⁴² Мещеряков В. В. Державне регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури: до питання визначення понять та особливостей їх застосування. *Ефективність державного управління : зб. наук. пр.* Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 37. С. 271–277.

²⁴³ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text Дата звернення: 12.01. 2025 р.

року (в Україні Конвенція була ратифікована 4 жовтня 1988 року). Зокрема, у статті 1 цього документу поняття «матеріальної культурної спадщини» класифікується трьома категоріями: «а) пам'ятки (твори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи або структури, що мають значну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва, науки; б) ансамблі (групи самостійних або об'єднаних будівель, архітектура, спільність або зв'язок з пейзажем яких становить значну універсальну цінність); в) визначні місця, твори людини або спільні твори людини і природи, а також зони, що включають археологічно визначні місця та становлять значну універсальну цінність з погляду історії, естетики, етнографії або антропології»²⁴⁴. Для сучасності згадане формулювання, хоча і є цілком обґрунтованим, проте не є вичерпним, оскільки, фактично, включає у себе те наповнення, яке у нинішній туристичній практиці включає поняття «історико-туристичні ресурси».

Поряд із цим, «Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» ЮНЕСКО від 1972 року до культурної спадщини (cultural heritage) відносить лише нерухомі об'єкти – архітектурні пам'ятки, ансамблі, визначні місця. Однак, дане поняття, доволі часто, трактується ширше, у комплексі із знахідками археологів, писемними джерелами (книгами та рукописами), адже, у міжнародному праві, саме, включно із даними складовими, трактується зміст поняття «культурна спадщина». Однак і при згаданих складових, поняття «культурна спадщина» продовжує залишатися вужчим від поняття «пам'ятка історії та культури».

На переконання автора, до рухомих пам'яток (археологічних знахідок, творів мистецтва, рукописів, книг і т.ін) більш коректним було б застосування поняття «культурні цінності» (cultural property), яке (згідно нормативно-правових документів) охоплює як нерухомі, так і рухомі пам'ятки. У цьому контексті слід згадати і про поняття «cultural patrimony» (культурні цінності, які не підлягають експорту з країни свого походження). Останній термін часто

²⁴⁴ Там само.

вживаний у пам'яткоохоронній діяльності, однак відсутність чіткого розмежування понять, на жаль, не сприяє термінологічній чіткості.

Розглядаючи суть понять «культурна спадщина» та «культурні цінності» варто зупинитися і на терміні «культурне надбання», який деякими дослідниками розглядається як синонім до вище названих двох понять. Згідно українського законодавства культурне надбання – це сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування національного культурного простору²⁴⁵.

За десятиліття, що минули із часу прийняття згаданої Конвенції, проблематиці визначення терміну «культурна спадщина» присвячено чимало досліджень істориків, культурологів, правників. Тому, для вичерпного аналізу та з'ясування повноти наповнення поняття проаналізуємо напрацювання у цій галузі. Так, українська дослідниця культурної спадщини Н. Кондель-Пермінова вважає, що «пам'ятки» є одиничною та нединамічною категорією, а «об'єкти спадщини» – це частина цілісної системи, яка, до того ж, розвивається²⁴⁶. Таким чином поняття «спадщина» набуває розуміння розвитку культурного процесу у суспільстві. Досліджуючи генезу поняття «спадщина» автор зацікавився і теорією української дослідниці К. Поливач, котра вважає, що сучасні концепції історико-культурної спадщини породили новий науковий напрям – географію спадщини, яка за об'єкт вивчення має культурну (виключаючи нематеріальну) і природну спадщину. К. Поливач вважає, що «поняття культурної спадщини, існування та розвиток якої у часі та просторі проявляє її географічне поняття, що є складним об'єктом, переданим нам у спадок не просто на збереження, а для інтерпретації та примноження»²⁴⁷.

²⁴⁵ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10. 11. 2020 р.

²⁴⁶ Кондель-Пермінова Н. Збереження архітектурно-містобудівної спадщини України у контексті розвитку міст. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини : зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології*. 2009. № 6. С. 97.

²⁴⁷ Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження): реферат циклу наукових праць. К., 2014. С. 4.

Чималий внесок у обґрунтування поняття «культурна спадщина» внесли правники. Так, О. Копієвська розглядає культурну спадщину як «сукупність усіх матеріальних і духовних культурних досягнень суспільства, його історичний досвід, соціальний капітал, що зберігається в арсеналі національної пам'яті». Вчена-правник акцентує на тому, що «як одна із важливих складових розвитку будь-якої цивілізації, культурна спадщина здатна формувати особливий національний менталітет та закріпити спадкоємність духовних, моральних, етичних та гуманістичних цінностей»²⁴⁸.

Ще одна українська дослідниця-правник Т. Каткова проаналізувавши та співставивши українське та міжнародне законодавство дала своє визначення культурної спадщини, вона вважає, що «об'єктами культурної спадщини є природні, природно-антропогенні або створені людиною рухомі і нерухомі об'єкти, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність: споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їх частини, пов'язані із ними території чи території під водою, визначні місця, об'єкти науки і техніки, а також предмети та документи»²⁴⁹.

На завершення обґрунтування поняття «культурна спадщина» звернемося до думки О. Холодка, який стверджує, що «сучасне розуміння культурної спадщини включає не тільки пам'ятки культури та історії, а й навколишні природно-культурні територіальні комплекси, що сформувалися внаслідок взаємодії природи та людини, її соціокультурної та господарської діяльності. Характерною особливістю поєднання природної і культурної спадщини є введення терміна «всесвітня культурна та природна спадщина»»²⁵⁰.

²⁴⁸ Копієвська О. Р. Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом. *Держава і право : зб. наук. пр.* / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : [б. в.], 2006. Вип. 33. Юрид. і політ. науки. С. 25–30.

²⁴⁹ Каткова Т. Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 5. С. 148–152.

²⁵⁰ Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи

Усі із вище наведених визначень є слушними і увиразнюють важливість забезпечення комплексної охорони об'єктів культурної спадщини: збереження для історичних ансамблів притаманного їм довкілля, під котрим розглядають природне середовище або ж витворене людьми довкілля, яке безпосередньо впливає на сприйняття цих ансамблів чи палацово-паркових комплексів не лише у просторовому, але й в соціальному та культурному аспектах.

Підсумовуючи співвідношення та взаємозв'язок понять «культурна спадщина» і «культурні цінності», враховуючи їхнє змістове наповнення вважаємо за необхідне наголосити на тому, що «культурна спадщина» є значно ширшим поняттям і включає у себе поняття «культурні цінності», котрі передаються від покоління до покоління (це нематеріальні (духовні) та матеріальні людські витвори, рухомі і нерухомі пам'ятки)²⁵¹. Поняття «культурна спадщина» передбачає врахування зв'язку між минулим, сучасним та майбутнім і зумовлює зміст поняття «культурна спадщина» як безперервну передачу культурних цінностей. Вивчення історико-культурної спадщини відкриває перед дослідником широкі горизонти, включаючи історико-культурну спадщину у контекст світоглядних цінностей сучасного світу і формує в суспільній свідомості історичну пам'ять.

Згідно Закону України «Про охорону культурної спадщини»²⁵² затверджено (статтею 2) докладну класифікацію об'єктів культурної спадщини згідно двох критеріїв: 1) типами споруди (витвори); комплекси (ансамблі); визначні місця; 2) видами: археологічні, історичні, об'єкти монументального мистецтва; об'єкти архітектури та містобудування; об'єкти садово-паркового мистецтва; ландшафтні; об'єкти науки і техніки.

розвитку. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2011-1/index.html> Дата зверення: 16.08. 2019 р.

²⁵¹ Пивовар І. В. До проблеми визначення поняття «культурні цінності» (філософський аспект). *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф., (Київ, 31 січ. 2009 р.)*. К. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2009. С.182.

²⁵² Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата зверення: 10. 11. 2020 р.

Щодо методології дослідження, то вона зумовлена його метою та завданнями. Задля виконання поставлених у дисертації завдань, автором було застосовано структурно-функціональний, синхронний та міждисциплінарний підходи та спеціально-історичні методи дослідження (порівняльно-історичний, описовий, проблемно-хронологічний) а також загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, статистичний, структурний, методи індукції та дедукції).

Зокрема, структурно-функціональний підхід дозволив розглянути об'єкт дослідження як цілісну систему, де кожен із елементів виконує свою певну функцію, а взаємозв'язки елементів утворюють структуру системи. Метод застосовувався, наприклад, при аналізі понятійного апарату дослідження, складових елементів поняття «культурна спадщина», тощо.

Синхронний підхід став одним із найважливіших у нашій роботі, оскільки дозволив простежити та порівняти особливості пам'яткоохоронної діяльності в Україні та у РП, пояснити низку фактів та явищ у двосторонніх українсько-польських взаєминах в царині охорони культурної спадщини, опіки на місцями національної пам'яті, тощо. Синхронний підхід узгоджується із порівняльно-історичним та хронологічним методами дослідження, дозволяючи більш повно та глибоко дослідити розвиток подій та процесів.

Міждисциплінарний підхід, також, використано при написанні дисертаційної роботи, адже досліджувана проблема лежить у площині дотику декількох, досить різних, наук, зокрема: історії, пам'яткознавства, культурології та юридично-правової науки.

Другий, третій та четвертий розділи дисертації побудовані за проблемно-хронологічним принципом, що дозволили забезпечити проблемно-хронологічний метод та метод аналізу. Описовий та порівняльно-історичний методи дослідження, також, наскрізно використані в усіх розділах представленої дисертації, вони забезпечили різноаспектний виклад фактів, вивчення політичної та культурної ситуації у досліджуваних країнах у період 1991 – 2021 років. За допомогою порівняльного методу було встановлено

спільність та відмінність явищ, а саме визначено тотожні та відмінні риси щодо застосування та впровадження в українську пам'яткоохоронну практику міжнародних вимог. Порівняльно-історичний метод було використано і при аналізі форм та механізмів, що регулюють питання охорони культурної спадщини на національному та міжнародному рівнях.

Статистичний метод наукового пізнання використано з метою вивчення, зіставлення та порівняння результатів пам'яткоохоронної діяльності України та РП, накопичення та аналізу інформації щодо збереження пам'яток історії та культури на українсько-польському порубіжжі. Із загальнонаукових методів дослідження широко використано метод аналізу, завдяки якому встановлено форми взаємодії цілого та віднайдено причини явищ.

Завдяки застосуванню методу синтезу вдалося поєднати у єдине ціле складові діяльності України та РП у справі охорони культурної спадщини (спільна реставрація та охорона об'єктів культурної спадщини). Структурний метод дозволив чітко виділити та згрупувати за характерними ознаками об'єкти культурної спадщини, що вивчалися у дисертації, сприяв їх систематизації та вибудуванню абстрактної структури шляхом синтезування або ж формально-логічного моделювання.

Важливе значення для об'єднання результатів дослідження відіграв метод індукції, надавши можливість здійснити логічний перехід від одиничних фактів до узагальнених знань. Завдяки індуктивному методу було зроблено узагальнення та визначено закономірності, наприклад, у нормативно-правових актах (міжнародних, українських та польських), що стосувалися охорони культурної спадщини, а також, було встановлено зв'язки та об'єктивні причини які призвели до перегляду, вдосконалення та доповнення нормативно-правових актів, що регулюють досліджувану сферу.

Метод індукції тісно пов'язаний із дедукцією, адже важливим критерієм щодо об'єктивності індукційних висновків виступає практика. Саме тому висновки зроблені в ході дослідження нерозривно пов'язані з методом

дедукції. Застосування методу дедукції є необхідним на заключному етапі підготовки дисертації.

Як уже йшлося вище, в умовах триваючої війни історико-культурна спадщина стала одним із засобів, що використовується агресором у гібридній війні, тому методологія дослідження доповнена методами, які притаманні політології та міжнародним відносинам. Окрім методів індукції та дедукції, при написанні дисертації, використано метод SWOT-аналізу, який дозволив виокремити сильні та слабкі сторони в охороні культурної спадщини в умовах війни, а також прогнозувати можливості реагування на кризові ситуації.

Вище перелічені методи дозволили провести різностороннє, об'єктивне дослідження, створили передумов для класифікації та забезпечили можливість визначити особливості та методи діяльності України та Республіки Польща в справі охорони культурної спадщини.

Таким чином, аналіз понятійного апарату дослідження та його теоретико-методологічної основи дають підстави зробити ряд висновків:

- по-перше, ефективне збереження та використання історико-культурної спадщини потребує рівною мірою збалансованого державного регулювання та наукового підходу щодо визначення і юридично-правового закріплення понятійного апарату;
- по-друге, методологічна основа дослідження є доволі широкою, що створює можливості до порівняння та аналізу українського, польського та міжнародного досвіду у справі охорони культурної спадщини, а також створює можливості для вироблення практичних рекомендацій задля активізації та розширення міждержавної взаємодії у цій сфері;
- по-третє, використання загальнонаукових та міждисциплінарних методів забезпечило проведення комплексного дослідження.

Загалом, наявні широкі історіографічна та джерельна бази проблеми дозволили виявити досягнення та прогалини у вивченні українсько-польської взаємодії щодо охорони культурної спадщини і провести різностороннє та

комплексне дослідження, з'ясувавши специфіку та особливості українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини. Різноманітність історіографічної та джерельної баз, а також широта альтернативних поглядів на досліджувану проблему засвідчили міждисциплінарний характер обраної наукової проблеми, її багатоспектрність та широту. Разом із тим, аналіз історіографії та джерельної бази дисертації виявив відсутність комплексного дослідження українсько-польської співпраці у сфері охорони культурної спадщини за період 1991 – 2021 років.

Специфіка та багатоаспектність досліджуваної проблеми дозволила застосувати найрізноманітніші науково-методичні принципи та підходи при її вивченні, використавши якнайширший інструментарій методологічної науки та випрацювати практичні рекомендації, які дозволять, у майбутньому, активізувати та розширити українсько-польську міждержавну взаємодію у сфері охорони культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СПРАВІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

2.1. Організаційно-правові засади та інституційне забезпечення співпраці.

Сьогодні, поза сумнівом, є той факт, що процеси виявлення, збереження та охорона культурної спадщини виступають одними із пріоритетних напрямів державної політики в Україні. Цей процес передбачає низку дій щодо координації внутрішньополітичних заходів і зовнішньої політики, котрі направлені на виявлення, збереження, охорону та відтворення усього того, що в сучасному праві характеризується узагальненим поняттям «культурна спадщина».

Стан організаційно-правових засад охорони культурної спадщини в Україні та міждержавної співпраці у цій площині засвідчують про розуміння важливості та актуальності цієї проблеми як на державному та суспільно-політичному рівні, так і в інтелектуальних та культурних колах, що проявляється через формування законодавчої бази та широкий суспільний інтерес до проблем охорони культурної спадщини. Однак, як засвідчує досвід більш аніж тридцятилітньої історії доби незалежності України, правові засади охорони культурної спадщини у нашій державі сформувалися не одразу та не повною мірою.

А між тим, проблеми охорони культурної спадщини та популяризація цього процесу є необхідними, на думку автора, задля ефективної практичної реалізації внутрішньої політики держави та розвитку міжнародної співпраці у даному напрямку. Лише у випадку, коли охорона культурної спадщини стає предметом діяльності державних та місцевих органів влади, врешті, стає

частиною державної політики в сфері культури, лише тоді можна говорити про інституалізацію цього напрямку, тобто надання йому певних організованих форм шляхом правового унормування й сановлення відповідної організаційної інфраструктури. На думку автора дисертації, згадана інституалізація сфери охорони культурної спадщини передбачає низку заходів, які б включали наступні компоненти:

1) розробку базових методологічних засад і принципів державної політики у сфері охорони культурної спадщини;

2) формування системи уповноважених органів та організацій, які б взяли на себе практичну реалізацію політики щодо виявлення та охорони об'єктів культурної спадщини;

3) широка інформаційна кампанія про виявлені, відреставровані і.т.д. об'єкти культурної спадщини та включення їх до найрізноманітніших туристичних інформаційних ресурсів;

4) вироблення національного законодавства, яке б не просто відповідало основним принципам державної політики у сфері охорони культурної спадщини, але й забезпечувало б можливість взаємодії із міжнародною правовою базою та приєднання України до міжнародно-правових актів;

5) створення відповідних повноважних органів, які б проводили міжнародні переговори та взаємодію, щодо охорони національних культурних об'єктів, які опинилися за нинішніми державними кордонами України та/або мають спільну культурну цінність для кількох народів.

На сьогоднішній день в Україні система інституцій, котрі забезпечують державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини складається із наступних суб'єктів управління:

- на рівні держави: Президент України, КМ України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини, Міністерство культури України (Управління охорони нерухомої культурної спадщини та заповідників;

Управління музейної справи та культурних цінностей); орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим;

- на рівні регіонів та субрегіональному рівні: обласні та районні державні адміністрації, а також Київська і Севастопольська міські адміністрації при якій створено відділи з охорони ОКС; відділи архітектури та містобудування, відділи культури місцевих державних адміністрацій;

- на місцевому рівні: управління або відділи з охорони ОКС при виконавчих органах територіальних громад;

- інші інституції: регіональні науково-методичні та консультативні ради з питань ОКС, приватні та громадські організації, об'єкти управління, що представлені відповідними підприємствами, організаціями та установами, котрі входять до пам'яткоохоронної сфери.

Таке інституційне забезпечення діяльності у сфері охорони культурної спадщини передбачено Законом України від 8 червня 2000 року «Про охорону культурної спадщини»²⁵³. Впродовж двох десятиліть із моменту прийняття Закону, до нього вносилися окремі поправки, але суттєвих змін Закон зазнав у 2021 році, які набули чинності уже з 2022 року. Оскільки верхня хронологічна межа дисертації включає 2021 рік, автор не аналізує ті зміни, що відбулися з 2022 року, власне зміни до Закону вплинули на вибір верхньої хронологічної межі.

Що стосується Республіки Польща, то 23 липня 2003 року Сейм РП ухвалив аналогічний Закон, який визначив інституції і регулює до цього часу державну діяльність у сфері ОКС. «Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami»²⁵⁴ («Закон від 23 липня 2003 р. про охорону та догляд за пам'ятками») інституціями відповідальними за охорону культурної спадщини визначає:

²⁵³ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10.11.2020 р.

²⁵⁴ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568> Дата звернення: 14.01.2025 р.

- на рівні держави: міністр, відповідальний за культуру та захист національної спадщини, від імені якого завдання та повноваження щодо цього виконує Генеральний реставратор пам'яток, який у свою чергу є секретарем або заступником державного секретаря в офісі відповідного міністра;

- на рівні регіонів: воєвода, від імені якого завдання та повноваження щодо цього виконує воєводський реставратор пам'яток (воєводський реставратор пам'яток призначається (і звільняється) воєводою на пропозицію Генерального реставратора пам'яток, із зазначенням кандидата на цю посаду);

- на місцевому рівні: повітовий реставратор пам'яток, що входить до складу об'єднаної адміністрації повіту, керує повітовим управлінням з охорони пам'яток²⁵⁵.

Як бачимо в Україні інституційна система, яка забезпечує охорону ОКС є значно розгалуженішою, що передбачає більшу кількість фахівців задіяних у пам'яткоохоронній сфері²⁵⁶. Окрім того, варто зазначити, що польський Закон про охорону ОКС є максимально адаптованим до законодавства карїн ЄС, що логічно пояснити і датою його прийняття (напередодні вступу РП до Євросоюзу).

Першим кроком на шляху правового захисту стає виявлення та дослідження об'єктів культурної спадщини із подальшим занесенням їх до Державного реєстру. Згідно статті 13 Закону України «Про охорону культурної спадщини» об'єкти культурної спадщини залежно від форм власності відповідно до їх археологічної, естетичної, етнографічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності підлягають реєстрації шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки.

²⁵⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568> Дата звернення: 14.01.2025 р.

²⁵⁶ Приитулюк В. Інституційні та правові складові частини охорони культурної спадщини в сучасній українській державі. *KELM. Nauka, oswiata, prawo*. Łódź. N 5 (41). vol. 2/2021. S. 35– 36.

Серед повноважень КМ України у сфері ОКС, що визначає Закон, належить «забезпечення здійснення державної політики через занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до ДРНПУ та подання у міжнародні інстанції відповідного профілю пропозицій щодо звнесення пам'яток до Списку всесвітньої культурної спадщини.... Затвердження списку історичних населених місць України,...оголошення комплексів (ансамблів) пам'яток історико-культурними заповідниками....»²⁵⁷.

Відповідно до статті 14 Закону занесення об'єкту до Реєстру культурної спадщини та внесення змін до нього проводяться відповідно до категорії пам'ятки: «а) пам'ятки національного значення – постановою Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини впродовж одного року із дня отримання подання; б) пам'ятки місцевого значення – рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини за поданням відповідних органів охорони культурної спадщини, або за поданням Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, до статутних завдань яких належать питання охорони культурної спадщини. Законодавство встановило, що із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, на усі його складові елементи, що становлять предмет його охорони поширюється правовий статус пам'ятки»²⁵⁸.

У 2009 році Кабінет Міністрів України затвердив іще один важливий документ: постанову про «Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»²⁵⁹.

²⁵⁷ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10. 11. 2020 р.

²⁵⁸ Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08 червня 2000 року № 1805 – III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

²⁵⁹ Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> Дата звернення: 6.11.2021 р.

Аналогічна практика, занесення ОКС до Державного реєстру, існує і у РП та регулюється статтею 2 Закону від 23 липня 2003 року про охорону та догляд за пам'ятками. Згідно документу, до Державного реєстру вносяться: 1) нерухомі пам'ятки на підставі рішення воєводського реставратора пам'яток або на вимогу власника нерухомої пам'ятки чи гміни, на землі якої розташована нерухома пам'ятка; 2) околиці внесеної до реєстру пам'ятки, а також географічна, історична або традиційна назва цієї пам'ятки; 3) внесення до Реєстру історичного міського, сільського плану або історико-будівельного комплексу не виключає можливості ухвалення рішення про внесення до Реєстру нерухомих пам'яток, що входять до цих систем або комплексу пам'яток²⁶⁰.

І у РП, і в Україні нині діють електронні інформаційно-пошукові ресурси щодо об'єктів культурної спадщини, які занесені до Державних реєстрів, і українській, і польській електронні каталоги, фактично, сформовані за єдиним принципом. Так, в Україні, впродовж 2005 – 2010 років Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень було розроблено, наповнено та запущено автоматизовану інформаційно-пошукову систему «Державний реєстр нерухомих пам'яток України»²⁶¹. За цей же період розроблено першу версію автоматизованої системи (далі АС) «Охорони культурної спадщини». Дана система містить класифікатори нерухомих об'єктів КС. Основою для створення АС «Охорони культурної спадщини» стали облікові картки та паспорти об'єктів КС України та банки даних щодо окремих видів пам'яток. За схожим принципом створювався і Польський Державний реєстр із тією лишень різницею, що до нього вносилися і рухомі пам'ятки. Тому, в українському та польському законодавстві класифікаційні ознаки різних видів пам'яток не завжди збігаються.

²⁶⁰ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568> Дата звернення: 14.01.2025 р.

²⁶¹ Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: : <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=749> Дата звернення: 17.01.2022 р.

АС «Охорона культурної спадщини» включає у себе вісім баз даних, основними із яких є видові бази нерухомих ОКС: історичних, архітектури та містобудування, монументального та садово-паркового мистецтва, культурного ландшафту, науки і техніки, а також бази даних «Статистика» та «Реєстр». До згаданої бази, в доповнення, існує і допоміжна база даних: «Адреса» – це база даних адміністративно-територіального поділу країни, саме тут зустрічаємо різноманітні таблиці, в яких вказано назви населених пунктів, визначено адміністративні та територіальні зв'язки поміж ними. Важливо, що для кожної із названих баз даних розроблено класифікатори видової, типової та хронологічної систематизації об'єктів КС^{262, 263}.

Об'єкти КС у РП занесені до аналогічних електронно-пошукових ресурсів. У згаданих класифікаторах уніфіковано узагальненні поняття та дефініції об'єктів КС, що дозволяє застосовувати та просувати їх у міжнародних базах, окрім того, класифікатори містять усю необхідну інформацію, яка забезпечує автоматизований облік нерухомих ОКС.

Процес збереження культурної спадщини передбачає низку заходів, виконання яких повинна забезпечити держава. Це, зокрема: розробка науково-дослідницьких методик, методології ідентифікації щодо різноманітних елементів культурної спадщини; випрацювання юридично-правової бази та імплементація її із нормами міжнародного права; створення відповідних державних установ та підготовка кадрів в галузі управління культурною спадщиною; планування фінансових засобів на дослідження, реставрацію/відбудову культурних об'єктів, а також забезпечення технічних та адміністративних засобів, котрі сприяли б документуванню та реєстрації культурної спадщини; забезпеченню промоції та відкритості об'єктів культурної спадщини²⁶⁴, тощо.

²⁶² Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=753>. Дата звернення: 4.08.2021 р.

²⁶³ Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=754> Дата звернення: 6.08.2021 р.

²⁶⁴ Притулюк В. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини (на прикладі

Досліджуючи стан збереження культурної спадщини в Україні В. Литовченко вказує на важливість сукупних дій та наявності відповідних повноважень у певних органів державної влади. Автор дисертації цілком погоджується також і з думкою В. Литовченко про те, що дії та повноваження органів державної влади мають опиратися на послідовну та цілісну державну політику у сфері забезпечення та охорони культурної спадщини²⁶⁵.

І якщо міжнародний досвід України у справі охорони культурної спадщини бере свій початок, як уже зазначалося вище, від 1988 року, а Закон України «Про охорону культурної спадщини» набув чинності від 8 червня 2000 року, то організаційно-правові засади у сфері реституції культурних цінностей, у тому числі співпраця із Республікою Польща, оформилися на початку 90-х років XX століття.

Так, 28 грудня 1992 року згідно спеціальної постанови українського Уряду було утворено при Кабінеті міністрів України спеціальну Національну комісію із питань повернення в Україну культурних цінностей. Дану комісію очолив заступник директора Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії НАН України ім. М.Т. Рильського О. Федорук. Головними цілями новоствореного органу було визначено «виявлення та облік культурних цінностей, які були вивезені до інших держав і підлягають поверненню в Україну; координація роботи відповідних міністерств і відомств щодо визначення напрямів проведення досліджень та вжиття практичних заходів для повернення на батьківщину національних культурних цінностей; участь у реалізації заходів, пов'язаних з виконанням зобов'язань України як учасника міжнародних угод з питань захисту культурних цінностей, запобігання

пам'яткоохоронної діяльності на Волині). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 26. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 39.

²⁶⁵ Литовченко В. Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні та зовнішні аспекти. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9933/1/61.pdf> (дата звернення: 10.11.2021 р.).

незаконному їх вивезенню та ввезенню, сприяння поверненню їх державам, яким вони належать»²⁶⁶.

Фінансування Національної комісії із питань повернення в Україну культурних цінностей здійснювалося із державного бюджету, а кількість її членів нараховувала 10 осіб²⁶⁷. За пів року, 18 червня 1993 року, Уряд України затвердив іще один нормативний документ, що регулював діяльність Національної комісії, ним стало «Положення» про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей²⁶⁸. Даним документом розширювалися повноваження та компетенція Національної комісії і зазначалося, що «Національна комісія реалізує державну політику щодо відновлення та збереження національної духовної спадщини, повернення в Україну культурних цінностей, координує діяльність з цих питань міністерств, відомств та інших зацікавлених організацій»^{269, 270}.

У 1996 та 1999 роках відбулися зміни у статусі Національної комісії із питань повернення в Україну культурних цінностей, а 15 грудня 1999 року вона була ліквідована, її функції було передано у компетенцію Міністерства культури і мистецтв України²⁷¹. Фактично, паралельно із процесами ліквідації Національної комісії із питань повернення в Україну культурних цінностей

²⁶⁶ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.): монографія / Сергій Кот. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 752.

²⁶⁷ Збірник постанов Уряду України. 1993. № 1–2. Ст. 29; Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 732. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-92-%D0%BF#Text> Дата звернення: 1.09.2024 р.

²⁶⁸ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва. Монографія. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. С. 63 – 64.

²⁶⁹ На сторожі культурних цінностей. *Урядовий кур'єр*. 1993. 13 липня. Про затвердження Положення про національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету міністрів України від 18 червня 1993 р. № 464. URL: <http://zakon1rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?> Дата звернення: 1.09.2024 р.

²⁷⁰ Про затвердження Положення про національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету міністрів України від 18 червня 1993 р. № 464. URL: <http://zakon1rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> Дата звернення: 1.09.2024 р.

²⁷¹ Про зміни в структурі центральних органів влади. Указ Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1573. URL: <http://zakon1rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573%2F99> (дата звернення: 1.09.2024 р.).

було утворено державний орган контролю за вивезенням, ввезенням і поверненням культурних цінностей, що закріплювалося Законом України від 21 вересня 1999 року²⁷².

Із врахуванням нових юридично-правових норм, 7 лютого 2000 року було створено Державну службу з контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Діяльність даного органу регулювалася спеціальною постановою КМ України від 20 червня 2000 року, а діяла Державна служба в складі Міністерства культури і мистецтв України²⁷³. На Державну службу з контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України покладалися обов'язки контролю щодо вивезення та ввезення на територію України культурних цінностей. Дана структура у незмінному вигляді профункціонувала наступні десять років.

С. Кот, дослідник питань реституції культурних цінностей в Україну, вважає, що дана реорганізація (Національної комісії із питань повернення в Україну культурних цінностей у Державну службу з контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України) була помилковим кроком, який зашкодив активній роботі у справі реституції культурних цінностей в Україну, адже у практичному вимірі діяльність Державної служби із контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон носила суто координаційно-методологічний, а не пошуковий характер²⁷⁴. Із цією тезою не можна не погодитися.

Чергові зміни в інституційному забезпеченні українсько-польської співпраці у справі реституції культурних цінностей, зокрема, і міжнародної

²⁷² Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> Дата звернення: 1.09.2024 р.

²⁷³ Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон. Постанова Кабінету міністрів України від 7 лютого 2000 р. № 221 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2000-%D0%BF#Text> Дата звернення: 1.09.2024 р.

²⁷⁴ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX — поч. XXI ст.): монографія / Сергій Кот. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 756 – 757.

діяльності України у цій сфері, відбулися у 2011 році²⁷⁵. Саме тоді Указом Президента України²⁷⁶ та слідуючої за ним постанови КМ України²⁷⁷ Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України була ліквідована, а функції що нею виконувалися перейшли до Міністерства культури України. Такий стан речей існував до кінця 2019 року, аж поки не було створено Міністерство культури, молоді та спорту України, яке, знову ж таки, у березні 2020 року було реорганізоване у Міністерство культури та інформаційної політики України²⁷⁸. Саме при згаданому Міністерстві до нині діє Директорат культурної спадщини та музеїв, останній у своєму підпорядкуванні має Експертну групу повернення та переміщення культурних цінностей та музейної справи і Головне управління охорони культурної спадщини та музеїв, при якому створено Відділ переміщення, вивезення та повернення культурних цінностей²⁷⁹.

Загалом позитивно оцінюючи пророблену роботу у справі розшуку та повернення культурних цінностей в Україну не можна не згадати про факти підняття, науковою громадськістю, фахівцями та експертами пам'яткознавчої сфери України, питань про невідповідність існуючої ситуації потребам та масштабам реституційної діяльності України на міжнародному рівні. Саме у цій частині досвід РП міг би бути корисним для української сторони, оскільки Польща із початку 90-х років XX століття активно включилася у пошукову діяльність та досягла чималих позитивних результатів у цьому напрямку.

²⁷⁵ Стрільчук Л.В. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття). Монографія. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. (608 с.). С. 378 – 380.

²⁷⁶ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> Дата звернення: 31.08.2024 р.

²⁷⁷ Про ліквідацію урядових органів. Постанова Кабінету міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF#Text> Дата звернення: 31.08.2024 р.

²⁷⁸ Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики. Постанова Кабінету міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> Дата звернення: 31.08.2024 р.

²⁷⁹ Структура апарату Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkp.gov.ua/files/pdf/Doc1.pdf> Дата звернення: 31.08.2024 р.

Оскільки у дисертації є окремий підрозділ присвячений проблемам реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах, вважаємо за недоцільне двічі дублювати матеріал, а тому більш детально зупинимося на цьому питанні у відповідному підрозділі.

Звісно, що у нинішньому глобалізованому світі одним із важливих питань міждержавної взаємодії є узгодження національного і міжнародного законодавства. Тому і для України, і для РП, свого часу, ці питання були гостро поставлені на порядку денному. Як уже йшлося, основні положення, щодо охорони культурної спадщини зафіксовані в прийнятій у 1972 році Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини на міжнародному рівні та узгоджений порядок збереження та популяризації об'єктів культури і природи, які становлять частину надбання універсальної культури людства²⁸⁰. Наша країна, як учасниця Конвенції ЮНЕСКО із 1988 року, взяла на себе зобов'язання забезпечити охорону об'єктів всесвітньої спадщини, розташованих на її території²⁸¹.

Європейське співтовариство у останні десятиліття розробило ряд нормативно-правових актів, які не просто регулюють пам'яткоохоронну діяльність, але й визначають її стандарти та принципи. Серед таких документів слід назвати: «Конвенцію щодо захисту архітектурної спадщини Європи» (прийнята у 1985 році), «Європейську культурну конвенцію» (1994 рік), «Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини» (переглянута та доповнена у 2004 році), «Рамкову конвенцію Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства» (2007 рік)²⁸². Окрім того, Європейський Союз розробив правові інструменти щодо охорони нематеріальної КС,

²⁸⁰ Матеріали Міністерства закордонних справ України про підсумки роботи Третього круглого столу міністрів культури країн – членів ЮНЕСКО від 27 вересня 2002 р. № 203/13–2254. URL: <http://www.unesco.org> Дата звернення: 10.11.2021 р.

²⁸¹ Причулок В. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини (на прикладі пам'яткоохоронної діяльності на Волині). *Літопис Волині. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 26. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 39.

²⁸² Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія: навч. посіб. / Упорядники: Кеда М. К., Соломенна Т. В. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2022. 468 с.

наприклад, «Конвенція Фару» (2005 рік), якою визнається цінність культурної спадщини нематеріальної і визначаються інструменти щодо її охорони.

А між тим, співпраця в царині культури є одним із важливих елементів на шляху України до ЄС, досвід РП засвідчує, що культурна взаємодія та узгодження національного законодавства із правовими нормами ЄС є однією із умов успішного євроінтеграційного поступу²⁸³. Окрім того, досвід РП засвідчує, що культурне співробітництво часто розглядається через призму економічних цілей європейської інтеграції, а в Україні, на жаль, цього часто не враховують²⁸⁴.

На сьогоднішній день в Україні відбувається активна робота над приведенням національного законодавства у відповідність до міжнародних (в першу чергу європейських) стандартів. Ще однією проблемою, на думку автора, є недостатня обізнаність суспільства та недостатній стан популяризації в Україні Конвенцій ЮНЕСКО, що нині, в умовах російської агресії, особливо часто тлумачиться як «неуважне/неприйнятне» ставлення України до міжнародних зобов'язань, і, навіть, щодо виконання власних законів. Останнє твердження не рідко використовується РФ, як засіб гібридної війни та намагання розхитати міжнародний імідж України.

Контраргументом, у даному випадку, може слугувати той факт, що ВР України ухвалила Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства», проєкт якого було випрацювано у відповідності із Законом України «Про міжнародні договори України»²⁸⁵. Слід, поряд із цим, визнати, що нормативно-правове забезпечення нашої країни є недостатнім та недопрацьованим у сфері охорони тих

²⁸³ Каліщук О. Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу. *Літопис Волині. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 31. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 64.

²⁸⁴ Мельничук О. І. Правові засади охорони культурної спадщини в Європейському Союзі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право.* 2011. Вип. 1. С. 268- 269.

²⁸⁵ Священко З. В., Скрипник О. М. Участь України у міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини. *Архітектурна та культурна спадщина історичних міст Центрально-Східної Європи.* 2016. Вип. 3. С. 13.

культурних об'єктів які відносяться до Всесвітньої культурної спадщини, відсутнім є, також, окреме бюджетне фінансування.

На процес реорганізації внутрішнього законодавства щодо охорони КС в Україні впливає геополітична та внутрішньополітична ситуація. На переконання української дослідниці О. Каліщук: «в разі реституції предметів культурної спадщини Україна проводить позитивну політику, якщо претензії є доцільними. Проте тут Україна є радше жертвою, аніж утримувачем об'єктів культури»²⁸⁶. Адже, на думку експертів пам'яткоохоронної сфери, несформованість та відсутність чіткості в означенні інтересів України є перешкодою в реалізації зовнішньої діяльності щодо розшуку та повернення культурних цінностей.

Характеризуючи організаційно-правові засади охорони культурної спадщини та їхнє інституційне забезпечення, варто окремо акцентувати на їх особливостях у роки війни, адже нині триваюча російсько-українська війна лише актуалізувала важливість даної проблеми. З лютого 2022 року відбувається нищення, розкрадання та торгівля вкраденими пам'ятками української культури. Протидіяти цьому можливо тільки за умови активної і злагодженої співпраці із міжнародною спільнотою, тим більше що усі можливості для цього є. Адже позиція ЮНЕСКО виразно зафіксована у Декларації щодо війни в Україні, а більшість міністрів культури країн Європи ухвалили Декларацію про солідарність із Україною²⁸⁷. Окрім того, охорону культурних цінностей викрадених під час війни, частково регулює і Конвенція Ради Європи, прийнята 19 травня 2017 року (так звана Нікосійська конвенція)²⁸⁸. До речі, згадана Конвенція, є фактично єдиним міжнародним

²⁸⁶ Каліщук О. Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 31. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 65.

²⁸⁷ Lipka M. Działania UE na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w krajach pokonfliktowych. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2023. Nr 43. S. 132.

²⁸⁸ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. URL: <https://www.coe.int/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/090000168083746> Дата звернення: 15.01. 2025 р.

документом, котрий безпосередньо має стосунок до криміналізації незаконної торгівлі культурними цінностями. Враховуючи сучасний стан речей на окупованих українських територіях, а також викрадення чималої кількості пам'яток, важливість та актуальність Конвенції, навряд чи може бути переоцінена.

Підсумовуючи варто зазначити, проведене дослідження увиразнює, що саме пам'яткоохоронна діяльність в Україні впродовж тридцяти останніх років залишається одним із найбільш проблемних напрямів діяльності в сфері культури, адже її об'єкти є найбільш вразливими щодо зовнішніх деструктивних впливів та нерідко знаходяться на перетині протилежних інтересів держави як головного суб'єкта збереження культурної спадщини²⁸⁹ й зацікавлених громадських організацій і рухів, із одного боку, та суб'єктів господарчої діяльності – з іншого.

Взагалі ж, ефективність виявлення, збереження, відновлення і дбайливе та ефективне використання історико-культурної спадщини, рівно ж як пам'яток архітектури, однаковою мірою, вимагає наукового підходу і державного регулювання. Тому на повістці денній перед Україною сьогодні стоїть вдосконалення інституцій державної влади, на які покладено відповідальність за охорону КС та активізація міжнародної роботи щодо розшуку та повернення культурних цінностей. Юридично-правова база цього процесу, хоча й потребує вдосконалення, але на сьогодні дозволяє активно працювати у цьому напрямку.

Серед першочергових завдань, які нині стоять перед українською владою, на думку автора, є впорядкування вітчизняного законодавства, максимальне його узгодження із міжнародними нормами та забезпечення ефективного застосування українського законодавства щодо сфери охорони культурної спадщини. Поряд із цим, необхідно розробити нову стратегію гуманітарного розвитку держави.

²⁸⁹ Стрільчук Л., Петрович В. Система державної політики в галузі збереження та охорони культурної спадщини. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Вип. XIII. Луцьк, 2017. С. 6 – 7.

2.2. Роль ЗМІ у формуванні суспільної думки щодо об'єктів спільної культурної спадщини.

Засоби масової інформації (ЗМІ), у сучасному світі, є не лише найбільш дієвим інструментом інформування суспільства про ті чи інші події, але й засобом формування суспільної думки. І це не випадково, адже різноманітність сучасних інформаційних ресурсів (телебачення, радіо, електронні ЗМІ, інтернет-ресурси, тощо) неухильно зростає і урізноманітнюється. Для переважної більшості українського та польського суспільств проблеми охорони культурної спадщини посідають далеко не першорядну роль, і стоять на повістці денній після економічних, соціально-побутових та політичних проблем, і той факт, що ЗМІ із певною регулярністю піднімають тему виявлення, консервації та популяризації культурної спадщини, реституції культурних цінностей робить досліджувану проблему знайомою для широкого загалу.

Саме завдяки ЗМІ відбувається популяризація історико-культурних об'єктів, пам'яток архітектури та мистецтва, нематеріальної культури, формується національна та культурна ідентичність народу. Тому значення сучасних ЗМІ у процесах пам'яткоохоронної діяльності, у реалізації державної політики історичної пам'яті та у формуванні національної ідентичності надзвичайно важливе. Як і факт незаангажованої та правдивої подачі інформації. Адже не секрет, що від виваженості позицій при оцінці історичних подій, суперечках про національну приналежність тієї чи іншої пам'ятки чи історико-культурного об'єкта, залежить не тільки суспільний резонанс, але й міжнаціональні відносини, а ті, у свою чергу, здійснюють вплив на міждержавні взаємини.

Аналіз матеріалів ЗМІ в Україні та РП щодо тематики охорони культурної спадщини засвідчує, що ця проблематика не є постійною у медіа,

радше навпаки, теми пов'язані із нею піднімаються фрагментарно, що пов'язано із якимись конкретними подіями: виявленням нових археологічних об'єктів, руйнуванням чи відбудовою пам'ятників, чи меморіалів національної пам'яті, відкриттям нових туристичних об'єктів чи маршрутів, пам'ятними датами тих чи інших подій чи осіб, тощо. Даний висновок стосується ЗМІ загалом, як центральних, так і регіональних. Проте дещо по-іншому виглядає ситуація із медіа українських прикордонних із Польщею регіонів, і навпаки – у польських, що межують із Україною. Останній факт можна пояснити тим, що і польська, і українська сторони особливо уважно стежать за національними об'єктами культурної спадщини, що опинилися за межами країн, і особливо болісно реагують на будь-які зміни пов'язані із ними.

І це не випадково, адже Україна та Республіка Польща мають величезне порубіжжя, яке рясніє пам'ятками історико-культурної спадщини, що увібрали в себе впливи та культуру двох сусідніх народів²⁹⁰. Порубіжжя – це землі, на яких у різні історичні період спільно проживали українці та поляки, ці території у різні часи входили до складу різних держав і зазнали культурних впливів обох народів. Нерідко трапляється так, що одні і ті ж об'єкти культурної спадщини сприймаються українцями та поляками як власне культурне надбання²⁹¹, що часто призводить не просто до дискусій, але й гострих суперечок. У цьому сенсі, роль ЗМІ лише зростає, адже від подачі інформації, від розставлених ними акцентів та зроблених оцінок залежать не просто міжнаціональні взаємини, а й міждержавні відносини.

В українській практиці досі відсутнє окреме дослідження присвячене ролі ЗМІ у міжкультурній комунікації українців та поляків. І хоча зазначена наукова проблема лежить, радше, у площині журналістики, вважаємо за необхідне, бодай фрагментарно, простежити роль ЗМІ у формуванні суспільної думки в

²⁹⁰ Веменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2008. Вип 2. С. 11 – 12.

²⁹¹ Шульга С. Культурна спадщина східноєвропейського порубіжжя: фактор волинських чехів. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 52 – 53.

Україні та РП щодо об'єктів культурної спадщини, адже без розуміння сприйняття суспільством пам'яткоохоронних та реституційних процесів, на думку автора, представлене дослідження було б не повним.

Не вдаючись у детальний аналіз зауважимо, що і в Україні, і у РП за період 90-х років XX – перших років XXI століття створено доволі розгалужену нормативно-правову²⁹² базу для здійснення інформаційної політики та розвитку інформаційного суспільства, і, законодавча база обох країн є доволі схожою, що забезпечує повний доступ до публічної інформації²⁹³.

Аналізуючи публікації у польських та українських ЗМІ автор дійшов до висновку, що переважна більшість публікацій присвячена складним та суперечливим процесам співпраці двох країн у справі охорони культурної спадщини та реституції культурних цінностей і стосуються, головним чином, місць національної пам'яті, пам'ятників та монументів зведених на честь історичних подій чи окремих осіб, проблем реституції культурних цінностей. Власне, усі три десятиліття, які досліджуються у дисертації, фактично, просякнуті суперечками довкола загаданих проблеми.

Досліджуючи тематичну наповненість та регіональні особливості українських та польських медіа, волинські дослідники А. Нінічук та Л. Стрільчук вважають, що польська тематика значно ширше представлена на місцевих телеканалах та шпальтах видань у сусідніх із РП областях України, аніж у центральних ЗМІ²⁹⁴, автор проаналізувавши матеріали ЗМІ, погоджується із таким висновком. Фактично, дзеркальним є стан речей із українською проблематикою в ЗМІ Польщі (медіа пикордонних із Україною

²⁹² Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 9.01.2007 р. № 537V. *Відомості верховної ради України*. Ст. 102, 2007. № 12. С. 511; Постанова КМ України від 12. 04. 2000 р. № 644 «Про затвердження порядку формування та виконання регіональної програми преку інфоматизації». *Офіційний вісник України*. 2000. № 16. С. 669.; Закон України «Про медіа» від 13.12. 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> Дата звернення: 25. 12. 2024 р.; Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19840050024> Дата звернення: 15. 01. 2025 р.

²⁹³ Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору: колективна монографія. / За заг.ред. Є.Б. Тихомирової. Луцьк: ВАР «Терен», 2012. С. 33- 34.

²⁹⁴ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. С. 254 – 256.

воєводств більш активно розкривають ситуацію збереження спільної культурної спадщини на польсько-українському порубіжжі, проблеми опіки над місцями національної пам'яті, питання спільної історії, тощо). Звісно, що такий стан речей зумовлений конкретними причинами, наприклад:

- тісні історичні та культурні зв'язки внаслідок порубіжного проживання;
- безпосередня близькість до кордону, що зумовлює постійні економічні та культурні контакти;
- наявність на прорубіжних територіях національних спільнот (в Україні – польської, а у РП – української).

Хоча було б помилкою вважати, що у інших регіонах Польщі та України тематика охорони культурних пам'яток на порубіжних землях, чи проблеми охорони культурної спадщини загалом, не піднімаються. У тій чи іншій мірі вони присутні у ЗМІ впродовж усього досліджуваного періоду. Працюючи із архівним фондом «Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych» («Телебачення польське СА. Колекція пресових вирізок»)²⁹⁵ автор дійшов висновку, що тема охорони культурної спадщини є досить популярною серед польських ЗМІ, а її активність обговорення припадає на рубіж 90-х років ХХ – перші роки ХХІ століття. Саме у цей час в польських медіа зростає кількість повідомлень про відновлення об'єктів культурної спадщини, висвітлюється тематика роботи державних реставраторів пам'яток, подаються новини про відкриття нових туристичних маршрутів до яких включено численні історико-культурні об'єкти та палацово-паркові пам'ятки²⁹⁶.

Наступна активізація повідомлень у пресі та на телебаченні РП припадає на період 2004 – 2009 років. Місцеві та центральні ЗМІ Польщі інформують про реставрацію та відновлення об'єктів культурної спадщини, відкриття нових

²⁹⁵ Archiwum Aktów nowych w Warszawie (AAN w Warszawie). Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 1.; AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 2.; AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 3.

²⁹⁶ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 2. S. 215 -187; S. 514 – 567; S. 602 – 617.

музейних експозицій, відновлення палацово-паркових ансамблів²⁹⁷. Автор дисертації пов'язує такий сплеск суспільного інтересу до культурної спадщини із вступом РП до Європейського Союзу і активізацією реставраційних та пам'яткоохоронних заходів.

Новий сплеск інтересу до об'єктів культурної спадщини розпочинається із початком масового будівництва автострад у Республіці Польща. Формування новітньої автошляхової інфраструктури, яка стала альтернативою існуючим автошляхам і планувалася в обхід населених пунктів (за європейським зразками), що призвело до грандіозних інженерно-підготовчих робіт та археологічних досліджень. Саме впродовж перших п'ятнадцяти років ХХІ століття було віднайдено чимало нових археологічних об'єктів, у регіональних польських ЗМІ ведеться жвава дискусія про плани їх консервації та збереження²⁹⁸. Частково віднайдені матеріали у фонді «Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych» дублюються у архівному фонді «Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie»²⁹⁹.

Про існування в Україні аналогічного або схожого архівного фонду автору дисертації невідомо, та й термін передачі документів до архівів в Україні є дещо тривалішими, оскільки від 10 до 15 років зберігаються поточні архіви при органах виконавчої влади та відомствах. Натомість, автор проаналізував матеріали преси безпосередньо.

Фактично в усіх регіонах України місцеві ЗМІ, впродовж досліджуваного періоду популяризують українсько-польські міжнаціональні та культурні взаємини³⁰⁰, часто публікації присвячені окремим датам чи подіям³⁰¹.

²⁹⁷ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 3. S. 127; 134; 173 – 192; 211; 247– 254; 311–312; 387.

²⁹⁸ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 3. S.97; 171; 237.

²⁹⁹ AAN w Warszawie. Zesp. Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 1 – 49.

³⁰⁰ У Польщі обіцяють просувати Україну до Європи. *ZAXID.NET*. URL: <http://zaxid.net/home....omAnch> Дата звернення: 12. 07. 2021 р.; Ваколюк В. Олександр Курилюк: «Ми зацікавлені у розвитку партнерських стосунків з Польщею» *Monitor Wolyński*. 2011. 21 квітня. С. 11; Садовнік Т. Ми приречені жити мирно, по-сусідськи. *Віче*. 10 липня (28), 2003. С. 2.

³⁰¹ Ваколюк В. Десяті Міжнародні Дні Полонії та поляків за кордоном. *Monitor Wolyński*. 2011. 12

Публікації, що стосуються безпосередньо теми охорони культурної спадщини більш активно з'являються у два останні десятиліття і головним чином цю тематику відбивають регіональні ЗМІ, часто піднімаючи ті чи інші проблеми збереження культурної спадщини у період її відновлення/пошкодження чи реставрації³⁰².

Практично по кожному із міст України ми із легкістю можемо натрапити на низку публікацій, наприклад у електронних ЗМІ, які піднімають проблеми недбайливого ставлення до культурної спадщини, забудову в історичній частині міста, руйнування об'єктів культурної спадщини³⁰³, тощо. Такі

травня. С. 7. Відкрито новий відділ польського товариства. *Monitor Wolyński*. 2011. 26 травня. С. 12; Грищенко О.А. Образ Республіки Польща в ЗМІ донецької області. URL: <http://istfak.org.ua/tendensii-rozvytku-suchasnoi-> Дата звернення: 12. 07. 2021 р.

³⁰² Відновлення Олицького Замку: які перспективи? *Волинь*. 2022.19 листопада. № 84. С. 3; Олицький замок : гніздо князів радзивілів. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/olitskiy_zamok_gnizdo_knyaziv_radziviliv_istoriya_fakti_foto_n1582516 Дата звернення: 2.01. 2025 р.; Куди веде новозбудована дорога на Буковині і які загрози несе культурній спадщині? *Буковинське віче*. 2024. 27 грудня. № 64. С. 2; Чи заслужила на таке відношення культурна спадщина? *Буковинське віче*. 2019. 20 лютого. № 14. С. 1; Романтика і руїни: маршрут палацами Розділля. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/romantika_i_ruyini_marshrut_palatsami_rozdillya_n1600973 Дата звернення: 3.01. 2025 р.; Музей Романа Шухевича: рік минув, що зроблено? *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/muzey_romana_shuhevicha_rik_minuv_shho_zrobleno_n1600872 Дата звернення: 3.01. 2025 р.; Суд зобов'язав укласти охоронний договір на Будинок митниці XV століття в Хотині. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/u_hotini_sud_zobov'yazav_uklasti_ohoronniy_dogovir_na_budinok_mitnitsi_15_stolittya_n_1601531 Дата звернення: 2.01. 2025 р.; У Львові оновлять історико-архітектурний опорний план. *ZAXID.NET*. URL: <https://zaxid.net/search/search.do?searchValue=%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D1%81&startRow=10> Дата звернення: 3.01. 2025 р.; У Львові відновили пошкоджений внаслідок російської атаки будинок на вулиці Кокорудза. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_vidnovili_poshkodzheniy_rosiyskoyu_atakoyu_budinok_na_vul_kokorudza_n1601038 Дата звернення: 3.01.2025 р.; Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 44 – 47.

³⁰³ Скандальний будинок на вулиці Ярошука у Луцьку не має статусу пам'ятки архітектури. *Волинські новини*. 28 квітня 2021. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/skandalnyy-budynok-na-yaroshchuka-ne-maye-statusu-pamiatky-arkhitektury-> Дата доступу: 12.12.2024 р.; У старому місті у Луцьку забетонували історичну пам'ятку XVII століття: що про це відомо? *Конкурент*. 28 жовтня 2024. URL: <https://konkurent.ua/publication/144725/u-staromu-misti-lutska-zabetonuvai-istorichnu-pamyatku-xvii-st-scho-pro-tse-vidomo/> Дата доступу: 12.12.2024 р.; Скандал із знищенням історичної спадщини Львова. Апеляційний суд скасував історико-архітектурний опорний план міста. *Текст*. 28 жовтня 2024. URL: <https://texty.org.ua/fragments/113722/skandal-zi-znyshennyam-istorychnoyi-spadshyny-lvova> Дата доступу: 12.12.2024 р.; Скандальне будівництво у центрі Чернівців: Мінкульт видав припис про негайне припинення робіт. *БукІнфо*. 19 вересня 2022. URL: <https://bukinfo.com.ua/chernivci/skandalne-budivnyctvo-u-centri-chernivciv-> Дата доступу: 23.11. 2024 р.; Черга небуття: у Харкові один за одним зникають будинки, де жили видатні люди своєї епохи. *Молода Україна*. 5 вересня 2018. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3356/196/126166/> Дата доступу:

публікації є доволі резонансними, і, як засвідчує статистика переглядів та коментарів, викликають широкий інтерес. Ще однією особливістю є той факт, що у останні 10 років зросла кількість інформаційних електронних видань, рівно ж як і їх аудиторія.

З моменту початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України у ЗМІ з'являється ціла низка публікацій щодо руйнувань або порятунку культурної спадщини³⁰⁴. І хоча хронологічно ці публікації виходять за межі дисертації автор не міг бодай коротко про це не згадати.

Суспільний дискурс щодо реституції культурних цінностей, що із певною періодичністю розгорнувся в Україні та Польщі, також, досить широко представлений у ЗМІ. І у цьому випадку, слід визнати, що головним чином він поширився регіональними медіа і це не випадково, адже якщо йшлося, наприклад про відкриття пам'ятного меморіалу Орлятам львівським³⁰⁵, чи про культурний спадок Львова, фонди бібліотеки Оссолінських, то саме галицькі ЗМІ продукували масу матеріалів про стан та перспективи цього процесу³⁰⁶. На

22.12.2024 р.; Пам'ятки, які ми втримали: найгучніші архітектурні скандали Києва 2024 року. *Kashтан NEWS*. 3 січня 2024. URL: <https://www.kashtan.news/pam-iatky-iaki-my-vtratyly-nayhuchnishi-arkhitekturi> Дата доступу: 4.01.2025 р.; Скандал навколо знесення знакового для України будинку: з'явилася реакція Кличко. *УНІАН*. 16 червня 2023. URL: <https://www.unian.ua/society/znesennya-istorichnogo-budinku-u-kiyevi-> Дата доступу: 12.12.2024 р.; Прокуратура домоглася охорони культурної спадщини Підгайців. *Газета Місто*. 7 січня 2025. URL: <https://gazeta-misto.te.ua/prokuratura-domoglasya-> Дата доступу: 7.01.2025 р.

³⁰⁴ У Львові захищають пам'ятки культури від можливого руйнування через агресію. *Суспільне Львів*. 4 березня 2022. URL: <https://suspilne.media/lviv/213869-u-lvovi-zahisaut-pamatki-kulturi-vid-mozlivogo-rujnuvanna-cerez-agresiu-rosii/> Дата доступу: 21.12.2024 р.; У Харкові створили групу оперативного реагування на пошкодження об'єктів культурної спадщини. *УкрІнфо*. 4 липня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3881869-u-> Дата доступу: 21.12.2024 р.; На Хмельниччині через війну пошкоджено шість об'єктів культурної спадщини. *Суспільне Хмельницький*. 10 серпня 2023. URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/548047> Дата доступу: 21.12.2024 р.

³⁰⁵ Новий Президент хоче виправити провали Кучми. *Львівська газета*. № 15 (581), 2005, 27 січня; Карпінська В. Компромісу досягнуто. *Львівська газета*. № 671 (105), 2005, 14 червня; Артушевська Т. Монументальний візит Анатолія Зленка. Термін відкриття цвинтаря «Львівських Орлят» знову переноситься. *Поступ*. 19 – 20 березня, 2002. URL: http://postup.brama.com/020319/39_5_3.html Дата звернення: 3.02. 2022 р.; Українці та поляки разом малюють хрест на перспективах відкриття польського кладовища у Львові. *Форум*. 11.05.02. URL: <http://ukr-for-ua.com/news/2002/05/11/111322.html> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

³⁰⁶ Горбовий В. Чи повернеться Дюрер до Львова? *Високий Замок*. 1999. 8 січня.; Макевич М. Чи є надія на повернення?.. Доля Львівської колекції малюнків Дюрера. *Політика і культура*. 1999. № 5. С. 34 – 35; Крушельницька Л.І. Збірки Оссолінеуму реституції не підлягають. *Універсум*. 1997. № 3/4. С. 42 – 45; Крушельницька Л.І. Правдиво про Оссолінеум. *Пам'ятки України*. 1994. № 3/6. С. 85 – 86;

жаль, для загальноукраїнського загалу ці проблеми були не актуальними, хіба що за виключенням фахівців пам'яткоохоронної діяльності. Власне, резонанс у ЗМІ є цьому виразним унаочненням.

Українсько-польські взаємини у сфері культури загалом є предметом обговорення в українських та польських ЗМІ, фактично, із моменту незалежності України та Республіки Польща. Однак є декілька тем, які із абсолютною сталістю піднімаються на шпальтах друкованих видань, сторінках електронних ЗМІ та телебаченні – це складні історичні питання пов'язані із спільною історією, місцями національної пам'яті, пам'ятниками та монументами на знак вшанування видатних історичних осіб чи подій. Особливістю, в даному випадку, є те, що активізація полеміки ЗМІ навколо згаданих проблем припадає на конкретні дати, наприклад, вшанування жертв «Волинської трагедії»³⁰⁷, руйнування чи відновлення пам'ятних меморіалів³⁰⁸,

³⁰⁷ Забрований Й. До повного примирення і щирого порозуміння. *Політика і час*. 1997. № 9. С. 5 – 7; Грицак Я. Українсько-польські гуманітарні взаємини 1991 – 2001 рр. шлях України та Польщі до прощення. *Новое время*. 29 липня 2016. С. 2; Austyn M. Wolyńskie tabu: Sześć projektów, rozbieżne definicje, kamuflujące niekiedy prawdziwy charakter i skalę zbrodni – w sejmowej komisji kultury ruszają dziś prace nad projektami uchwał upamiętniających ludobójstwo na polskich Kresach. *Nasz Dziennik*. 2013. 5 czerwca (Nr 128). S. 3.; Wroński P. Głosowanie ludobójstwa. *Gazeta Wyborcza*. 2013. 13 lipca.; Warszawski D. Nazywanie nieszczęścia. *Polityka*. 2009. 7 listopada (Nr. 45); Stanowisko Sejmu Województwa Lubelskiego z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie uczczenia pamięci ludobójstwa dokonanego przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię. URL: www.bip.lublin.pl Дата доступу: 4.08. 2023 р.; Присташ Я. «Етнічні чистки з ознаками геноциду». *Наше слово*. 2013. 30 червня (№ 26). С. 12; Присташ Я. Сейм вшанував жертв Волині 1943 – 44 рр. *Наше слово*. 2009. 26 липня (№ 30). С. 1.

³⁰⁸ Павлишин А. Українські могили в Польщі. *Львівська газета*, 30 червня 2005. № 112 (678); Карпінська В. Компромісу досягнуто. *Львівська газета*. № 671 (105), 2005, 14 червня; Війна пам'ятників триває. Тепер у Підкамені. Фото. *Історична правда*. 12 березня 2017 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/12/149604/> Дата зверення: 7.06.2024 р.; Польща відбудує пам'ятник УПА в Грушовичах. *Історична правда*. 12 квітня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/04/12/152287> Дата зверення: 9.06. 2024 р.; Пам'ятник розбрату. *Львівський портал*. 20.02.2009. URL: <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2009/02/20/103903> Дата доступу: 10.06. 2024 р.; Президенти України та Польщі у с. Гута Пеняцька (фото). *УНІАН. Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/common/195705-prezidenti-ukrajini-ta-polschi-v-sguta-penyatska-foto.html> Дата доступу: 9.07. 2024 р.; У Гуті-Пеняцькій зруйнували пам'ятник загиблим полякам. *PolUkr Польсько-український портал*. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2017/01/u-guti-penyackij-zruynuvali-pam-yatnik-zagiblim-polyakam/> Дата доступу: 9.07. 2024. Дата доступу: 9.07. 2024 р.; Савицький Ю. Москва провокує українсько-польську «війну пам'ятників», аби зіштовхнути чолами дві сусідні країни – польські оглядачі. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28226455.html> Дата зверення: 6.06.2024 р.; Польща «діятиме адекватно» у відповідь на сплюндрування меморіалу у Биківні, - прем'єр. *Новинарія*. 21.01. 2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/01/25/polshha-diyatime-adekvatno-u-vidpovid-na->

тощо. Причому згадана тенденція притаманна як українським, так і польським ЗМІ, а кількість публікацій різко зростає у «ювілейні річниці»³⁰⁹.

Слід наголосити на тому, що подача матеріалів досить суттєво відрізняється у центральних та регіональних ЗМІ і це однаковою мірою стосується як України так і Республіки Польща. Зокрема, центральні видання, такі як «Політика і час», «День», «Політика і культура», «Дзеркало тижня» (Укр.) та «Gazeta Wyborcza», «Rzeczpospolita», «Wprost», «Polityka» (Поль.), зазвичай займають виважену позицію, оперують точними фактами, здійснюють аналіз ситуації і подають інформацію незаангажовано або ж чітко дотримуються позиції уряду, у той час як регіональні ЗМІ часто дозволяють собі категоричні (іноді досить емоційні) оцінки ситуації, без огляду на урядову позицію, трапляється оперують неточними чи не перевіреними фактами. Окрім того, як показує проведене дослідження, регіональні ЗМІ України та РП мають спільні проблеми: відсутність постійних кореспондентів у сусідній державі та дефіцит експертів, що, звісно, позначається на якості опублікованих матеріалів.

[splyundruvannya-memorialu-v-bikivni-prem-yer/](https://novynarnia.com/2017/02/26/ukrayina-vidnosila-zruynovaniy-vandalami-polskiy-memorial-u-guti-penyatskiy/) Дата звернення 11.07. 2024 р.; Україна відновила зруйнований вандалами польський меморіал у Гуті Пеняцькій. *Новинарія*. 26.02.2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/02/26/ukrayina-vidnosila-zruynovaniy-vandalami-polskiy-memorial-u-guti-penyatskiy/> Дата звернення: 7.06.2024 р.; У Львові вандали «розписали» пам'ятник загиблим професорам. *Агенція інформатики та аналітики «Гал-інфо»*, 12 березня 2017. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_lvovi_vandaly_pomalyuvaly_pamyatnyk_zagyblym_polskym_profesoram_254430.html Дата звернення: 7.06. 2024 р.;

³⁰⁹ В'ятровч В. Про Волинь мають говорити історики, а не політики. *Львівська газета*. 13 червня (№ 24), 2013, С.1, 6; В'ятровч В. «Вибачення за...?». *Шлях Перемоги*. 14 травня (№ 20), 2003, С.7; Гудь Б. Волині не слід виривати з контексту... *Наше слово*. 28 квітня (№ 17), 2013, С. 6-7; Данилюк В. Треба мати мужність визнати власну ганьбу. *Віче*. 10 квітня (№ 15), 2003. С. 2; Козицький А. До роз'ятрювання питання Волинської трагедії може бути причетна Росія. *Високий Замок*. 30 травня (№ 78), 2013. С. 6 – 7; Кучерепа М. Волинська різня. *Віче*. 24 серпня (№ 34), 1995. С. 6; Кучерепа М. Волинська трагедія: без упереджень і спекуляцій. Волинь. 31 травня (№ 60), 2003. С. 2; Кучерепа М. Правда повинна бути правдою. *Горохівський вісник*. 29 березня (№ 13), 2003. С. 2; Місило Є. Волинський міф «100 тисяч». *Наше слово*. 10 лютого (№ 6), 2019. С. 2; Решетилова О. Чому мовчать совісні поляки? *День*. 1 серпня (№ 133), 2009. С. 4; Павлів В. Час збирати каміння. *Дзеркало тижня*. 15 лютого (№ 6). 2003. С. 3; Патриляк І. Волинь – 1943. До 60-річчя трагедії. *Урядовий кур'єр*. 25 березня (№ 55). 2003. С. 8-9; Filar W. Likwidatorzy z UPA. *Gazeta Wyborcza*. 14 lipca (№ 162). 1995. S. 12; Kościński P. Truna dyskusja o Wołyniu. *Rzeczpospolita*. 28 maja, 2011 (№ 64). С. 4; Misiło E. Nie oczekiwać przeprosin. *Gazeta Wyborcza*. 26 października (№ 137), 1995. S. 14; Motyka G. Łachów usunąć! *Gazeta Wyborcza*. 13-14 kwietnia (№ 87), 2002. S. 20-21; Motyka G. Nic tylko wstyd. *Gazeta Wyborcza*. 27 kwietnia (№ 99). 2016. S. 7 -9; Wiczorkiewicz P. Masakra wołyńska. *Wprost*. 31 sierpień (№ 35), 2008. S. 2-4; Wroński P. Głosowanie ludobójstwa. *Gazeta Wyborcza*. 2013. 13 lipca. S. 4.

Тому, автор схиляється до думки, що часто якість опублікованих матеріалів у регіональних ЗМІ є, радше, даниною сплеску суспільного інтересу щодо тієї чи іншої проблеми і засвідчує, що читацький загаль є не особливо обізнаним та вибагливим, щодо тематики охорони культурної спадщини.

Іще одне узагальнення щодо інформації, яка подається у польських та українських ЗМІ зводиться до того, що по обидва боки кордону беззаперечними лідерами в інформуванні про стан пам'яткоохоронної діяльності впродовж 90-х років ХХ – першого десятиліття ХХІ століття були друковані ЗМІ. В останні ж 10-15 років вони поступилися місцем електронним ЗМІ, які у сучасних умовах є значно популярнішими та доступнішими. Поряд із електронними ЗМІ радіо та телебачення продовжують залишатися важливим інформаційним ресурсом із величезною аудиторією.

Вивчаючи роль українських та польських ЗМІ в інформуванні суспільства щодо питань охорони культурної спадщини слід зауважити, що, доволі часто суспільні дискурси розходяться у часі, наприклад, в Україні активно обговорюються проблеми, дискусія щодо яких уже вщухла у РП. Останній факт красномовно свідчить про відсутність комунікації поміж ЗМІ Республіки Польща та України на державному рівні, що, звісно, не додає конструктиву у міжнаціональний діалог та злагожденості у процесах спільної пам'яткоохоронної діяльності.

Підводячи підсумки варто зазначити, що ЗМІ України та РП, впродовж досліджуваного періоду, зробили значний внесок в інформування про державу-сусіда, налагодження міжсуспільного діалогу та комунікації. За три останні десятиліття, загалом, ЗМІ було сформовано позитивний імідж України у РП і навпаки, було подолано низку суспільно-історичних стереотипів³¹⁰, більш зрозумілою стала історія та культура сусіднього народу.

³¹⁰ Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування історичної пам'яті українців та поляків. *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 20 – 21.

Головними тенденціями, які вирізняють роль ЗМІ у формуванні суспільної думки щодо охорони культурної спадщини в Україні та РП є:

- зростання ролі та розширення аудиторії електронних ЗМІ по обидва боки кордону, а, отже, лідерство в інформуванні щодо охорони культурної спадщини належить електронним ЗМІ;
- інформація, що подається українськими і польськими центральними та регіональним ЗМІ відрізняється за якістю, аналітикою та емоційним забарвленням, при цьому регіональні ЗМІ значно частіше піднімають проблеми охорони культурної спадщини;
- тематика в українських ЗМІ є певним віддзеркаленням тематики польських ЗМІ, із невеликим запізненням у часі;
- тематика культурної спадщини не є постійною ані в українських, ані у польських ЗМІ, вона піднімається, радше, фрагментарно, найчастіше до річниць/«ювілеїв» тих чи інших подій;
- найчастіше тематикою, що піднімається у ЗМІ, з обох сторін, є проблеми суперечок про історичний спадок та спільну історію, реституцію культурних цінностей, руйнування пам'яток та місць національної пам'яті;
- загалом українські та польські ЗМІ, впродовж досліджуваних десятиліть, зробили значний вклад у налагодження українсько-польської міжнаціональної комунікації, у розширення міжкультурних та міжлюдських взаємин. Завдяки зусиллям ЗМІ, їхній виваженій та скоригованій позиції вдалося згладити чимало наріжних каменів в українсько-польських суперечках щодо культурної спадщини та створити сприятливий фундамент для культурної інтеграції України у європейський культурний простір.

Загалом підсумовуючи становлення та розвиток українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини за період 1991 – 2021 років слід наголосити, що обома країнами було розроблено та вдосконалено національні законодавства щодо охорони культурної спадщини та докладено максимум зусиль обома досліджуваними країнами до адаптації національних

законодавств із міжнародно-правовими нормами, що покращило та інтенсифікувало двосторонню взаємодію, зокрема, та міжнароду співпрацю у сфері охорони культурної спадщини загалом. ЗМІ у цьому процесі відіграли важливу роль, виносячи проблеми охорони культурної спадщини із галузевих кабінетів та відомств на широкий загаль і популяризуючи проблему в обох суспільствах.

РОЗДІЛ 3. СПІЛЬНІ ПАМ'ЯТКООХОРОННІ ПРОЄКТИ.

3.1. Відбудова і реставрація культурних та історичних споруд.

Насправді існує не так багато прикладів країн, чимала частина культурних надбань яких перебуває поза їхніми сучасними кордонами: окрім Німеччини та Угорщини у цьому короткому ряду стоять Польща та Україна. Багато поколінь українців та поляків, що проживали на порубіжних землях, створили багатогранну культурну спадщину, котру, обидва народи, вважають власним національним надбанням. Серед таких витворів пам'ятки архітектури, місця національної пам'яті, бібліотеки та архіви. Досі не підраховано скільки культурно-історичних пам'яток залишилося поза кордонами держав, що встановилися після 1945 року. А між тим, ці пам'ятки продовжують залишатися важливою складовою національно-культурного надбання.

Аби проілюструвати важливість культурної спадщини українців та поляків, які залишилися поза межами держав наведемо декілька прикладів: замок, що у Підгірцях належить до однієї із найвеличніших магнатських резиденцій Речі Посполитої, у Олеському замку народився польський король Ян III Собеський, Львівський собор та костели у Несвіжі є складовими польської культурної спадщини³¹¹. Рівно ж як, м. Холм – засноване князем Данилом Галицьким, бібліотека Оссолінських, могили Михайла Грушевського, Марка Безручка та ін.. знаходяться на території РП. До цього переліку додамо православні церкви в Бещадах (у Тужанську, Смольніках та ін.), архітектурні пам'ятки Перемишля, до прикладу, архікатедральний собор Святого Івана Хрестителя, тощо.

³¹¹ Наше й не наше. Що таке спільна спадщина і як її берегти. Нова Польща. URL: <https://novapolshcha.pl/article/nashe-i-ne-nashe-sho-take-spilna-spadshina-i-yak-yiyi-beregti/> Дата звернення 14.04.2024 р.

Пам'ятки культури та архітектури, здебільшого на Заході України (іноді й у Наддніпрянській Україні): магнатські палаци, паркові комплекси – часто вважаються спільною культурною спадщиною (польська сторона вважає їх винятково польською культурною спадщиною). Ключовою ж точкою на мапі спільної українсько-польської культурної спадщини, поза сумнівом, є місто Львів. Не ставлячи під сумнів українську ідентичність Львова усе ж слід визнати, що поляки здійснили досить великий культурний вплив на це місто.

Руйнування років Другої світової війни та дестилаття комунізму спричинили до руйнації або й знищення культурних пам'яток, як, наприклад, великого неоготичного костелу в Тернополі. Із здобуттям державної незалежності Республікою Польща та Україною, на початку 90-х років XX століття, питання відбудови та реставрації об'єктів культурної спадщини набули неабиякої актуальності для обох країн. Однак обмеження бюджетних коштів та системне нехтування ними призвело до того, що стан багатьох пам'яток погіршився і після 1991 року.

Розпочинаючи аналіз міждержавної співпраці у справі реалізації спільних пам'яткоохоронних проєктів, вважаємо за доцільне дослідити суть поняття «пам'ятка архітектури». У країнах Європи існує дещо звужений підхід для позначення «архітектурної пам'ятки», найчастіше (згідно правових актів) там вживають терміни «історична пам'ятка», «пам'ятка», «пам'ятка архітектури», під якими розуміють особливу категорію споруд, котрі зведені у пам'ять про певну історичну подію і включають: тріумфальні арки, храми-пам'ятники, обеліски, тощо³¹². В пізнавальному сенсі історична цінність пам'яток архітектури найперше виражається в тому, що вона є носієм інформації, іншими словами, фактично, історичним джерелом.

Згідно із сучасними підходами та правовими нормами «пам'ятка архітектури» є значно ширшим поняттям і не обмежується лише рамками однієї споруди: ідеться про охорону історико-культурної спадщини як цілісного

³¹² Опалько Ю. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 1(2). С. 83–88.

комплексу архітектурно-просторового історичного середовища, яке виступає одночасно і носієм інформації про минувшину, і історичним джерелом³¹³.

Однак, поряд із цим існує й інша думка (зафіксована у Законі України), відповідно до якої під поняттям «пам'ятка архітектури» розуміється один із різновидів культури, що збудовано в минулі історичні епохи (50 та більше років від сучасного моменту), який представлено об'єктами архітектурної спадщини (історичні будівлі, культові споруди, об'єкти монументального мистецтва, пам'ятки архітектури та містобудування, котрі внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток)³¹⁴. Поряд із цим у Законі визначається і окрема видова категорія «об'єкти архітектури: окремі будівлі, архітектурні споруди, які повністю або частково збереглися у автентичному стані та характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або ж є творами відомих авторів»³¹⁵, тощо.

Український дослідник архітектурної спадщини В. Вечерський вважає, що «пам'яткою архітектури» є архітектурний витвір, який має історичну, наукову чи мистецьку цінність, зберіг автентичну матеріально-технічну структуру та достатню повноту архітектурних форм, і який охороняється у конкретному архітектурному середовищі»³¹⁶.

Вивчивши та проаналізувавши усі актуальні трактування поняття, автор дисертації пропонує узагальнене визначення «пам'яток архітектури». Отже, під «пам'яткою архітектури» ми розуміємо будівлю, споруду локального, оборонного, сакрального та інженерного комплексів (ансамблів), або ж їхні збережені частини із усіма складовими, що збудовані в минулі епохи (понад 50 років тому від сучасного моменту), а також із історично приналежними до них територіями, що частково чи повністю збереглися у автентичному стані й

³¹³ Україна в міжнародно-правових відносинах / Відп. ред. : Ю. С. Шемшученко та В. І. Акуленко. *Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей*. К. : Юрінком Інтер, 1997. 864 с.

³¹⁴ Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 10. 11. 2020 р.

³¹⁵ Там само.

³¹⁶ Вечерський В. В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона. К. : Головкивархітектура : НДІТІАМ, 2001. С. 283.

складають історичну, мистецьку чи наукову цінність та занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

Як уже зазначалося вище, із моменту здобуття незалежності РП та Україною питання відбудови та реставрації об'єктів культурної спадщини набувають неабиякої актуальності для обох країн. Із особливою гостротою у міждержавних відносинах постали питання відбудови культових споруд, по обидва боки міждержавного кордону. Адже, як відомо, у радянський період національні культурні пам'ятки: костели, церкви та монастирі через антирелігійну кампанію, що здійснювалася владою, постраждали чи не найбільше. Про що свідчать численні приклади: радянська влада, в кращому випадку, закривала або ж перетворювала культові споруди у склади чи використовувала не за призначенням, а в гіршому – вони піддавалися руйнації, чи повному знищенню³¹⁷. На початок 90-х років XX століття, склалася ситуація, коли більшість об'єктів, зокрема, культової архітектури, знаходилися далеко не у найкращому стані, тому на повістці денній РП та України постало питання охорони таких пам'яток.

Варто нагадати, що із 40-х років XX століття, з моменту утвердження радянської влади на теренах Західної України, прокотилася хвиля репресій проти Української греко-католицької та Римо-католицької церков, які користувалися значною популярністю серед населення краю. Аналогічною була і ситуація у ПНР: утвердження прорадянського керівництва супроводжувалося переслідуванням релігійно-церковних діячів і Православної церкви. У цей період під репресії втрапило духовенство, закривалися та нищилися православні церкви у Східній Польщі³¹⁸ (особливо масового характеру закриття церков набуло після депортаційних акцій щодо українців). Такий стан речей послугував актуалізації питання відбудови та реставрації церковної архітектури

³¹⁷ Притулюк В. Охорона культурної спадщини українсько-польського порубіжжя 90-х рр. XX ст. (на прикладі церковної архітектури). *XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Чернівці, 27 – 28 жовтня 2013 р./ наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2023. С. 133.*

³¹⁸ Drozd R., Halczak B. *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921 – 1989. Warszawa, 2010. S. 137 -138.*

саме на українсько-польському порубіжжі, що активно розпочинається від рубежу 80-90-х років XX століття.

17 травня 1989 року влада ПНР приймає Декларацію свободи совісті та віросповідання, якою гарантувалися не лише загальні права вибору релігійних переконань кожному громадянину, але й було закладено підвалини прийняття «Закону про взаємовідносини Римо-Католицької Церкви та держави»³¹⁹. Польська Автокефальна Православна Церква (ПАПЦ), в складі якої перебували українські віруючі, також була зацікавлена в урегулюванні взаємин із світською владою, прагнучи зміцнити власні позиції. Розпочалася тривала і кропітка робота щодо випрацювання документу, який би врегулював взаємини між Автокефальною Православною церквою та державою³²⁰. Найбільші складнощі викликала четверта частина, що мала регулювати майнові права щодо церковних об'єктів. Підготовка та розгляд у Сеймі «Постанови про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою» тривав два роки і призвів до конфліктів із представниками Римо-Католицької та Греко-Католицької церков³²¹. Попри все, 23 травня 1991 року «Постанову» було прийнято: за неї проголосувало 169 осіб, проти виступило – 18 і 60 осіб утрималися³²². Чинності Постанова набрала 4 липня 1991 року.

На рубіж 80-х – 90-х років XX століття, адміністративно-церковний устрій Православної церкви у Польщі складався із шести єпархій: Варшавсько-Бельська, Білостоцько-Гданська, Лодзько-Познанська, Вроцлавсько-Щецинська, Перемишльсько-Новосончівська та Люблінсько-Холмська³²³, загалом 204

³¹⁹ Derdej P. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej. Warszawa; Białystok, 2005. S. 38.

³²⁰ Хомич М. Діяльність вищого керівництва Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945–1989 рр.. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2014. Вип. 15. –С. 97 – 98.

³²¹ Хомич М. Правовий статус Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945 – 2015 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2016. № 25. С. 251 – 252.

³²² Derdej P. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej. Warszawa; Białystok, 2005. S. 44.

³²³ Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół prawosławny w polsce dawniej i dziś. Aneks statystyczny. – Warszawa, 1993. S. 71.

парафії. За десять років, на рубежі 1990-х – 2000-х років ПАПЦ налічувала 216 парафій³²⁴, а станом на 2010 рік парафіяльна мережа розширилась до 223 парафій. Іще за десять років налічувалось уже 240 парафій³²⁵. Усі вони, більшою чи меншою мірою, постали перед проблемою відновлення храмів, повернення церковного майна, тощо.

У РП Православна церква представлена досить не рівномірно, зокрема, у Східних воєводствах Польщі, де концентрація української та білоруської діаспори є більшою, відповідно збудовано більшу кількість храмів. Наприклад, у прикордонних Люблінсько-Холмській та Перемишльсько-Новосончівській єпархіях є найбільше православних храмів³²⁶, що виступає консолідуючим чинником для збереження національних традицій та ідентичності³²⁷.

Впродовж 90-х років ХХ на початку ХХІ століть відбудовуються та реставруються і Православні монастирі на теренах РП. Наприклад, у 2008 році на теренах Варшавсько-Бельської єпархії відновлено роботу жіночого монастиря св. Марти та Марії на св. Горі Грабарці³²⁸, у Білостоцько-Гданській єпархії відреставровано монастирі в Супраслі та у Звірках на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці, у Войнові відновлено монастир Успіння Пресвятої Богородиці³²⁹. У 2015 році відновила свою діяльність обитель Покрови Пресвятої Богородиці в Турковичах³³⁰ та чоловічий монастир св. Серафима Саровського у с. Костомлоти. Реставрація культових споруд на території РП велася, головним чином, коштом громад.

³²⁴ Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999 – 2010. *Przegląd geograficzny*. 2002. T. 84. S.80.

³²⁵ Хомич М. Правовий статус Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945 – 2015 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2016. № 25. С. 253.

³²⁶ Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999 – 2010. *Przegląd geograficzny*. 2002. T. 84. S. 82.

³²⁷ Sadowski A. Świadomość religijna wyznawców Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie. *Elpis*. 1999. Z. 1. S. 157.

³²⁸ Paprocki H. *Prawosławie w Polsce*. Olszanica: Bosz, 2008. S. 26.

³²⁹ Radziukiewicz A. *Święta Góra Grabarka*. Białystok: Orthdruk, 1993. S. 22.

³³⁰ Купріянович Г. Турковичами живе вся земля. Холмська наша. *Православна традиція Туркович*. Турковичі, 2007. С. 50.

Власне, після десятиліть войовничого атеїзму, що широко репрезентувався радянською владою, в польському та українському суспільствах виробився стійкий імунітет до атеїстичної пропаганди. Тому після проголошення державної незалежності і у Республіці Польща, і в Україні, на початку 90-х років XX століття, питання щодо повернення громадам культових об'єктів гостро постало на повісті денній. Слід зауважити, що проблема відновлення та повернення культових об'єктів релігійним громадам постає із рубежу 80-90-х років минулого століття, фактично з епохи горбачовської «перебудови», однак факт здобуття державної незалежності РП та Україною активізував громадськість щодо цих питань.

Згідно із Договором про добросусідство, дружні відносини та співробітництво підписаного 18 травня 1992 року Україна та Республіка Польща, визнаючи право національних меншин на збереження та розвиток релігійної самобутності³³¹, розпочали налагоджувати та розширювати співпрацю у площині відбудови та реставрації об'єктів культової архітектури, відбудови історичних споруд та охорони архітектурної спадщини.

Церковна архітектура українсько-польського порубіжжя є своєрідним маркером національної ідентичності для обох народів, увиразненням національно-культурних відмінностей і у той же час, свідченням глибокого взаємопроникнення культур. Архітектурні пам'ятки культової архітектури увібрали у себе історію, виступаючи, власне, історичним джерелом. Саме тому і з українського, і з польського боків існувало чітке усвідомлення важливості двосторонньої співпраці у справі охорони, відбудови та реставрації церковної архітектури.

На початку 90-х років XX століття найактивнішою виявилася греко-католицька громада, яка від завершального етапу Другої світової війни, випробувала на собі репресії та переслідування з боку влади, що призвело до порушення релігійного життя. Наприклад, як засвідчують статистичні дані

³³¹ Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.

лише до 1994 року у Перемишльському повіті Підкарпатського воєводства РП було повністю знищено 116 церков. Інші греко-католицькі храми було частково зруйновано, а згодом передано Римо-католицькій церкві із метою перебудови їх на костели³³². Звісно, що за таких умов архітектурні споруди перебудовувалися, набуваючи нових рис, а відтак втрачали свою самобутність. Перемишльщину, як приклад обрано не випадково, адже впродовж тривалого історичного періоду саме Перемишль був центром Греко-католицької церкви і на теренах краю знаходиться найбільша кількість греко-католицьких культових споруд у порівнянні із іншими регіонами східної Польщі. Поряд із цим, аналогічна ситуація простежується, практично, в усіх східних воєводствах РП.

Ще із прикінця 80-х років XX століття відбувається зміна ситуації щодо ставлення до об'єктів церковної архітектури, що пов'язано із змінами суспільних поглядів та активізацією релігійних громад. Так, у 1989 році Інститут мистецтв Польської академії наук виступає із ініціативою дослідження архітектурних пам'яток, яка передбачала виявлення, консервацію/реставрацію та збереження об'єктів церковної архітектури. На той час лише на території Перемишльщини 40 церков та дзвіниць вимагало негайної реставрації³³³ (йдеться про греко-католицькі та православні храми), у межах Польщі ця цифра була більшою у п'ять-шість разів³³⁴. Після детального вивчення ситуації було випрацьовано програму, котрою передбачалося здійснення охорони церковної архітектури у три способи:

По-перше, збереження поодиноких пам'яток, які виконували сакральні функції, або виступали як музеї чи туристичні об'єкти. Наприклад, на території Перемишльщини таких об'єктів було шість: як музеї діяли церкви в Посаді

³³² Завалень Є. Про охорону пам'яток церковної архітектури перемищини після 1947 року. *Перемиські дзвони*. 1995. № 1. С. 21.

³³³ Zawaleń E. Zatrzytać zagładę cerkwi. *Перемиські дзвони*. 1994. № 3. С. 20 – 22.

³³⁴ Причулюк В. До питання охорони пам'яток церковної архітектури на українсько-польському прикордонні у 90-х роках XX століття. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVIII*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 326 – 327.

Ритотицькій, Рудці та П'ятакові. В Ярославлі, Прухнику й Перемишлі церкви виконували функції культурно-освітніх осередків)³³⁵;

По-друге, консервація ансамблів архітектурних пам'яток створення заповідників дерев'яної архітектури, які виконують сакральні чи інші функції;

По-третє, перенесення архітектурних пам'яток до етнографічних заповідників³³⁶.

Практична реалізація програми дозволила врятувати декілька цінних архітектурних пам'яток на теренах РП. Проте, не обійшлося без втрат: чимало церков зберегти не вдалося, по тій причині, що вони взагалі не вносилися до реєстру пам'яток, а отже не потрапили під дію закону про охорону культурної спадщини, а також через нестачу коштів та недосконалість нормативно-правової бази³³⁷.

Паралельно із ініціативами Інституту мистецтв Польської академії наук та вірян, наприкінці 80-х років XX століття з'являються різноманітні фундації, які взялися за охорону пам'яток церковної архітектури. Так, під егідою ЮНЕСКО було створено майстерню культури «Веселка» в Ряшеві, яка, маючи на меті збереження пам'яток церковної культури, організовувала молодіжні табори на об'єктах у Мякішу Старому, Опаці, Котові, Змієвиськах та Вільці Зміївській Перемишльського повіту³³⁸. Інформацію про молодіжні таборування з метою відновлення та збереження церковної архітектури широко розповсюджують польські ЗМІ того періоду³³⁹, популяризуючи у такий спосіб охорону культурної спадщини.

³³⁵ Завалень Є. Про охорону пам'яток церковної архітектури перемищини після 1947 року. *Перемиські дзвони*. 1995. № 1. С. 21.

³³⁶ Притулюк В. До питання охорони пам'яток церковної архітектури на українсько-польському прикордонні у 90-х роках XX століття. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVIII*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 327.

³³⁷ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва. Луцьк, 2013, С. 77 – 78.

³³⁸ AAN w Warszawie. Zesp. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn.13/20. S. 134.

³³⁹ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 1. S. 501 – 504, 517, 521.

Завдяки активізації церковної громади, станом на 1995 рік у Перемишльському повіті греко-католицькій громаді було повернуто шість церков (Ярослав, Хотинець, Сеньява, Лучиці, Нові Сади, Малява)³⁴⁰. З метою активізації роботи у справі збереження пам'яток церковної архітектури у РП було утворено Бюро документації пам'яток, яке займалося дослідницько-пошуковою роботою та проводило документацію всіх видів пам'яток³⁴¹.

А між тим, на території України знаходилося чотири адміністративні одиниці Костелу римо-католицького: архідецизія Львівська, децизія Житомирська, децизія Кам'янецька та апостольська адміністрація Закарпаття³⁴². В січні 1991 року з Ватикану було відправлено п'ять біскупів в Україну для організації Костелу³⁴³.

Відомо, що політика радянської влади у десятиліття від завершення Другої світової війни і до здобуття української незалежності, по відношенню до Римо-католицької церкви, зводилася до націоналізації церковного майна, закриття храмів, переслідувань священиків та прихожан³⁴⁴. Фактично, Римо-католицька церква, яка перебувала у глибокому підпіллі, мала відроджуватися з нуля. Репресивна політика радянської влади щодо її служителів та вірян позначилася і на церковному майні, яке було націоналізовано³⁴⁵. Більшість римо-католицьких храмів в Україні на початок 90-х років XX століття перебували у занедбаному або ж напівзруйнованому стані. Дослідник Римо-католицької церкви в Україні П. Хом'як стверджує, що «...безпосередня

³⁴⁰ Zawaleń E. Zatrzymać zagładę cerkwi. *Перемиські дзвони*. 1994. № 3. С. 22.

³⁴¹ AAN w Warszawie. 2237. Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 312. S. 61- 64.

³⁴² Хом'як П. Діяльність римо-католицького духовенства Львівської архієпископії в період радянського режиму на прикладі служіння отця Рафала Керницького. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика», 2023. Чис. 29. (С. 106-109.) С. 107.

³⁴³ Gill W., Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993. Toruń – Poznań. 1994. S. 85-87.

³⁴⁴ Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. С. 102.

³⁴⁵ Хом'як П. Духовенство Луцької дієцезії: жертви атеїстичного режиму радянської влади. *Modernization of today's science: experience and trends. III International Scientific and Theoretical Conference. 24 February 2023 Singapore*. Singapore. P. 293.

діяльність радянської влади зосередилася на ліквідації «служителів культу», осередків культури і релігійного життя, різних сакральних об'єктів...»³⁴⁶.

Тож, після десятиліть переслідувань та репресій, на початку 90-х років ХХ століття католики в Україні зіштовхнулися із наступними труднощами: місцева влада не мала повноважень на передачу католицькій громаді культових споруд та їх майна. Найгостріше стояло питання у Львівській архідецизії, де римокатолики були позбавлені приміщення духовної семінарії, костельних будівель та архібізкупської резиденції³⁴⁷. Тогочасна польська суспільна думка сприймала цей факт, як своєрідний реванш українців за події, пов'язані із передачею ордену Кармелітів костелу в Перемишлі на який претендували греко-католики. Станом на 1 січня 1992 року в Україні було зареєстровано 452 римокатолицькі парафії³⁴⁸.

Суттєві зміни у релігійне життя вніс Закон УРСР від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійних організацій»³⁴⁹. В даному документі йшлося про необхідність подолання усіх негативних наслідків державної політики щодо релігії та церкви. Згідно із Законом «...культові споруди та майно, що становили державну власність, передавалися організаціям у безоплатне користування або поверталися у власність релігійних організацій безоплатно. Ті ж культові будівлі, які становили історичну або культурну цінність, передавалися організаціям, які могли використовувати їх з дотриманням правил охорони та використання пам'яток історії та культури...»³⁵⁰.

³⁴⁶ Хом'як П. Жертви радянських репресій: луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви. *Міжнародна наукова конференція «Радянські репресії в Західній Україні у 1939-1953 рр.» До 80-х роковин із дня трагедії масових розстрілів у Луцькій в'язниці*. Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 308 – 311.

³⁴⁷ Хом'як П. Римо-католицьке служіння у Львові 1945-1991. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2021. Tom 116. S. 150 – 152.

³⁴⁸ Hlebowicz A. Sytuacja Polaków na Ukrainie. *Ośrodek Studiów Wschodnich «Biuletyn Ukraiński»*. nr 6 – 7, lipiec 1994, S. 15 – 16.

³⁴⁹ Закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій» від 21.04.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. С. 283.

³⁵⁰ Там само. С. 283.

Однак, сам процес передачі культових споруд та майна римо-католикам, як, власне, і греко-католикам, відбувався вкрай повільно. Тому дана проблема стає предметом обговорення на міжнародній конференції, що проходила у Кракові в лютому 1993 року. Польська сторона (науковці, політики та католицьке духовенство) гостро реагувала на недостатній рівень забезпечення духових потреб римо-католиків в Україні. Зокрема, в доповіді Е. Хмельової йшлося: «...на теренах комуністичної України діяло 26 римокатолицьких костелів, однак уже з другої половини 80-х років ситуація змінюється на краще – уже в 1990 році – 106 діючих костелів, в 1991 році відкривається ще 56, а в 1992 році – 41. За цей же час було збудовано 5 нових культових споруд. Однак цього недостатньо аби задовольнити потреби вірян римо-католиків, що мешкають в Україні...»³⁵¹. Діючі костели зосереджувалися головним чином на Західній Україні. На конференції підкреслювалося, що ситуація змінилася на краще і єдиними проблемами продовжують залишатися питання майна римокатолицьких культових закладів та повільні процеси щодо його повернення³⁵².

Іще одним документом, котрий відіграв важливу роль в релігійному житті суспільства стало Розпорядження Президента України Л. Кравчука «Про повернення релігійним організаціям культового майна», від 1994 року³⁵³. Релігійним організаціям поверталися на безоплатній основі культові будівлі та майно, що перебувало у державній власності і використовувалося не за призначенням. На основі даного документу католицькі костели на Україні мали бути передані релігійним громадам. Проте, законодавчо, започаткований процес, на практиці втілювався повільно. Постановою Кабінету Міністрів України від 7 травні 1998 року було затверджено спеціальний графік

³⁵¹ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 гг. Sygn. T. 1. S. 514.

³⁵² Прицулюк В. До питання охорони пам'яток церковної архітектури на українсько-польському прикордонні у 90-х роках ХХ століття. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XVIII*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 328 – 329.

³⁵³ Волга Л. Звітuye Держкомнацміграції. *Урядовий кур'єр*. 1999. 20 березня. С. 11.

повернення об'єктів культу, а також прийнято рішення про складення реєстру об'єктів церковної архітектури³⁵⁴.

Згаданими документами регламентувалася передача культових об'єктів, що використовувалися не за призначенням релігійним організаціям та громадам. Значна частина із повернутих архітектурних пам'яток виявилися перебудованими за роки радянської влади, що робилося із метою пристосувати церковні будівлі під господарські потреби: склади, магазини, спортзали, тощо. Найчастіше, вцілілі споруди піддавалися реконструкціям та перебудовам, наприклад, добудовувалися куполи або ж повністю змінювалося внутрішнє убрання і т. ін. (костели в Кристинополі, у Львові, в Олеську). Близько 90% із культових споруд, які не були повністю зруйновані, потребували ремонту або повної реконструкції³⁵⁵. Кошти на відбудову та реставрацію костелів надавала Римо-католицька церква, частково римо-католицька громада РП, європейські та американські благодійні організації.

Траплялися випадки, що культові об'єкти використовувалися не за призначенням, а тому перебували у жахливому стані, повністю втративши навіть можливість для реставрації. Так, наприклад, сталося із костелом у с. Стоянів Львівської області, у якому в радянську добу було влаштовано склад хімічних добрив. В результаті тривалого зберігання у костелі хімікатів сільськогосподарського призначення увесь внутрішній шар цегли осипався, костел перебував у аварійному стані.

Загалом, наприклад, лише у Луцькій дієцезії за період з прикінця 1989 – 2020 роки було відновлено, відреставровано чи збудовано близько тридцяти культових будівель Римо-католицької церкви. Наприклад, впродовж 1991-1996 років проводилися внутрішні відновлювальні роботи та заміна покрівлі у

³⁵⁴ Постанова Кабінету міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482 «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-98-%D0%BF#Text> Дата звернення 12.04. 2024 р.

³⁵⁵ Hlebowicz A. Sytuacja Polaków na Ukrainie. *Ośrodek Studiów Wschodnich «Biuletyn Ukraiński»*. nr 6 – 7, lipiec 1994, S. 15 – 16.

кафедральному соборі св. Петра і Павла, що у Луцьку³⁵⁶; в 2010-2015 роках ремонтні роботи у монастирі Шариток у Луцьку³⁵⁷ та ремонт костелу у Дубно³⁵⁸; у період 90-х років XX століття відбулося відновлення та реставрація костелів у Рівному та Здолбунові³⁵⁹; у період 1996 – 2000 років відбувається реставрація костелів у Ківерцях, Рожищах та в Устилузі³⁶⁰; на початку XXI століття відбулася реставрація костелу та монастиря у Сарнах; впродовж 90-х років XX століття зведено новий костел у Камінь-Каширському³⁶¹, у 1998 році – в Торчині³⁶², в 2008 році зведено нові костели у Дубищах, Костополі, Рокитно³⁶³ а у 2013 році – в Нововолинську, в 2015 році збудовано новий костел у Вараші; у 2013 році відремонтовано костел у Затурцях, а у 2015 році в Маневичах; відбулася реставрація костелу у Володимирі та будівництво монастиря у Ковелі³⁶⁴. В 2019 році було завершено будівництво ще одного костелу у Рівному. У стані реставрації, на сучасний момент, перебувають костели у Голобах та Любомлі, фактично завершено реставрацію костелу в Олиці. Відбулася, у 90-х роках XX століття, часткова реставрація монастиря у Любешові, а на початку 2000-х років костелів у Клевані, Корці, Острозі та Дубровиці³⁶⁵. Станом на сучасний момент потребує реставрації каплиця у Берестечку.

Такий грандіозний перелік відновлювально-реставраційних та будівельних робіт вимагав значних коштів. Згадані роботи проводилися коштом

³⁵⁶ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 403. S. 51.

³⁵⁷ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 406. S. 123.

³⁵⁸ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 119. S. 7 – 11.

³⁵⁹ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 109. S. 28-32.

³⁶⁰ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 408. S. 17.

³⁶¹ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 117. S. 28.

³⁶² AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 112. S. 16.

³⁶³ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 407. S. 12.

³⁶⁴ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 114. S. 14- 17.

³⁶⁵ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 409. S. 11.

МЗС Республіки Польща, коштами релігійних та громадських організацій РП³⁶⁶ та на пожертви приватних осіб. Окрім того, фінансову участь у відновленні культових споруд Римо-католицької церкви взяли: німецькі, американські, італійські та іспанські благодійні організації³⁶⁷. Залучалися кошти і приватних осіб, наприклад костел у селі Затурці (в 2013 році) було відреставровано коштом народного депутата С. Мартиняка, костел у Здолбунові (90-роки ХХ століття) відремонтований коштом місцевої громади.

Аналіз фактів засвідчує, що перша половина 90-х років ХХ століття була найскладнішим періодом співпраці двох сусідніх країн, оскільки і Україні, і Республіці Польща ще треба було розробити власні і узгодити спільні документи, які б регулювали двосторонню взаємодію у площині відновлення та охорони архітектурної культурної спадщини. Не зважаючи на ряд труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру, сторонам вдалося досягти узгодження по основних напрямках співпраці. Таким чином, кроки, які здійснювалися в справі порятунку пам'яток української культури в Польщі і польської – в Україні, є виразом взаємної доброї волі, національної та релігійної толерантності та добросусідства.

Окрім об'єктів церковної архітектури від 1991 року РП та Україна об'єднали свої зусилля щодо збереження культурних пам'яток національного значення. Особлива увага надавалася, поряд із сакральними будівлями, архітектурним об'єктам, котрі у радянські десятиліття були пограбовані, зачинені або ж використовувалися не за призначенням (найчастіше як склади, або спеціалізовані медичні заклади). Польські реставраційні проекти, зокрема, охопили декілька десятків церков більшість кладовищ на теренах Західної України. Прикладом споруд, котрим було надано фінансову підтримку можуть слугувати латинський та вірменський собори у Львові, а також колегіальні церкви в Жовкві та у Олиці, Личаківське кладовище³⁶⁸ та ін.

³⁶⁶ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 411. S. 40.

³⁶⁷ AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 456. S. 37.

³⁶⁸ Наше й не наше. Що таке спільна спадщина і як її берегти. Нова Польща. URL:

Впродовж останніх двадцяти років було відреставровано лише невелику частину пам'яток житлової архітектури в Україні та Польщі, на відміну від об'єктів сакральної архітектури. Прикладами можуть слугувати частково відреставровані замки у Хотині та Кам'янці-Подільському, а також замок у Золочеві (відреставрований значною мірою завдяки підтримці приватного спонсора)³⁶⁹. У 1994 році у складі створеного Національного заповідника «Замки Тернопілля» під охорону було взято 11 замків або їхніх руїн. Проте прикладів розміщення музейних установ у колишніх резиденціях досі небагато. Війна з Росією та економічна криза після 2014 року призвели до того, що кількість коштів, виділених на реставрацію палацових і замкових споруд зменшилася і, як наслідок, державну підтримку отримали лише одиниці.

Прикладами є замки в Збаражі (приблизно 1,3 млн злотих у 2015 році)³⁷⁰ та у Жовкві (1,3 млн злотих у 2017-2018 роках). Існують лише поодинокі випадки реконструкції колишніх панських будинків, як, наприклад, садиба Словацьких у Кременці, яка була відреставрована за кошти Міністерства культури і національної спадщини (з 2004 року в ній знаходиться Музей Юліуша Словацького) та реконструйована садиба в Затурцях, в якій 2011 року розмістився музей класика української консервативної думки В'ячеслава Липинського.

Значна кількість об'єктів чекає на реставрацію. З приблизно 300 лише менше 30 перебувають у задовільному стані, тоді як стан решти неухильно погіршується³⁷¹. Їхнє становище і ставлення до них держави, мабуть, найкраще демонструє стан однієї з найвеличніших пам'яток України – замку XVII століття у Підгірцях, який після закриття на початку 1990-х років

<https://novapolshcha.pl/article/nashe-i-ne-nashe-sho-take-spilna-spadshina-i-yak-yiyi-beregiti/> Дата звернення 14.04.2024 р.

³⁶⁹ Matelski D. Restytucja poloników z Białorusi, Ukrainy i Litwy za Trzeciej Rzeczypospolitej. *Studia Podlaskie*. 2002, t. XII, S. 129–171.

³⁷⁰ Уряд виділив гроші для реставрації Збаразького замку. URL: <https://zbruc.eu/node/39969> Дата звернення 18.04.2024 р.

³⁷¹ Возняк Т. «Прокладаємо дорogi Пінзелью у Європу». URL: https://zn.ua/ukr/personalities/taras-voznjak-prokladayemo-dorogi-pinzelyu-u-yevropu-290891_.html Дата звернення 18.04.2024 р.

функціонуючого там туберкульозного санаторію, стоїть пустою. Причин цьому є дві причини: суперечки та неузгодженості поміж Львівською обласною радою (власником) та Львівською галереєю мистецтв (користувачем), а також брак грошей на реставрацію (витрати оцінюються приблизно в 40 мільйонів євро)³⁷². Хоча спроби відреставрувати пам'ятку робилися неодноразово, але не увінчалися успіхом. Схожа доля і замку Радзивіллів в Олиці, що на Волині (у ньому тривалий час розміщувалася психіатрична лікарня). На даний час лікарню перенесено і розпочалися реставраційні роботи.

В Україні практично відсутня практика, коли об'єкти садибної чи палацової архітектури переходять у приватні руки і були б реконструйовані під готельні цілі, що можна часто спостерігати в РП та інших країнах Євросоюзу³⁷³. Виключення, звісно трапляються, але вкрай рідкими, зокрема, така спроба була зроблена, наприклад, щодо зруйнованого палацу Лянцкоронських у Тартакові – у 2010 році приватній компанії було надано концесію на 49 років на використання будівлі в обмін на її реставрацію, але жодних робіт досі не розпочато. Підхід українських інституцій на центральному та регіональному рівнях засвідчує відсутність державної політики щодо пам'яток житлової забудови, хоча вона могла б сприяти зростанню туризму та стимулювати економічний і культурний розвиток на місцевому рівні.

Польські дослідники процесів охорони культурної спадщини В. Конончук та П. Косаєвський у книзі «Спадщина під загрозою. Польська культурна спадщина в Україні та Білорусі»³⁷⁴ вказують на проблеми польсько-української співпраці у справі охорони культурної спадщини, серед яких, зокрема, наступні: низька ефективність пам'яткоохоронних робіт, що проявляється через правові колізії. Формально дозволи на проведення реставраційних робіт

³⁷² Konończuk W., Kosiewski P. Zagrożone dziedzictwo. Polskie dobra kultury na Ukrainie i Białorusi. Raport OSW. Warszawa, 2020, S. 87.

³⁷³ Umińska-Woroniecka A. Zagraniczna polityka kulturalna Czech, Polski, Słowacji i Węgier po 1989 roku. Warszawa: Dom wydawniczy Elipsa, 2022. S. 138 – 139.

³⁷⁴ Konończuk W., Kosiewski P. Zagrożone dziedzictwo. Polskie dobra kultury na Ukrainie i Białorusi. Raport OSW. Warszawa, 2020, 173 s.

видавалися Міністерством культури культури і туризму (об'єкти національного значення) та управліннями культури обласних рад (об'єкти національного значення) і обласними радами (об'єкти місцевого значення)³⁷⁵. По-перше, це призводило до довгої бюрократичної затримки, а по-друге, до діяльності без будь-яких відповідних дозволів (із порушенням законодавства)³⁷⁶.

Польська сторона у співпраці із Україною нерідко наголошувала на різних підходах щодо консервації об'єктів культурної спадщини, які практикуються в Україні та у ЄС, посиляючись на недостатню кількість фахівців з українського боку і їхню недостатню підготовку. Так, наприклад, в Україні консерваторів історико-культурної спадщини, у досліджуваний період, готували у Львівській національній академії мистецтв, Національній академії образотворчого мистецтва і образотворчого мистецтва і архітектури у Києві, Харківській державній академії дизайну і мистецтв та, віднедавна, у Львівському політехнічному університеті³⁷⁷, однак освітні програми згаданих закладів дуже різняться за наповненням і підходами із освітніми програмами навчальних закладів ЄС загалом, і РП, зокрема. Наслідком такого стану речей є неузгодженості та різні підходи до пам'яткоохоронної діяльності.

Згадані проблеми піднято в ухваленій у 2018 році «Концепції державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини», яка вкрай критично оцінює ситуацію в цій сфері. У документі також вказується, серед іншого, на неефективність правової системи у сфері охорони культурних цінностей, недостатній рівень державного фінансування та брак спеціалізованих кадрів у сфері охорони культурної спадщини.

³⁷⁵ Наше й не наше. Що таке спільна спадщина і як її берегти. Нова Польща. URL: <https://novapolshcha.pl/article/nashe-i-ne-nashe-sho-take-spilna-spadshina-i-yak-yiyi-beregti/> Дата звернення 14.04.2024 р.

³⁷⁶ Konończuk W., Kosiewski P. Zagrożone dziedzictwo. Polskie dobra kultury na Ukrainie i Białorusi. Raport OSW. Warszawa, 2020, S. 32.

³⁷⁷ Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245358162&cat_id=244993460 Дата звернення: 12.02. 2019 р.

Наприкінці 2020 року польське електронне видання «Нова Польща» із посиланням на експертів оприлюднило статистику згідно із якою близько 60% пам'яток польської культурної спадщини національного значення, що перебувають на теренах України знаходяться у поганому стані, а 10 % – трагічному³⁷⁸. За період 2008 – 2020 років із польського державного бюджету було виділено близько 100 млн злотих (що складає 23 млн доларів) на відбудову та реставрацію пам'яток сумарно в Україні та Білорусі. РП вклала значно більше коштів у відновлення національної історико-культурної спадщини, аніж було виділено з українського боку³⁷⁹. Винятком є, хіба що, львівська міська влада, яка щорічно із міського бюджету виділяє близько 1,5 млн доларів на реставрацію пам'яток культурної спадщини.

До початку 90-х років XX століття склалася ситуація, за якої мистецька спадщина українців та поляків, що опинилася за межами країн, була мало відомою навіть серед експертного середовища і, практично, не відомою широкому загалу. Аби змінити такий стан речей необхідно було розпочати комплексні дослідження інвентаризаційно-наукового характеру, які б дали можливість визначити масштаби збереженої історико-культурної спадщини, місця її концентрації, тощо. Спільна українсько-польська пошукова робота щодо інвентаризації культурної спадщини триває впродовж тридцяти років і до нині. Незважаючи на проведену величезну пошукову роботу, спільні реставраційні та консерваційні заходи щодо об'єктів культурної спадщини, перед фахівцями попереду іще значна ділянка роботи.

На сьогоднішній день, РП є найважливішим іноземним партнером-інвестором, котрий вкладає кошти у відбудову та реставрацію культурної спадщини в Україні, і є єдиною країною, котра виділяє на це кошти впродовж

³⁷⁸ Наше й не наше. Що таке спільна спадщина і як її берегти. Нова Польща. URL: <https://novapolshcha.pl/article/nashe-i-ne-nashe-sho-take-spilna-spadshina-i-yak-yiyi-beregti/> Дата звернення 14.04.2024 р.

³⁷⁹ Кот С.І. Про стан збереження культурної спадщини України. *Інформаційноаналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні»*, Інституту історії України, 18.04.2018, С. 19–20.

усього досліджуваного періоду. У цьому сенсі позиція РП, щодо охорони пам'яток в Україні, зумовлена, щонайменше двома чинниками: по-перше, досвідом запозиченим від Німеччини, коли на початку 90-х років XX століття німці вкладали значні кошти у реставрацію своєї історико-культурної спадщини в РП; по-друге, переконанням, що Польща повинна зберігати та захищати національні пам'ятки культури, які знаходяться за межами РП.

Для більш ефективної та результативної співпраці України та РП необхідно спільно розробляти механізми захисту культурної спадщини, максимально наближуючи та адаптовуючи національні законодавчі бази. Варто, також, активізувати роботу міжнародних груп реставраторів (як це, наприклад, було під час роботи на Личаківському кладовищі) та модернізувати інституції, що опікуються культурною спадщиною в обох країнах.

Необхідно, також, на переконання автора, створювати спеціальні програми спрямовані на дослідження та реконструкцію обраних об'єктів, спільні навчання реставраторів, працівників музеїв, архівів та бібліотек, адже такий підхід дозволить забезпечити належне зберігання та експонування матеріалів культурної спадщини, дозволить ввести до наукового обігу максимальну кількість бібліотечних та архівних матеріалів.

Адже, як уже зазначалося, культурна спадщина не має громадянства на відміну від культурних об'єктів, які таких власників мають. На жаль, останні, не завжди можуть самостійно організувати належний захист та збереження культурних пам'яток. Саме тому необхідно створювати та розвивати мережеву співпрацю, напрацьовувати контакти та популяризувати в суспільстві захист та підтримку культурної спадщини. Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, у яких спільна культурна спадщина перетворюється у «непросту спадщину» та викликає загострення міжнаціональних відносин, фактично, розділяючи народи.

3.2. Спільні археологічні дослідження.

Українсько-польська співпраця у справі охорони спільної археологічної спадщини, організації та проведенні спільних археологічних розкопок може стати предметом окремого дослідження, можливо, навіть і не одного. Вона є настільки багатогранною і продуктивною за досліджуваний період, що автор дисертації, вивчивши усі її аспекти, дійшов до висновку, що у представленій роботі варто лише наголосити на головних напрямках та тенденціях співробітництва України та РП, а також аналізу польського досвіду охорони археологічної спадщини, який міг би бути корисним для нашої держави. Така думка продиктована, по-перше, обмеженими обсягами дисертаційної праці, а, по-друге, згаданий підхід дозволить простежити основні тенденції українсько-польського співробітництва щодо спільних археологічних досліджень не переобтяжуючи роботу надмірною деталізацією та фактажем.

Найперше, вважаємо за доцільне зупинитися більш широко, аніж це зроблено у підрозділі 1.3, на окресленні поняття «археологічна спадщина». Воно є складовою, частіше вживаного у нормативно-правовій базі, терміну «історико-культурна спадщина»³⁸⁰ і, поряд із поняттями «культурна та природна спадщина» і «культурні цінності», поняття «археологічна спадщина» широко вживається у міжнародному та вітчизняному пам'яткознавстві та праві й використовується відповідно до контексту документу чи наукової праці³⁸¹.

Археологічна спадщина – це сукупність археологічних об'єктів, що перебувають під охороною держави і пов'язані із ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять із об'єктів археологічної спадщини. Згідно статті 1 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» археологічними предметами є рухомі культурні

³⁸⁰ Білинська М. М. *Культура. Енциклопедія державного управління: у 8 т.* Т. 1: Теорія державного управління. К.: НАДУ, 2011. С. 327–329.

³⁸¹ Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. /Держ. Науково-дослідний ін-т теорії та історії архітектури та містобудування, Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій. редкол. Л. Прибега (голова), Ю. Кібальник [та ін.]. К. : АртЕк, 2002. 134 с.

цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини. Під об'єктами археологічної спадщини законодавство розуміє будь-які археологічні об'єкти, включно з незареєстрованими та невиявленими³⁸². Вся сукупність нерухомих археологічних об'єктів на території України та пов'язаних з ними рухомих предметів утворюють археологічну спадщину України.

До складових частин археологічної спадщини відносяться усі матеріальні залишки і об'єкти, включно із будь-якими іншими слідами існування людини в минулих епохах, вивчення та збереження яких допоможе з'ясувати розвиток історії людства і його зв'язок із природним середовищем. Археологічним об'єктом вважається місце чи споруда (витвір), або ж комплекс (ансамбль) та їхні частини, пов'язані із ними території чи водні об'єкти, що створені людиною, незалежно від стану їхньої збереженості, які донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду та цілком або ж частково зберегли свою автентичність. Проведення археологічних розкопок та виявлення археологічних знахідок є основними джерелами отримання інформації щодо об'єктів археологічної спадщини.

В Україні та РП облікування археологічної спадщини ведеться шляхом її виявлення та визначення наукової цінності, здійснення паспортизації та картографування, внесення до списку археологічних пам'яток із подальшою інвентаризацією та взяттям на облік археологічних колекцій незалежно від відомчої приналежності та форми власності³⁸³.

Закон України визначає види об'єктів культурної спадщини, одними із яких є археологічні пам'ятки³⁸⁴. Зокрема, за визначенням Закону археологічними пам'ятками визначаються рештки життєдіяльності людини (нерухомі об'єкти культурної спадщини: городища, кургани, залишки

³⁸² Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 17.02. 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> Дата звернення: 6. 01. 2025 р.

³⁸³ Закон України «Про перелік об'єктів історико-культурної спадщини, що не підлягають приватизації». Закон України від 23 верес. 2008 р. № 74-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/574-17> Дата звернення: 24. 03. 2024 р.

³⁸⁴ Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата звернення: 24. 03. 2024 р.

стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, наскельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності людини, що містяться під водою.

Українсько-польська співпраця у справі спільних археологічних досліджень та охорони археологічної культурної спадщини розпочалася, фактично, із моменту набуття незалежності обома державами. Так, з початку 1992 року налагоджують співпрацю Інститут археології НАН України та Варшавський університет, уклавши договір щодо обміну археологами та фахівцями-експертами задля консультацій та здійснення спільних археологічних досліджень. Окрім польових робіт з дослідження археологічної спадщини, згадані інституції, організовували спільні наукові конференції, публікуючи результати досліджень³⁸⁵.

Інститутом археології НАН України укладено двосторонні угоди із Університетом імені Адама Міцкевича (м. Познань) та Інститутом археології Ягеллонського університету (м. Краків). Українські та польські археологи з прикінця 90-х років XX століття обмінюються фахівцями експертами, здійснюють спільні археологічні дослідження античних поселень с. Кошари та розкопки Ольвії і Березані³⁸⁶.

З початку 1992 року розпочинається активне співробітництво поміж археологами Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, що у Львові і їх польськими колегами. Співпраця принесла рясні результати і триває до нині, а реалізовувалася вона в рамках підписаних Угод між Інститутом українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Інститутом археології і етнології ПАН (Краківське відділення), а пізніше

³⁸⁵ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. С. 39 – 40.

³⁸⁶ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 14. S. 32-33.

Інститутом археології Жешівського університету за активної та постійної підтримки Польської академії науки і мистецтв³⁸⁷.

Важливими для спільних українсько-польських археологічних досліджень стали розвідкові роботи, направлені на уточнення локацій уже відомих давніх курганів та пошук нових археологічних об'єктів³⁸⁸. Впродовж 90-х років XX століття і до 2007 року у рамках виконання умов Угоди про наукове співробітництво поміж Інститутом українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України й Інститутом археології Жешівського університету на кошти гранту Міністерства науки та інформації РП та за підтримки Польської Академії науки і мистецтв було здійснено археологічні розвідки та розкопки на теренах Дрогобиччини, Самбірщини, Стрийщини³⁸⁹. Досліджувалися кургани, які засвідчили, що за знахідками вони відносяться до загальноєвропейської культури шнурової кераміки, що датується III– II тис. до н.е., тшиняцько-комарівської культури доби бронзи³⁹⁰.

Загалом, українсько-польські археологічні експедиції здійснили відкриття майже двох сотень стародавніх курганів та городищ на ділянках Войнилівської височини, що заліснені³⁹¹, ³⁹². Оскільки досліджені археологічні пам'ятки (майже усі) локалізуються поряд із Національним заповідником «Давній Галич», вони були включені до туристичних маршрутів³⁹³, а керівництвом Національного заповідника організовано охорону цієї археологічної культурної спадщини та їх подальше дослідження.

³⁸⁷ Махнік Я., Павлів Д., Петегрич В. Кургани на Воїнилівській височині у межиріччі Сивки та Лімниці. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 283.

³⁸⁸ Петегрич В., Павлів Д. Археологічні дослідження Верхньої Наддністрянщини 1992–2016 рр. як приклад наукової і культурної співпраці Польщі й України. *Пам'яті професора Яна Махніка (1930–2023)*. Львів, 2024. С. 85–86.

³⁸⁹ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 11. S. 27 – 34.

³⁹⁰ Махнік Я., Павлів Д., Петегрич В. Кургани на Воїнилівській височині у межиріччі Сивки та Лімниці. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 285.

³⁹¹ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 12. S. 47.

³⁹² AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 20. S. 15 – 37; Sygn. 21. S. 11 – 17; Sygn. 22. S. 5 – 26.

³⁹³ Махнік Я., Павлів Д., Петегрич В. Кургани на Воїнилівській височині у межиріччі Сивки та Лімниці. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 299 – 300.

Згідно із згаданою Угодою, що її підписали Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Інститут археології і етнології ПАН, проведено низку археологічних розвідок безпосередньо по обох сторонах українсько-польського кордону. Завданнями українсько-польської археологічної експедиції стало виявлення нових та уточнення відомих місць розташування археологічних пам'яток, з'ясування стану збереження уже відомих археологічних об'єктів³⁹⁴, а по можливості і проведення розкопок. На спільному організаційному засіданні були уточнені завдання та методика досліджень³⁹⁵. Важливим наслідком спільної роботи українсько-польської археологічної експедиції стало дослідження та ствердження наявності відносно численної кількості досить знищених археологічних пам'яток, нагромаджено вагомі дані для реконструкції демографічних процесів, етнокультурного розвитку на землях сучасного українсько-польського пограниччя³⁹⁶.

Було б помилкою вважати, що спільні українсько-польські пошукові археологічні експедиції, досліджуваного періоду, локалізувалися лише на порубіжних територіях. Величезна робота щодо пошуку археологічних пам'яток велася і на теренах українського Причорномор'я. Наведемо декілька прикладів такої співпраці. Так, у жовтні 2008 року, у Варшаві було підведено підсумки першого сезону українсько-польського археологічного проєкту «Боспорське місто Тірітаке»³⁹⁷. Археологи обох країн спільно вивчали територію стародавнього грецького міста Тірітаке, що у Криму (з 5 ст. до нашої ери місто перебувала під владою Боспорського царства). Згаданий проєкт тривав п'ять років, а його учасниками були Національний музей міста Варшави

³⁹⁴ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 23. S. 27.

³⁹⁵ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 18. S. 19 – 23.

³⁹⁶ Роботи українсько-польської археологічної експедиції в 90-х роках XX століття URL: <https://www.zamky.com.ua/arheologiya/roboty-ukrayinsko-polskoyi-arheologichnoyi-ekspedytsiyi-v-90-h-rokah-hh-stolittya/> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

³⁹⁷ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 36. S. 28 – 32.

й Історико-археологічний музей міста Керчі³⁹⁸. Керівником археологічних досліджень був знаний українських археолог В. Зінько. В ході експедиції було здійснено розкопки та реставраційні роботи на території міста, польські археологи, зокрема, здійснили відкриття стародавньої кам'яної вулиці, елементів міської системи водопостачання та залишків кам'яних будинків³⁹⁹.

Слід відзначити, що українські археологи були субсидійовані фондом «Деметра», а Варшавський Національний музей здійснював археологічні розкопки власним коштом⁴⁰⁰. Керівник польської археологічної експедиції А. Твардецький⁴⁰¹, високо оцінив досвід спільної українсько-польської співпраці, зазначивши, що «такі проєкти закладають фундамент дослідницького осередку, який займатиметься проблематикою стародавнього Боспорського царства та, зокрема, спеціалізуватиметься на археології та історії північних берегів Чорного моря»⁴⁰².

Досить плідною була робота і спільної польсько-української археологічної експедиції, що впродовж декількох років займалася дослідженням Великого Рижанівського кургану та розкопками двох курганів періоду доби бронзи і скіфського часу⁴⁰³. Віднайдені археологічні пам'ятки поповнили колекції українських археологічних музеїв.

Паралельно здійснювалися розкопки і на території Республіки Польща спільними польсько-українськими археологічними експедиціями. Як приклад, наведемо пошукову експедицію на території Білостоцького воєводства, у результаті якої було віднайдено низку археологічних знахідок, котрі відносяться до культури шнурової кераміки та датуються III– II тис. до н.е.⁴⁰⁴.

³⁹⁸ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 20. S. 32.

³⁹⁹ Завершився перший сезон українсько-польського археологічного прєкту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1294804.html> Дата звернення: 25.03. 2024 р.

⁴⁰⁰ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 21. S. 18 -19.

⁴⁰¹ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 16. S. 24.

⁴⁰² Україна – Польща: спільні археологічні дослідження. URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

⁴⁰³ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 16. S.43.

⁴⁰⁴ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 17. S.23.

За результатами польсько-українських археологічних досліджень було зроблено презентації та організовано ряд археологічних виставок в РП та Україні. Так, до співпраці ширше долучалися музейні установи обох країн.

Частим явищем стало залучення українських студентів, що здобували освіту за спеціальністю «Історія та археологія», до розкопок на території РП, а польських студентів до розкопок в Україні. Так наприклад, студентів та аспірантів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара залучали до трьох спільних українсько-польських археологічних експедицій: перша із яких досліджувала Кодакську фортецю, а дві наступні здійснювали розкопки на горі Громнік у РП. Дослідження Кодаку проводилися в двох напрямках: вивчався південний бастіон фортеці та площа посаду, де жили цивільні мешканці. А гора Громнік відома, як осередок давньої цивілізації: у дохристиянські часи там здійснювали язичницькі культи, в епоху середньовіччя було зведено лицарський замок⁴⁰⁵. Зокрема, в культурному шарі було віднайдено фрагменти кераміки, намистини, монети, скло, залізні предмети, частини кахлів з орнаментом, рештки тварини (коня)⁴⁰⁶. Віднайдені предмети археологічної спадщини поповнили музейні колекції в обох країнах.

Організаторами археологічних експедицій виступали Інститут археології Вроцлавського університету та Дніпропетровська обласна рада, про що було укладено відповідну Угоду, згодом до Угоди долучилося і керівництво Нижньосілезького воєводства. Археологічні розкопки фінансувалися усіма учасниками Угоди⁴⁰⁷. Керівниками археологічної експедиції були проф. К. Яворський та проф. О. Панкієвич. Під час експедицій українськими та польським археологами було досягнуто домовленостей щодо підписання договору про співробітництво між університетами (Вроцлавським та Дніпропетровським); спільні публікації в українських та польських виданнях;

⁴⁰⁵ Україна – Польща: спільні археологічні дослідження. URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

⁴⁰⁶ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 46. S. 12-14.

⁴⁰⁷ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 19. S. 29 – 32.

узгодження навчальних програм; обмін студентами; міжнародний фіндрайзінг, залучення до розкопок в Україні міжнародних коштів⁴⁰⁸.

Впродовж другої половини 90-х років ХХ століття – першого десятиліття ХХІ століття було налагоджено тісне співробітництво поміж Одеським археологічним музеєм та низкою музейних установ РП. Ними проводилося спільне дослідження археологічних пам'яток Північно-Західного Причорномор'я та античних поселень Нижнього Подністров'я. Музейні установи обмінювалися археологічними виставками, організація яких, найчастіше, фінансувалася польською стороною⁴⁰⁹.

Підсумки українсько-польської співпраці, у аналізованій сфері, за перше десятиліття незалежності підвела Міжнародна наукова конференція «Археологія заходу України: підсумки останнього десятиліття», що проходила у Львові 26-28 травня 2004 року. Широке представництво конференції засвідчило її актуальність, зокрема її у роботі взяли участь науковці з Ряшева (Жешува), Торуня, Холма, Львова, Луцька, Рівного, Ужгорода, Чернівців, Івано-Франківська, Тернополя та інших міст⁴¹⁰.

Традиція скликання українсько-польських археологічних конференцій продовжилася у 2005 році. Власне, 19-21 травня відбулася Друга Міжнародна конференція «Археологія заходу України», знову зібравши у Львові провідних археологів Польщі та України⁴¹¹. Підсумком обох конференцій стало випрацювання та запровадження нових методів датування, культурно-історичних та етнічних реконструкцій; взаємне інформування про археологічні дослідження на одній-двох пам'ятках що відбуваються одночасно; співпраця щодо охорони пам'яток археології, спільні рятівні дослідження в зоні

⁴⁰⁸ Україна – Польща: спільні археологічні дослідження. URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

⁴⁰⁹ AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 22. S. 24-27.

⁴¹⁰ Ситник О. На шляху до «концептуальної археології» регіональних досліджень... (Перша і друга наукові конференції «Археологія Заходу України» 2004, 2005). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип.10. 2006. С. 344. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/10/42Sytnyk.pdf> Дата звернення: 20.03. 2024 р.

⁴¹¹ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 43. S. 17 – 21.

новобудов. Окрім того було заплановано спільні тривалі дослідження низки археологічних об'єктів в Україні та РП⁴¹².

З 2010 року щорічно відбуваються українсько-польські археологічні конференції під назвою «Історія археології: артефакти та наративи». Дану традицію започаткував Інститут археології НАН України. Серед постійних організаторів традиційної міжнародної конференції Краківський археологічний музей, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» та ВГО «Спілка археологів України»⁴¹³. Згадані конференції по чергово відбуваються в Україні та Польщі та збирають провідних археологів обох країн, які діляться своїми науковими відкриттями, планують спільні археологічні розвідки.

І попри те, що українські та польські науковці археологи налагодили тісну та плідну співпрацю у досліджуваній період не минулося без скандалів, пов'язаних із археологічною спадщиною. Зокрема, влітку 2016 року «Спілка археологів України» разом із науковим товариством польських археологів заявили протест через відкриття у Замку князів Поморських у Щецині (РП) виставки «Україна світу. Скарби України з колекції Платар»⁴¹⁴. Виставка відкрилася у липні і представляла колекцію приватного Музею історично-культурного надбання «Платар», засновниками якого були С. Платонов та С. Тарута. У даній колекції містилася збірка артефактів з часів Трипільської культури і до Київської Русі⁴¹⁵. Причиною обурення археологів стало експонування старожитностей, що походили із нелегальних розкопок пам'яток

⁴¹² Петегрич В., Павлів Д.. Археологічні дослідження Верхньої Наддністрянщини 1992–2016 рр. як приклад наукової і культурної співпраці Польщі й України. Пам'яті професора Яна Махніка (1930–2023). Львів, 2024. С. 79-81.

⁴¹³ Відбулась XI Міжнародна наукова конференція історія археології: артефакти та наративи (пам'яті професора Яна Махніка (1930 - 1923)). URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1316> Дата звернення: 21.11. 2024 р.

⁴¹⁴ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 42. S. 29.

⁴¹⁵ Колекціонери vs археологи. Zbruc. URL: <https://zbruc.eu/node/55355> <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 6.01. 2025 р.

археології та із приватних колекцій, що створювалися завдяки нелегальному обігу археологічних культурних цінностей.

У зв'язку із відкриттям виставки ВГО «Спілка археологів України» опублікувала відкритий лист у якому, зокрема, йшлося: «Походження усіх давніх предметів музею «Платар» однозначно пов'язане з результатами нелегальних археологічних розкопок, заборонених українським законодавством. Їхня публічна демонстрація діє всупереч норм охорони археологічної та культурної спадщини, про що свідчать непоодинокі випадки пограбувань «чорними археологами», копачами-грабіжниками, археологічних пам'яток по всій Україні. Беззаперечним фактом є те, що ця хвиля руйнувань курганів, давніх поселень та міст всюди та завжди збігається з активізацією дій приватних колекціонерів, які реально фінансують ці протизаконні дії й виступають у ролі скуповувачів награбованого. Цим реально наносять величезні збитки державі»⁴¹⁶.

Археологами було вказано на неприпустимість придбання культурних цінностей із сумнівних джерел, тим паче, що про цю заборону йдеться в численних міжнародно-правових документах серед яких, наприклад, прийнятий ЮНЕСКО Міжнародний кодекс професійної етики для торговців культурними цінностями⁴¹⁷, Етичний кодекс ICOM для музеїв⁴¹⁸ тощо. «Окрім того, статтею 33 чинного Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» передбачено, що усі договори стосовно культурних цінностей мають укладатися в письмовій формі. Таких документів власники колекції ніколи не надавали. Отже, «добросовісність» музею «Платар» щодо придбання відповідних предметів у світлі наведеного вище є вкрай сумнівною.

⁴¹⁶ Археологи обурені відкриттям у Польщі виставки старожитностей із нелегальних розкопок. URL: https://zaxid.net/arheologi_obureni_vidkrittyam_u_polshhi_vistavki_starozhitnostey_z_nelegalnih_rozkopok_n1399662 Дата звернення: 5.01. 2025 р.

⁴¹⁷ Боротьба з незаконним обігом культурних цінностей: інструментарій для європейських судових та правоохоронних органів. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384224> Дата звернення: 5.01. 2025 р.

⁴¹⁸ Кодекс професійної етики ICOM. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_760#Text Дата звернення: 5.01. 2025 р.

Існує загроза наявності в цій колекції великої кількості підробок та фальсифікацій, що вже відзначали європейські та українські фахівці-археологи»⁴¹⁹, – зазначалося у відкритому листі.

Українських археологів підтримали їхні польські колеги, зокрема, в опублікованому ними відкритому листі, окрім засудження незаконності походження виставлених археологічних колекцій, лунають заяви про те, що «грабунок та знищення археологічних пам'яток в Україні є не просто внутрішньою справою країни, законодавство якої однозначно забороняє таку практику, але й порушенням міжнародного законодавства. Адже археологічна спадщина є джерелом спільної європейської пам'яті, а відповідальність за її охорону лежить не лише на безпосередньо зацікавленій країні, але й на усіх європейських державах»⁴²⁰ – таку позицію зайняли члени Наукового товариства польських археологів.

Згаданому скандалові передував іще один, також пов'язаний із колекціями «Платар»: в 2008 році у Варшаві експонувалася одна із виставкових колекцій «Платар». Тоді, польське професійне середовище археологів, музейників та культурологів сприйняло дану виставку як визнання і пропаганду Україною результатів нелегальних археологічних розкопок, що суперечило міжнародному, перш за усе європейському, законодавству⁴²¹. До речі, РП, після Угорщини та США, які відмовилися приймати цю виставку, стала першою країною, де відкрилася експозиція археологічних колекцій «Платар»⁴²².

⁴¹⁹ Археологи обурені відкриттям у Польщі виставки старожитностей із нелегальних розкопок. URL: https://zaxid.net/arheologi_obureni_vidkrittyam_u_polshhi_vistavki_starozhitnostey_z_nelegalnih_rozkopok_n1399662 Дата звернення: 5.01. 2025 р.

⁴²⁰ Охорона та збереження археологічних цінностей як ресурс розвитку й зміцнення української ідентичності (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015 – 2016 роки). *Міністерство культури України, національна бібліотека України імені Ярослава мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва*. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2017/Archeol.pdf Дата звернення: 5.01. 2025 р.

⁴²¹ AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 41. S. 21-22.

⁴²² Колекціонери vs археологи. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/55355> <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 6.01. 2025 р.

Поява приватних археологічних колекцій в Україні стала можливою на рубежі 2000-х років, адже до 2000 року у нашій країні діяв іще радянський закон, в якому окремо виділялися типи пам'яток, які іменувалися як «древні предмети», для їхнього збирання та колекціонування потрібно було отримувати спеціальний дозвіл. Такий стан речей, по-перше, створив умови для створення приватних колекцій, а, по-друге, суперечив нормам тогочасного міжнародного права, і хоча, згодом, українську законодавчу базу було узгоджено зі світовими стандартами, приватні колекції продовжували залишатися у їх власників та були доступні до експозиції. Фактично законодавчі колізії 2000 – 2002 років питання приватних археологічних колекцій взагалі ніяк не регламентували, тому усі ті, хто сформував свої колекції у згаданий період мають на них законні права.

На переконання вітчизняних фахівців «до розквіту в Україні так званої «чорної археології» – від просто копачів із металошукачами та лопатами до озброєних грабіжників – призвели недостатнє фінансування галузі та брак підтримки легальних археологів. Громадяни України, які не мають стосунку до археології, а навіть і деякі досвідчені журналісти й політики, що досліджують проблеми цієї галузі, не завжди розуміють різницю між фахівцями та злочинцями», – йдеться в оглядовій довідці міністерства культури України⁴²³.

Загалом, стан охорони археологічної спадщини в Україні є проблемною нішею у загальній картині охорони культурної спадщини. Реаліями перших двох десятиліть XXI століття стала ситуація, коли в країні існували сотні або й тисячі приватних археологічних збірок, котрі, фактично, офіційно ніде не були зареєстровані та не підпадали під регулювання жодних законів. Після 2010 року постало питання про внесення змін до чинного законодавства, зокрема, до законів «Про охорону культурної спадщини» та

⁴²³ Охорона та збереження археологічних цінностей як ресурс розвитку й зміцнення української ідентичності (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015 – 2016 роки). *Міністерство культури України, національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва*. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematch_ogliadi/2017/Archeol.pdf Дата звернення: 5.01. 2025 р.

«Про музейну справу». Проте, через протилежність поглядів на проблему експерти кардинально розділились у поглядах, особливо щодо питання як саме варто здійснювати легалізацію скарбів. До цієї проблеми у 2011 році звертався і тогочасний Президент України В. Янукович, наголошуючи на необхідності легалізації колекцій і внесення їх до музейних реєстрів України⁴²⁴. Через протиріччя експертного середовища справа щодо долі приватних археологічних збірок далі кабінетів Міністерства культури України не пішла і на розгляд Верховної Ради України так і не потрапила.

У період із березня 2013 року по вересень 2014 року було випрацювано законопроект, авторами якого були народні депутати України В. Кириленко, М. Матіос, О. Доній та Б. Бенюк. Зокрема, автори законопроекту зазначали: «У нас є Закон України «Про охорону археологічної спадщини», де йдеться, що всі археологічні пам'ятки та предмети повинні обліковуватись, незалежно від форми власності. Фактично ми визнаємо цим ті нібито нелегальні зібрання. Але далі закони про це нічого не кажуть. Нам треба зберегти те, що залишилось в землі. З іншого боку, на руках сотні тисяч предметів, тож ми повинні думати про те, що їх теж треба зберегти і заохочувати передавати їх державі». Автори законопроекту наголошували, що пропоновані зміни до законодавства передовсім мають усунути суперечності із чинним законодавством та захистити пам'ятки археології від розкрадання. Законопроект Верховною радою України підтриманий не був.

А між тим, в Україні незаконний ринок археологічних артефактів вимірюється сотнями мільйонів гривень щорічно, частина із них незаконно втрапляє за кордон. Наприклад, через сайт аукціону антикваріату «Violity»⁴²⁵ щомісяця продають тисячі лотів. Згідно аналізу, проведеного експертами, колекціонери скуповують найрізномнітніші речі: від монет і зброї

⁴²⁴ Колекціонери vs археологи. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/55355> <https://www.dnu.dp.ua/news/1906>
Дата звернення: 6.01. 2025 р.

⁴²⁵ Сайт для колекціонерів в Україні Violity. URL: <https://violity.com/ua> Дата звернення: 6.01. 2025 р.

до пряжок, шевронів, торгових plomb, скла та виробів з кременю. Найбільший пік купівельного ажіотажу предметів археології припав на 2006 – 2010 роки⁴²⁶.

Тому, однією із особливостей українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини, зокрема її археологічної складової, у досліджуваний період, була спільна боротьба із незаконним обігом археологічних цінностей, протидія незаконному продажу артефактів, тощо.

Надзвичайно корисним для України буде і запозичення польського досвіду щодо охорони археологічної спадщини. Ми уже згадували про те, що автор ознайомився із архівними фондами Архіву Актів нових, що у Варшаві, зокрема фондом 2417 «Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie», та фондом 2416 «Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie», котрі містять відповідно 49 та 23 справи. Обидва фонди сформовані на рубежі XX-XXI століть, якраз у час, коли в РП розпочинається масоване будівництво швидкісних автострад, що у свою чергу, спричинило активізацію археологічних досліджень перед безпосереднім прокладенням автошляхів. Аналіз документів, що містяться у названих фондах засвідчує, яку величезну роботу було проведено у РП з точки зору, по-перше, законодавчого оформлення питань збереження археологічної спадщини; по-друге, випрацювання методики щодо консервації та збереження археологічних об'єктів.

Україні корисним буде запозичення досвіду Республіки Польща з точки зору удосконалення законодавчо-правової бази щодо обліку археологічної спадщини, що дозволить ефективніше протидіяти чорному ринку археологічних цінностей та вивезенню археологічних пам'яток за межі України. Окрім того досвід Республіки Польща буде корисним для України і з точки зору комплексного підходу з боку держави до розбудови транспортної інфраструктури, який окрім прямих інвестицій вимагає, також, кореляції із пам'яткоохоронних сферою, зокрема, її складовою: археологічними дослідженнями.

⁴²⁶ Колекціонери vs археологи. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/55355> <https://www.dnu.dp.ua/news/1906>
Дата звернення: 6.01. 2025 р.

Загалом, українсько-польське співробітництво у справі охорони археологічної спадщини, в організації та проведенні спільних археологічних досліджень може слугувати прикладом конструктивної та плідної двосторонньої взаємодії, адже, за досліджуваний період, даний вектор співпраці є надзвичайно багатограним та результативним, чого не можна сказати, наприклад, про співробітництво у справі реституції культурних цінностей.

3.3. Проблеми реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах.

Тривалий поступ України до незалежності був сповнений багатьма драматичними сторінками історії: бездержавності, воєн, геноцидів, депортацій. У цьому ж ряду стоїть і культурний грабунок нації – втрата культурних цінностей, національних реліквій, котрі не просто вивозилися за межі України та розпорошувалися по світу, але й варварськи знищувалися під час воєн. Масштаби цих втрат, на сьогодні, повністю оцінити неможливо, але цілком можна порівняти із гуманітарною катастрофою, наслідки якої з кожним роком та із кожним поколінням все болючіше позначаються. Втрата культурних цінностей не має термінів давності і ніякі інші культурні надбання не можуть заповнити ті прогалини, які утворюються із втратами нацією КС.

А між тим, з терен України впродовж століть вивозилися тисячі культурних цінностей про що сьогодні красномовно свідчать надбання багатьох музеїв світу та приватних колекцій. Левова частина української культурної спадщини, станом на сучасний момент, перебувають на теренах РФ, у музеях Санкт-Петербургу та Москви (вивезені головним чином у XVII, XIX та XX століттях (до 90-х років XX століття) і з 2014 року). Частина культурних цінностей українського походження опинилося у Європі, величезних культурних втрат зазнала Україна у роки Першої та Другої світових воєн,

продовжують грабувати українську культуру російські окупанти і сьогодні, що відносить проблему реституції культурних цінностей до розряду актуальних та першорядних.

Український дослідник процесів реституції Я. Кот вважає, що найбільшим «культурним апокаліпсисом» для України стала Друга світова війна в результаті якої наш народ втратив величезну кількість музейних експонатів, архівів, книгозбірень та повоєнні роки комуністичного минулого, коли бездумно знищувалися та роздаровувалися перлини української культурної спадщини⁴²⁷.

Уже одразу після закінчення Другої світової війни тема розшуку та реституції культурних цінностей постала одним із центральних питань у міжнародній співпраці, Україна стала учасницею цього процесу: у 40-80-х роках ХХ століття як радянська республіка, а з 90-х років ХХ століття – як незалежна держава. З моменту незалежності перед нашою державою постало і питання боротьби із «тіньовим» нелегальним ринком предметів мистецтва, запобігання вивезення культурних цінностей за межі України. Здобуття Україною незалежності дозволило активізувати розшук та процеси реституції національних культурних цінностей, однією із держав, що активно співпрацює Україна стала сусідня Республіка Польща. У даному підрозділі ми проаналізуємо досвід співпраці країн у цій сфері: здобутки та проблеми реституції культурних цінностей.

Саме поняття реституція культурних цінностей у міжнародному праві визначається, як «особлива форма повернення майна історичного, наукового, художнього, духовного та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного із території країни походження під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави. Щодо культурних цінностей застосовуються загальні правила реституції»⁴²⁸.

⁴²⁷ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (ХХ – поч. ХХІ ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 8.

⁴²⁸ Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення

Як уже зазначалося вище, міжнародна співпраця у охорони та реституції культурних цінностей ґрунтується на основі всезагально визнаних міжнародних норм, опирається на відповідні документи, але важливою складовою процесу реституції є і двосторонні міждержавні договори та національні законодавства країн. Одним із таких законодавчих актів, що регламентує українсько-польську співпрацю у сфері реституції культурних цінностей є Договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року, зокрема Стаття 13, яка регламентує вживання сторонами заходів, що спрямовані на виявлення та повернення культурних і історичних цінностей, котрі були втрачені, незаконно вивезені або іншим нелегальним шляхом опинилися на території другої сторони⁴²⁹. З метою виконання умов Договору уже в грудні 1992 року при Кабміні України було утворено Національну комісію із питань повернення в Україну культурних цінностей, головною метою якої декларувалося виявлення і облік культурних цінностей, що були вивезені з України і їх повернення⁴³⁰.

Згідно нормативних документів, що регламентують діяльність держави у сфері реституції культурна спадщина поділяється на два види: матеріальну та нематеріальну. До матеріальної культурної спадщини відносяться: 1) пам'ятки архітектури та монументального мистецтва й подібні до них пам'ятки археології та історії, а також пов'язані із ними природні об'єкти; 2) найрізноманітніші визначні місця; 3) рукописи, книги, архівні матеріали, всілякі предмети художнього, історичного або археологічного значення, наукові колекції, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення. До другого різновиду культурної спадщини належать: традиції,

втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р.

⁴²⁹ Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.; Україна в міжнародно-правових відносинах. Книга 2. Правова охорона культурних цінностей, С. 556–557.

⁴³⁰ Постанова Кабінету міністрів України: «Про утворення національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей» від 28 грудня 1992 року. *Збірник Постанов Уряду України*. 1993. № 1 – 2. С. 29.

звичаї, обряди, свята (святкування), традиційні ремесла, інші форми збереження та демонстрування досвіду, навичок і знань, що мають значення для окремих спільнот і передаються із покоління в покоління⁴³¹. Загальноприйнятими у міжнародному праві є доступність культурної спадщини, її охорона та популяризація.

Аналіз українсько-польської співпраці у справі розшуку та реституції культурних цінностей розпочнемо із одного, з її матеріальних різновидів: рукописів, книг, архівних збірок, предметів художнього та історичного значення, наукових колекцій, що мають історичне, наукове, художнє чи ж етнографічне значення, які в результаті реституції були повернуті українському та польському народам згідно чинного законодавства.

Першим позитивним досвідом міждержавної співпраці в сфері реституції стала передача з ініціативи РП Україні архівних збірок та протоколів громадської організації «Просвіта» за період 1868 – 1923 років. Ці архіви у міжвоєнний період були вивезені зі Львова до Другої Речі Посполитої, і зберігалися, до початку 90-х років XX століття, у архіві Варшавської бібліотеки. Це питання широко досліджувалося Ю. Ключук та І. Тичиною⁴³².

Відомо, що в зв'язку із військово-політичними перетрубаціями в Західній Україні після Першої світової війни архів «Просвіти», заледве не було втрачено. Врешті, документи архіву опинилися у будівлях одного із фільварків графині фон Пфайль (тепер Загородно під Золоторією в РП) аж поки не були віднайдені у 1945 році під час перших пошукових акцій польських бібліотек. Саме тоді архів «Просвіти» і перевезли до Варшави⁴³³.

⁴³¹ Кот С. І. Культурна спадщина. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с.

⁴³² Ключук Ю. Польсько-українські взаємини з питань реституції культурних цінностей на прикладі архіву товариства «Просвіта». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Число 16. Луцьк, 2016. С. 132 – 136; Тичина І. Польсько-українська співпраця з питань реституції культурних цінностей (на прикладі передачі архіву товариства «Просвіта»). *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених*. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 64 – 65.

⁴³³ Сварник Г. Доля архіву товариства «Просвіта» у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 623 – 627.

Факт повернення архіву «Просвіти» Україні цікавим є не лише з точки зору започаткування співпраці у сфері реституції культурних цінностей, але ще й тим, що йому не передувало (як це буває зазвичай) тривалий переговорний процес. Передача архіву «Просвіти» відбулася на ініціативу польського Президента Л. Валенси у якості жесту доброї волі під час його візиту в Україну, що відбувся у 1993 році⁴³⁴. Саме тоді відбувається налагодження двостороннього співробітництва, Україна посідає важливе місце у польській східній політиці, а Президент РП демонструє добросусідські та партнерські відносини даним жестом, як сам він заявив під час виступу.

Звісно, що перед процесом реституції архіву «Просвіти» була проведена тривала та кропітка робота польських та українських експертів, які впорядковували та систематизували матеріали. Загалом переданий Польщею архів товариства «Просвіта» містив документи (6 папок) пов'язані із діяльністю К. Левицького, В. Бачинського, М. Коцюби, А. Жука, І. Брики, П. Озаркевича, Л. Залужного, І. Романчука, Я. Веселовського, Я. Колшунюка, П. Огоновського та багатьох інших видатних українських громадських та політичних діячів⁴³⁵.

Можливості розширення співпраці у сфері реституції культурних цінностей між Україною та РП було здійснено із підписанням 25 червня 1996 року Угоди поміж Урядом України та Урядом Республіки Польща «Про співробітництво в справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей»⁴³⁶. Угода визначила чіткий перелік напрямів співпраці та конкретизувала предмет і рамки двостороннього співробітництва. В Угоді, зокрема, йдеться про те, що Уряд України та Уряд РП керуючись положеннями Договору про добросусідство та

⁴³⁴ Притулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 25. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 100.

⁴³⁵ Ключук Ю. Польсько-українські взаємини з питань реституції культурних цінностей на прикладі архіву товариства «Просвіта». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Число 16. Луцьк, 2016. С. 133 – 134.

⁴³⁶ Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р.

Попередньою Угодою між Урядом України та Урядом Республіки Польща з питань культурного та наукового співробітництва: «...усвідомлюючи необхідність охорони та збереження культурного надбання України і Республіки Польща, що становить невід’ємну частину всесвітньої культурної спадщини, враховуючи величезні втрати, що їх зазнали культури українського та польського народів внаслідок історичних процесів і подій, зокрема під час Другої світової війни та підтверджуючи, що повернення народам втрачених і незаконно переміщених культурних цінностей сприятиме розвитку національних культур і служитиме зміцненню співробітництва між нашими сусідніми державами...»⁴³⁷, домовляються про утворення Міжурядової українсько-польської комісії, яка двічі на рік мала поводити засідання із почерговістю у кожній із країн⁴³⁸.

Стаття 3 Угоди регламентувала діяльність Міжурядової комісії, зокрема: розшук, облік та ідентифікацію культурних цінностей, які є предметом розшуку Договірних Сторін та взаємне інформування; підготовка експертних висновків у справах претензій щодо повернення культурних цінностей, що висловлювалися Договірними Сторонами. Цією ж Статтею Угоди передбачалося «утворення постійно діючих або тимчасових експертних груп із питань пам’яток археології, історії, предметів мистецтва, архівних документів, бібліотек та інших напрямків, на які покладається реальна пошукова та дослідницька праця, ідентифікація культурних цінностей та підготовка пропозицій щодо їх повернення»⁴³⁹. Передбачалося взаємне повернення, в тому числі на поетапній основі, незаконно переміщених культурних цінностей, що становлять культурну спадщину України та Польщі,

⁴³⁷ Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р.

⁴³⁸ Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999. Poznań, 2004. S. 197 – 198.

⁴³⁹ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. *Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. Przemysł: Arhiwum Panstwowe w Premyslu*, 2009. S. 23–25.

а також утворення спільного банку даних про втрачені культурні цінності та можливість спільних видань каталогів (Стаття 6)⁴⁴⁰.

А між тим, укладення українсько-польської Угоди «Про співробітництво в справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей» відбувалося на тлі вирування пристрастей і в українському, і у польському суспільстві щодо втрачених у міжвоєнні десятиліття та період після Другої світової війни культурних цінностей. Йшлося, передовсім, про Львівські колекції. У польському суспільстві, на той час, особливо в його інтелектуальних колах, існувало стійке переконання, що здійснені у повоєнні роки передачі з України у Польщу об'єктів польської культурної спадщини є далеко неповними і до цього питання необхідно повернутися.

Найпершими і найгострішими суперечками у царині реституції культурних цінностей стали баталії навколо Оссолінеуму – бібліотеки, що була вивезена поляками до Вроцлава зі Львова у міжвоєнний період. Оскільки і українська, і польська сторона вважають дану книгозбірню власним національним надбанням, гострі дискусії з приводу її приналежності розпочалися ще з 1990 року. Саме тоді на засіданні польського парламенту вперше, тодішнім міністром К. Скубішевським, було піднято питання про передачу Польщі у повному обсязі усіх фондів Оссолінеуму⁴⁴¹. Зокрема, К. Скубішевський заявляв, що «Оссолінеум» ніколи не належав Львову, а лише фізично розташовувався на його території, а тому і належить польському народу⁴⁴². Після цього випадку тема Оссолінеуму не сходила зі шпальт польських центральних газет впродовж десятиліття.

⁴⁴⁰ Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р

⁴⁴¹ Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemowienia, oswiadczenia, wywiady 1989 – 1993. Warszawa, 1997, P. 312; Марчук Л. Чисті договори роблять щирих приятелів. *Вільна Україна*. 1990. 25 лютого.

⁴⁴² Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemowienia, oswiadczenia, wywiady 1989 – 1993. Warszawa, 1997, P. 312-313.

З усвідомленням того, що екскурс в історію створення Оссолінеуму виходить далеко за хронологічні рамки дисертаційного дослідження, автор все ж вважає за необхідне коротко зупинитися на його історії аби увиразнити підставність претензій української та польської сторін. Отож, у 1817 році граф Ю.-М. Оссолінський подарував громаді міста Львова бібліотеку, склавши згодом заповіт. Так книгозбірня стала основою бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських. У 1834 році австрійська влада закриває заклад, через виявлені там польські патріотичні брошури, тоді ж постає питання про ліквідацію бібліотеки. Лише завдяки заступництву князя Г. Любомирського, справу було залагоджено. Оссолінеум не було ліквідовано, а лише закрито на 10 років. Бібліотека відновила діяльність у 1848 році⁴⁴³.

Спливали десятиріччя, Оссолінеум постійно поповнювався: книги, стародруки, рукописи, що передавалися із приватних колекцій, цілі родинні архіви знаних діячів Галичини надходили до Оссолінеуму, а також колекції монет, картини, і т.ін. Уже наприкінці XIX століття Оссолінеум перетворюється на одну із найбагатших бібліотек у Європі⁴⁴⁴. Із книгозбірнею тісно пов'язана діяльність таких осіб як: І. Могильницький, М. Шашкевич, І. Вигалевич. Тут тривалий час працювали М. Грушевський, А. Шептицький, М. Драгоманов, І. Франко, П. Куліш, В. Щурат, М. Возняк, А. Петрушевич⁴⁴⁵. Серед активних поповнювачів фондів книгозбірні та дарувальників слід назвати братів Барвінських, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка⁴⁴⁶.

У вересні 1939 року, після окупації Львова радянськими військами Оссолінеум зазнає серйозної реорганізації: націоналізовано його збірки, знищено частину колекції, а сама книгозбірня на правах філії приєднана до Академії Наук УРСР. Після другого приходу радянської влади у Львів,

⁴⁴³ 15 цікавих фактів про львівський «Оссолінеум». URL: <https://photo-lviv.in.ua/15-tsikavykh-faktiv-pro-lvivsky-ossolineum/> Дата звернення 2.05.2023 р.

⁴⁴⁴ Добржанський О., Причулок В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 13- 14.

⁴⁴⁵ Кравець Д. Зв'язки українських науковців із національним Закладом ім. Оссолінських у Львові. *Галиція. Студії та матеріали*. 2017. Т. 3. С. 214.

⁴⁴⁶ Księga darczyńców Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Pod. red. M. Pękalskiej. Wrocław, 2017. P. 2.

восени 1944 року, Червоною армією було здійснено т. зв. «акцію з очищення музейних і бібліотечних збірок від шкідливих творів». Суть її зводилася до «затирання 600-літньої присутності польської культури на українських землях» шляхом вилучення та знищення різних «ідеологічно неправильних» матеріалів та експонатів⁴⁴⁷.

Акція «очищення музейних і бібліотечних збірок» тривала до кінця 40-х років XX століття. У цей період було знищено 70 скринь із документами, на жаль, жодного офіційного переліку цих пам'яток не збереглося. А наступний етап «очищення збірок» відбувався через передачу ПНР культурних фондів Оссолінеуму. До прикладу, тільки в 1945 році у дарунок Польщі було передано із Львівської філії Академії наук УРСР близько 50 тис. книг і рукописів. Експонати, для такого нечуваного за щедрістю дарунку, нашвидкоруч і без жодної наукової експертизи на предмет приналежності їх до української культури вилучалися із Львівської філії бібліотеки Академії наук УРСР, львівських музеїв, Львівської картинної галереї. У 1946 – 1947 роках до Польщі із фондів Оссолінеуму було передано 150 тис. книг (стародруків, видань XIX і XX ст., рукописів). Тільки ця передача становила бл. 15-20 % від усієї колекції Оссолінеуму. «Дарунки» зі Львова прибули до зруйнованого, на той час, Вроцлава наприкінці 1946 року⁴⁴⁸.

Принцип, що закладався при поділі фондів, зводився до того, що усі «матеріали, які походили або стосувалися земель на схід від лінії Керзона, а особливо матеріали, пов'язані (із точки зору української комісії) з історією та культурою Західної України, а також у той чи в інший спосіб із Поділлям, Волинню, Росією, Білоруссю, Литвою, Туреччиною, тощо, мали залишитися у Львові. Цього принципу було дотримано навіть щодо матеріалів, у яких з'являлася хоча б одна згадка, яка стосувалася теренів Західної України»⁴⁴⁹.

⁴⁴⁷ Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові. К., 1989. Кн. 7 (496). С. 85.

⁴⁴⁸ Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 14- 15.

⁴⁴⁹ Księga darczyńców Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Pod. red. M. Pękalskiej. Wrocław, 2017. P. 12- 14.

Досліджуючи історію фондів Оссолінеуму, автор дійшов висновку про доволі дивні критерії щодо розподілу фондів книгозбірні. Наприклад, Польщі не було повернуто акти абдикації короля Станіслава Августа, що пояснювалося укладенням його у Гродні, також, лещинські друки Я. А. Коменського, що були зараховані до богеміки. Те ж саме можна сказати і щодо різних видань, пов'язаних із дисидентськими рухами, матеріали в справах Барської конфедерації, дипломатичну кореспонденцію дотичну до поділів Речі Посполитої⁴⁵⁰.

Зрозуміло, що в очах радянської системи унікальні документи Оссолінеуму жодної цінності не складали, радше, навпаки розцінювалися як ідеологічно шкідливі. Тому, згідно розпорядження союзного центру «дружні дарунки» культурних цінностей ПНР від Української РСР відбувалися із регулярністю: у 1945–1946, 1956, 1959, 1961, 1963–1966, 1967, 1987 роках⁴⁵¹. Тема розпорошення фондів Оссолінеуму могла б лягти в основу окремого дослідження та за будь-яких обставин вона є яскравою ілюстрацією злочинів, що чинилися совєцькою системою щодо нищення історико-культурного спадку українського народу.

Останній, із відомих «дружніх дарунків» Польщі відбувся в часи горбачовської перебудови, у 1987 році. Саме тоді, за особистим розпорядженням М. Горбачова було передано ПНР 2450 книг (одних із найцінніших стародруків)⁴⁵². Щодо даної ситуації, згадуваний нами уже вище, В. Акуленко писав: «задня захисту українських бібліотечних фондів, тоді ж, у 1987 році у відповідності до Декларації про радянсько-польське співробітництво в галузі ідеології, науки та культури, на черговий запит польської сторони Президія АН УРСР видала розпорядження № 2789 від 24 грудня 1986 року, яким створювалася комісія, що займалася питанням вивчення

⁴⁵⁰ Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 15.

⁴⁵¹ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. С. 69.

⁴⁵² AAN w Warszawie. Zesp. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn. LXX/142. S.132-133.

доцільності передачі культурних цінностей. Відомо, що під тиском союзного керівництва, таку передачу здійснили, однак комісія заявила, що «на цьому процес передачі книг та інших бібліотечних фондів ПНР із львівських книгозбірень та архівів завершується»⁴⁵³.

Далі, на рубежі 80-90-х років ХХ століття, постають незалежні Польща та Україна і тональності з приводу «передачі» фондів Оссолінеуму змінюються: Україна вважає їх незаконними, а польська сторона – неповними. Як уже йшлося, у січні 1990 року міністр К. Скубішевський піднімає питання про «Оссолінеум», наполягаючи на передачі РП решти фондів. Зокрема, у складеному польською стороною списку пріоритетними позначалися художні полотна польських митців, що перебували в Львівській картинній галереї та у Історичному музеї Львова, також у списки «повернення» потрапили збірки картин у Вінниці та Житомирі, фонди колишньої Королівської бібліотеки та Кременецького музею, що зберігалися у Києві⁴⁵⁴. За підрахунками польських експертів у львівській бібліотеці Академії наук України імені В. Стефаника залишалося 11 тис. 600 стародруків та 8 тис. 140 рукописів, окрім того 3 тис. 77 атласів та географічних карт та 1714 найменувань періодичних видань. Було підраховано і музейні експонати із фондів Оссолінеуму, що виставлялися у львівських музеях: 1500 творів живопису та 42 гравюри (частина із них передана князями Любомирськими)⁴⁵⁵.

Аргументація таких вимог була наступною: «оскільки львівські бібліотеки та музеї польського походження створювали поляки, мали виключно польський характер, були призначені для служіння польському народові. Тому сьогодні ці збірки повинні бути передані Польщі...»⁴⁵⁶. Незважаючи на те, що

⁴⁵³ Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 6 – 7; Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1990 : монографія . К. : Вищ. шк., 1991. С. 172.

⁴⁵⁴ AAN w Warszawie. Zesp. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn. LXX/40. S. 96.

⁴⁵⁵ Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 45 – 46.

⁴⁵⁶ Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення

поповнення фондів Оссолінеуму здійснювалося і українськими діячами, а також на те, що сам Ю.-М. Оссолінський передав бібліотеку на «вічне зберігання» місту Львову⁴⁵⁷ польська сторона наполягала на власній візії. Українська ж сторона апелювала до того, що колекція Оссолінеуму формувалася на території України, зокрема Львова, і після завершення війни залишилися у Львові, що, згідно міжнародно-правових норм, закріплює за Україною права на фонди книгозбірні. Окрім того, міжнародна історична традиція, закріплює за Україною правонаступність бібліотек, архівів, музеїв, що опинилися за її територіями через зміни кордонів⁴⁵⁸.

Збурення українського суспільства категоричним претензіями та наполяганнями РП щодо фондів Оссолінеуму на початку 90-х років XX століття досягло апогею: ЗМІ, громадські та культурні діячі, політики різного рівня навипередки коментували ситуацію категорично заперечуючи польські претензії на історико-культурну спадщину⁴⁵⁹. Наприклад, перший заступник голови правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури І. Кудін, у відповідь на польські претензії, підняв питання про значну кількість українських культурних цінностей, що знаходяться у РП, вимагаючи повернути не лише фонди Оссолінеуму, але й акцентуючи на односторонньому характері передачі культурних цінностей: «Скільки я себе пам'ятаю, завжди стоїть питання, що потрібно повернути Польщі ще щось. Однак, чому ніколи уряд України не ставив і не ставить питання, що треба робити це взаємно?»⁴⁶⁰.

культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 11.

⁴⁵⁷ Акуленко В.І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 62–63; Андрус Г.О. Актуальні проблеми застосування пам'яткоохоронного законодавства в Україні. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей*. 1999. Вип. 8. С. 55–57.

⁴⁵⁸ Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 46.

⁴⁵⁹ Крушельницька Л. Збірки Оссолінеуму реституції не улягають. *UNIVERSUM*. 1997. № 5. С. 42–45.; Марчук Л. Чисті договори роблять щирих приятелів. *Вільна Україна*. 1990, 25 лютого; На засадах справедливості. *За вільну Україну*. 1992, 1 жовтня.

⁴⁶⁰ Кіндрась К. У Києві завершує роботу перший конгрес Міжнародної асоціації українців.

У той же час, польська громадська думка розкололася у ставленні до Оссолінеуму, зокрема, С. Кот стверджує: «...в польському суспільстві існують сумніви щодо категоричності зазначених вимог... П. Стажинський писав у тижневику «Політика»: «Чи вважається нашою власністю збірка Оссолінських, яка залишилась у Львові? Сама постановка питання, особливо після кампанії з повернення втраченого майна видається єрессю. Тим часом, ця справа у світлі міжнародного права зовсім не є такою очевидною. Окрім спеціалістів, мало хто знає, що право, прийняте згідно з історичними прецедентами, визнає «право територіалізму». Воно вказує, що збірки в принципі приписані до території і одночасно зі зміною кордонів змінюють також власника...»⁴⁶¹. Категоричну позицію зайняв і куратор Національного закладу ім. Оссолінських Я. Новак-Єзьоранський, котрий у інтерв'ю одному із центральних польських каналів заявив: «Не маємо жодних правових підстав для претензій. Навіть якби можна було відшукати право власності на предмет Фундації Оссолінських, то не існує такого права, яке б могло нав'язати українцям обов'язок щодо передачі того скарбу з території їхньої держави»⁴⁶².

Не залишилися осторонь суспільного дискурсу і очільники країн. Так, Президент РП А. Кваснєвський двічі публічно піднімав тему «Оссолінеуму»: вперше, у грудні 1996 року, він спробував ствердити, що суперечки навколо історико-культурної спадщини, зокрема «Оссолінеуму» вичерпана у двосторонніх польсько-українських відносинах. А уже за рік А. Кваснєвський заявляє, що частина колекції «Осолінеуму», котра зберігається в Україні, швидше за все, там і залишиться, однак РП вимагатиме гарантій належного її збереження⁴⁶³.

Радянська Україна. 1990, 3 вересня.

⁴⁶¹ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 861.

⁴⁶² Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 10 – 12.

⁴⁶³ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 2.

Тим часом, у травні 1997 року у Львові відбувається перше засідання Міжурядової українсько-польської комісії (утворена у 1996 році). Показовою стала позиція України, котра продемонструвала абсолютну відкритість – польським експертам. Зокрема було продемонстровано всі фондосховища найбільших українських музеїв, бібліотек, книгозбірень та архівів у яких зберігалися культурні пам'ятки польського походження. Польські експерти констатували, що умови збереження і стан культурних цінностей польського походження є цілковито задовільним⁴⁶⁴.

Попри це, а також попри заяви А. Кваснєвського, уже у вересні 1997 року РП направляє в Україну офіційні вимоги у яких ідеться про передачу Польщі залишків львівської колекції колишнього Закладу ім. Оссолінських. До кінця того ж року з РП надходить ще ціла низка подань на різні історико-культурні колекції та окремі предмети, що зберігалися в українських музеях⁴⁶⁵. Фактично, відкритість української сторони, яку вона продемонструвала під час першого засідання Міжурядової комісії, була використана супроти неї ж.

Наприклад, у вимогах польської сторони йшлося про предмети із фондів колишнього Музею ім. Короля Яна III (близько 50 тис. одиниць) та 650 музейних експонатів із колекції А. Смолінського, які були передані власником до цього музею в 1925 році. Серед претензій польської сторони були експонати із Вавельського замку (м. Краків), котрі на початку 30-х років XX століття були передані Історичному музею Львова⁴⁶⁶ і.т.д. Фактично, розпочавшись із дискусії навколо Оссолінеуму, широкий список вимог польської сторони започаткував, у 1997 році, іще одну польсько-українську дискусію щодо окремих музейних колекцій та культурних цінностей.

⁴⁶⁴ Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. Чернівці, 2023, 1 (35). С. 14 – 15.

⁴⁶⁵ Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 44 – 47.

⁴⁶⁶ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 861.

Відповіддю з боку України стала «Службова записка про українсько-польські стосунки в галузі повернення культурних цінностей», яку підготувала архівіст Л. Лозенко наприкінці у 1997 року. Адресатом, якому скеровувалася «Службова записка» була Національна комісія із питань повернення в Україну культурних цінностей. Слід зауважити, що і станом на сьогоднішній день актуальності цей документ не втратив. Зокрема, в «Службовій записці» йдеться: «...Як показує досвід, чіткого уявлення про українські культурні цінності, що зберігаються в Польщі, в Україні немає. Відсутнє спеціалізоване друковане видання, яке б послідовно висвітлювало цю проблему, публікувало наукові звіти, описи виявлених матеріалів з історії України в польських музеях, архівах, бібліотеках тощо. Назріла необхідність створити українсько-польську раду в галузі обміну культурними цінностями, щоб співробітництво в цій галузі стало частиною загальнодержавної програми повернення українського культурного надбання, що перебуває поза межами України»⁴⁶⁷.

Проте, ані позиція фахівців пам'яткоохоронної справи, ані зусилля громадських та культурних діячів ситуацію із Оссолінеумом не змінили. Не проводила двічі на рік (як планувалося) своїх засідань і Міжурядова комісія, яка мала б лобіювати згадані питання. Лише у лютому 1999 року відбулося її друге засідання, але і воно не змогло вирішити спірних питань⁴⁶⁸. Суперечки навколо Оссолінеуму мали, радше, зворотній ефект, оскільки позначилися на позиціях РП та України щодо питань реституції й інших культурних цінностей, вивезених у роки Другої світової війни нацистами зі Львова (відомо, що у повоєнні роки згадані культурні цінності опинилися на території третіх країн).

Поступово пристрасті навколо спадку Оссолінських вщухають по обидва боки кордону, тьмяніючи на фоні нових суперечок у царині охорони культурної спадщини, наприклад, реконструкції меморіалу Орлят у Львові. Однак, і

⁴⁶⁷ Акуленко В. І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 8– 9.

⁴⁶⁸ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 10/31. Str. 178.

сьогодні, питання Оссолінеуму викликає чимало дискусій не лише у колах фахівців з пам'яткоохоронної справи, але й загалом в українському та польському суспільствах. Зазначимо також, що за період 1997–2015 років пройшло шість засідань Міжурядової українсько-польської комісії в справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей (м. Львів, 14–15 травня 1997 року; м. Варшава, 17–19 лютого 1999 року; м. Київ, 5–6 березня 2001 року; м. Варшава, 17–18 червня 2008 року; м. Львів, 4–5 грудня 2010 року; м. Ольштин, Республіка Польща, 15–17 червня 2015 року)⁴⁶⁹.

Паралельно із дебатами навколо Оссолінеуму, із середини останнього десятиріччя XX століття відбувся ряд засідань українсько-польських робочих груп Національної комісії, що провели експертизу музейних, бібліотечних цінностей та архівних фондів. Метою цих зустрічей було виявлення, систематизація та створення каталогів культурних цінностей, що зберігалися у спеціалізованих установах України та РП. Варто зазначити, що Польща, на той момент, мала більш значний досвід роботи, у згаданій сфері⁴⁷⁰, більшу кількість експертів із міжнародним досвідом роботи тощо. Українська сторона запозичувала цей досвід і він став у нагоді при роботі експертів з реституції із іншими країнами. Відкритість української сторони, її готовність до співпраці, врешті, дали позитивні наслідки і отримали відповідну оцінку з боку польських експертів.

Українсько-польське співробітництво у справі реституції культурних цінностей продовжилося через висування реституційних вимог Україною до РП. Йшлося про вивезені нацистами культурні цінності у роки Другої світової війни. Оскільки вивезення предметів історико-культурної спадщини відбувалося, головним чином, через польські території, а одним із пунктів їх

⁴⁶⁹ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. *Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. Przemysł: Arhiwum Panstwowe w Premyslu*, 2009. S. 31–53.

⁴⁷⁰ Причулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 25. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 101–102.

збору та концентрації був Краків (чимало свідчень збереглося, що потяги із культурними цінностями простояли тут місяцями, часто тут же проводилася їхня інвентаризація), українські експерти ретельно вивчили фонди краківських музеїв. Як з'ясувалося, думка про розшук українських культурних пам'яток у Кракові була слушною: було віднайдено частину археологічних колекцій, що належали Державному історичному музею у Києві і були вивезені нацистами у 1943 році. Виявилося, що до 1991 року ці археологічні колекції були неопрацьовані і тільки в 1991 році із них сформували виставкову експозицію під назвою «Ювелірні прикраси минулих епох», якою зацікавився польський археолог М. Прачевський. Останній встановив, що предмети експозиції є ідентичними до опублікованих іще в 1917 році предметів із колекції Ханенків. Інвентарні номери на прикрасах були ідентифіковані українським археологом Є. Гороховським⁴⁷¹.

Схожа доля цінностей із археологічних колекції Всеукраїнського історичного музею імені Тараса Шевченка м. Києва, що були вивезені німецькими окупантами у 1943 році. Експонати Харківського художнього музею було виявлено у національному музеї у Варшаві⁴⁷².

Знаходиться у Варшаві і архів Наукового товариства імені Тараса Шевченка вивезений із Львова в роки німецької окупації (близько 65 скринь із документами). На сьогоднішній день цей архів зберігається у Варшавській національній бібліотеці⁴⁷³. У Центральному військовому музеї міста Варшави знаходяться документи Армії УНР.

Впродовж років спільної роботи польських та українських експертів налагодилася конструктивна співпраця, встановилися контакти поміж

⁴⁷¹ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 863.

⁴⁷² Акуленко В. І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 11 – 12.

⁴⁷³ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: *Каталог-інформатор*. Варшава; Львів; Нью-Йорк: Український архів і НТШ, 2005. 320 с.

музейними, архівними та бібліотечними установами, котрі у наступні роки реалізували низку численних спільних проєктів. Активна співпраця налагодила між Національним закладом імені Оссолінських, що у місті Вроцлав і Львівською Національною науковою бібліотекою імені Василя Стефаника. Обидві інституції доклали чимало зусиль до оцифрування фондів і матеріалів Оссолінеуму. Було реалізовано і спільний українсько-польський проєкт щодо виявлення та копіювання документів із їх подальшим обміном⁴⁷⁴. Зокрема, йдеться про копіювання для польських архівних інституцій документів «Polonica», які зберігаються в архівних установах України, та документів «Ukrainica», що у сховищах польських архівних установ.

19-20 травня 2006 року було узгоджено та підписано Протокол щодо концепції спільної польсько-української архівної спадщини⁴⁷⁵, згідно із яким спільну архівну українсько-польську спадщину «складають архівні зібрання, що належать до інтегральної частини національного архівного фонду однієї з держав, і які при цьому становлять важливе значення для держави-партнера, але в силу об'єктивних обставин не підлягають домаганням реституції та повернення».

В результаті попередньої співпраці українська та польська сторони задекларували сферу своїх зацікавлень щодо архівних фондів одна одної. Зокрема, для РП це архіви чи їх частини, котрі було утворено органами державної влади та місцевого самоврядування на частинах сучасної території України у часи їхньої приналежності до Польської держави, Російської імперії чи Австрійської імперії, а також документи різних польських громадських та культурних організації, родинні архіви. Для нашої країни предметом зацікавлення було визначено створені в РП архіви чи їх окремі частини, у яких зберігаються документи, що стосуються діяльності українських громадсько-

⁴⁷⁴ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 12. Str. 3-4.

⁴⁷⁵ Рішення колегії Держкомархіву України від 17.04.2007 «Про дотримання Держкомархівом законодавства у сфері зовнішніх зносин». URL: <https://old.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2007-56> Дата звернення: 9.03. 2024 р.

культурних організацій, військові архіви та архіви окремих родин, що у різний час створені на теренах, які входили у склад Королівства Польського, Речі Посполитої, Російської та Австро-Угорської імперій, Другої Речі Посполитої.

Практична реалізація Концепції спільної польсько-української архівної спадщини полягає у вільному доступі та відкритості архівних установ та фондів, які внесено до переліку об'єктів спільної архівної спадщини, а також у обміні інформацією щодо оцифрування/мікрофільмування джерел, стан збереження фондів⁴⁷⁶.

Поряд із цим, dokonаним фактом залишається відсутність жодного акту фізичної реституції культурних цінностей між Україною та РП у період 1996 – 2020 років. С. Кот досліджуючи причини такого стану речей прийшов до висновку, що головною проблемою стало те, що між українською та польською сторонами є різночитання предмету угоди, зокрема, поняття «втрачені і незаконно переміщені під час Другої Світової війни культурні цінності». Йдеться про те, що предметом угоди є вузький хронологічний період: 1 вересня 1939 року – 2 вересня 1945 року, а під терміном «територія сторін» вбачаються їхні нинішні політико-адміністративні кордони, що зафіксовані міжнародними і двосторонніми договорами. До того ж, згідно із міжнародною практикою, в цьому сенсі предметом розгляду можуть стати і предмети історико-культурного значення, які в ході післявоєнного реституційного процесу (через різні обставини) не було повернуто на території із яких вони були переміщені⁴⁷⁷.

Під час переговорів польська сторона наполягала на поверненні усіх культурних цінностей, які залишилися на територіях, котрі належали Польській державі до 1 вересня 1939 року. Оскільки ці землі увійшли за умовами «Пакту Молотова – Ріббентропа» до УРСР (відбулася т.з. «анексія територій»), то

⁴⁷⁶ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. *Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. Przemyśl: Arhiwum Państwowe w Premyslu*, 2009. S. 89 – 90.

⁴⁷⁷ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 21. Str. 12.

правові акти і практичні дії, пов'язані зі зміною прав власності на культурні цінності (включно з націоналізацією їх радянськими органами), вважаються незаконними⁴⁷⁸. Доречі, саме таке бачення польським експертами реституційного процесу пояснює претензії польської сторони на фонди Оссолінеуму та інші, згадані вище, культурні цінності.

Українська ж сторона наполягала, що предметом реституції, згідно умов українсько-польської угоди, не можуть бути ті культурні цінності, які мають приналежність до історично-сформованих на сучасній території України колекцій, включаючи і території, котрі до 1 вересня 1939 року перебували в складі Польщі⁴⁷⁹. Вказувала українська сторона і на те, що частина із предметів, вказаних у польській заявці на повернення, ніколи не вивозилися зі Львова: «...вказані предмети знаходилися на території міста до початку Другої Світової війни, перебували в ньому під час подій війни, і залишилися у Львові після війни. Зміна кордонів між Польщею та СРСР, в складі якого свого часу перебувала Україна, зафіксувала зміну державно-територіального статусу Львова включно із закладами культури, які перебували в ньому». Тому, із точки візії, українських експертів, зазначені колекції не можуть підпадати під процес реституції, як «переміщені цінності внаслідок війни, оскільки вони були історично сформовані саме на цій території до війни, перебували на ній під час війни і залишилися на цій території після війни»⁴⁸⁰.

Схожа ситуація склалася і з додатково заявленими з польського боку архівними матеріалами, які перебувають в фонді Волинського церковно-археологічного товариства в Центральному історичному архіві України у м. Києві, а також документи із фондів Центрального історичного архіву України у

⁴⁷⁸ Прушинський Я. Пам'ятки старовини. Культурні цінності. Спадщина. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. Вип. 10. К.: Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, 1997. С. 51.

⁴⁷⁹ Акуленко В. І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 12 - 13.

⁴⁸⁰ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 869.

м. Львові. Українська сторона наполягала, що дані архівні колекції не підпадають під процес реституції з тієї ж самої причини. Такі та схожі випадки були доволі частими у переговорному процесі між Україною та РП впродовж другої половини 90-х років XX – перших двох десятиліть XXI століття. Українська сторона обґрунтовувала свою позицію в офіційних експертних висновках щодо поданих польською стороною претензій.

Україна з усією відповідальністю та розумінням ставиться до польських культурних цінностей, що на сьогодні перебувають в Україні та усвідомлює, яке важливе значення вони мають для польського народу, ставлячись із розумінням до тих зусиль, що їх докладає РП, аби повернути культурні цінності польського народу. Однак, обом сторонам, як польській, так і українській необхідно враховувати той факт, що внесені польською стороною у список культурні цінності не завжди можуть бути предметом реституції у світлі існуючої міжнародно-правової бази та конкретних двосторонніх угод. Радше, ці питання можуть розглядатися на окремих переговорах та згідно інших правових норм, йдеться про їхню ймовірну добровільну репатріацію, або ж ревіндікацію, а також, як предмет рівноцінних обмінів (архіви, предмети, тощо). Такий переговорний процес можливий лише під кутом доброї волі України.

З-поміж позитивних результатів роботи Міжурядової українсько-польської комісії в справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей слід назвати зрушення у переговорному процесі щодо т.з. «кременецьких друків», який на його початку видавався абсолютно безперспективним. Йдеться про прохання польської сторони передати їй низку дублікатів «кременецьких друків» – польських видань, котрі до початку 30-х років XIX століття перебували в фондах бібліотеки Кременецького ліцею⁴⁸¹ (після придушення польського повстання царською Росією майно ліцею було перевезено до Києва, а згодом

⁴⁸¹ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 23. Str. 18.

передано Київському університету імені Св. Володимира). На даний час дублікати «кременецьких друків» знаходяться в фондах Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України.

Впродовж тривалого часу польська сторона пропонувала обмін цих дублікатів польських видань на два церковних дзвони, що були віднайдені у с. Лютовиська в РП (село було виселено під час акції «Вісла») та зберігалися, на той момент у Національному музеї Перемиської землі. Проти такого обміну виступав колектив Національної бібліотеки імені В. Вернадського НАН України, заявляючи про некоректність та нерівноцінність предметів обміну. Для польської сторони було запропоновано переглянути пропозиції щодо обміну рівноцінними документами, що врешті і було погоджено. Таким чином, з'явилися перспективи вирішення суперечок навколо дублікатів «кременецьких друків»⁴⁸².

Аби проілюструвати українсько-польський переговорний процес у справі реституції культурних цінностей різнобічно наведемо приклад українського Архіву НТШ (Наукового товариства імені Т. Шевченка). Згаданий архів було вивезено зі Львова у роки німецької окупації, так він опинився на території Польщі. Поза всякими сумнівами, це був той випадок, коли архів підпадав під поняття реституції, адже був втрачений Україною у роки Другої світової війни. Згідно із існуючими міжнародними нормами, польська сторона повинна була б, після його ідентифікації, повернути архів в Україні у безумовному порядку. Однак, польська сторона, у зустрічному порядку, підняла питання Архів Національного закладу ім. Оссолінських, який було сформовано у Львові, і який ніколи не залишав м. Львів, а після утворення Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України став однією із частин її фондів. Тому, згаданий даний архів не можна розглядати як об'єкт реституції культурних цінностей, незаконно переміщених внаслідок Другої Світової війни.

⁴⁸² Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 375.

Обмін архівами, у даному випадку, також є нерівноцінним та неправомірним із огляду на міжнародно-правову базу.

В українсько-польському переговорному процесі знову починає фігурувати тема церковних дзвонів з с. Лютовиська (які уже згадувалися вище). Але і у даному випадку запропонований польською стороною обмін, жодним чином не відповідав ані цілям реституції, ані компетенції Міжурядової комісії, ані нормам міжнародного права у справі реституції культурних цінностей. Українська ж сторона підняла питання долі колишнього музею Стравігор, який, як з'ясувалося, перебував на території РП, постало питання і щодо бібліотеки Перемишльської Капітули, колишньої бібліотеки І. Огієнка, заторкнула питання реставрації «каталогу Альбертранді»⁴⁸³.

С. Кот неодноразово звертав увагу на прикрі помилки української сторони, наприклад той факт, що через нечіткість та неузгодженість позицій поміж українськими представниками під час переговорів «розмивався», власне, сам предмет переговорів, що не просто відволікало увагу від ключових запитань, але й створювало додаткові труднощі Україні у переговорах, а реагування на українські запити ставилося у залежність від зустрічних кроків (виконання польських вимог). Польська сторона включала до своїх вимог і ті культурні цінності, які мали б перебувати у різних площинах розгляду та на регламентуватися різними правовими засадами. Так, у багатьох випадках ініціювалися обміни архівними документами, у яких із польського боку пропонувався до обміну архіви, що дійсно були вивезені нацистами із терен України і, на момент переговорів, були ідентифіковані як такі, що перебувають на території РП, польська ж сторона пропонувала обміняти їх на архівні збірки, котрі жодним чином не переміщувалися з території Польщі, а були частиною українських архівосховищ іще зі довоєнних часів⁴⁸⁴.

⁴⁸³ Акуленко В. І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 63-64.

⁴⁸⁴ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 880 – 881.

Ще однією проблемою українсько-польських перемовин щодо реституції культурних цінностей є той факт, що польська сторона не вживає жодних кроків стосовно реалізації уже досягнутих домовленостей на виконання рішень Міжурядової комісії щодо уже ідентифікованих об'єктів (котрі визнані незаконно переміщеними українськими культурними цінностями). Ці культурні цінності стали фактичними «заручниками» в переговорах РП з Україною. Польща не повертає їх нашої державі, використовуючи ці культурні цінності як засіб тиску задля досягнення задоволення власних вимог.

З іншої сторони слід визнати, що і Україна не виявляє належної наполегливості у вирішенні питань реституції щодо окремих конкретних випадків. Наприклад, у одному із спільних протоколів засідань Міжурядової комісії, що датується 17–18 червнем 2008 року у пункті 18 було зазначено про те, що «Сторони домовилися завершити експертизу археологічних предметів з Національного музею історії України, що перебувають в Краківському археологічному музеї»⁴⁸⁵. Проте, як показала практика, дане питання не вирішено і до сьогодні.

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що на кінець досліджуваного у дисертації періоду, на території РП перебувають такі ідентифіковані українські культурні цінності, які, згідно запитів української сторони, повинні були б бути повернуті в Україну, однак із незрозумілих причин польська сторона зволікає із їхньою передачею:

1. Актова книга Львівського городського суду 1687 року (на даний час зберігається у Державному архіві м Кракова), котра є однією із складових частин цілісного фонду Львівського городського суду (згаданий фонд зберігається у Центральному державному історичному архіві України м. Львова);

2. Колекція із 18 срібних та бронзових прикрас, що датуються VI–XII століттями, які належить до археологічних колекцій Національного історичного

⁴⁸⁵ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. *Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. Przemysł: Arhiwum Panstwowe w Premyslu*, 2009. S. 52.

музею у м. Києві (на даний час зберігається в Краківському археологічному музеї);

3. Архіви НТШ (на даний час зберігаються у Національній бібліотеці у Варшаві);

4. Документально-архівний фонд Української союзницької армії періоду 1918 – 1921 років (нині перебуває у Центральному військовому музеї м. Варшави);

5. Чотири актові книги XVII–XVIII століть із фондів Центрального державного історичного архіву України, що у м. Києві (нині перебуває в фондах Головного архіву давніх актів, що у м. Варшава)⁴⁸⁶.

Серед переліку польських культурних цінностей, що перебувають в Україні і підлягають реституції в РП є: документи архіву центральних органів влади Другої Речі Посполитої, які нині перебувають у Центральному державному історичному архіві України, що у м. Львів.

Логічним підсумком багаторічної роботи спільної українсько-польської Міжурядової комісії став би взаємний обмін ідентифікованими культурними цінностями за принципом «всіх на всіх», що, до того ж, відповідало б умовам двостороннього договору про співпрацю в сфері реституції.

Проведений вище аналіз українсько-польської співпраці у справі реституції культурних цінностей дозволяє сформулювати ряд рекомендацій щодо загальної концепції реституційних процесів в організації українсько-польської співпраці в праві реституції культурних цінностей:

По-перше, українським експертами варто активізувати роботу по виявленню і обґрунтуванню вимог щодо повернення культурних цінностей та наполягати на неухильному дотриманні обома сторонами предмету двосторонньої Угоди та компетенції Міжурядової комісії;

По-друге, задля уникнення непорозумінь та різночитань предмету Угоди необхідно конкретизувати три ключових поняття: «незаконно переміщені

⁴⁸⁶ Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. С. 884.

культурні цінності», «втрачені культурні цінності», «території Договірних Сторін». Адже, як засвідчив досвід попередніх років, саме різне трактування даних термінів викликало найбільше протиріч;

По-третє, оскільки українсько-польський переговорний процес засвідчив різницю у внутрішніх національних законодавств щодо процесів реституції, варто було б максимально наблизити юридично-правові норми обох країн, тим більше, що декларований курс України на ЄС передбачає таке узгодження законодавства;

По-четверте, провести беззастережний обмін, ідентифікованими за результатами роботи спільної Міжурядової комісії, культурними цінностями за принципом «всіх на всіх»;

По-п'яте, продумати механізми вдосконалення та підвищення ефективності роботи спільної Міжурядової українсько-польської комісії в справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей, випрацювати нові акти взаємних передач віднайдених культурних цінностей, не уникати односторонніх актів передачі цих цінностей іншій стороні.

Загалом, підсумки українсько-польської співпраці в справі реституції культурних цінностей, у досліджуваний період, позначені великим обсягом пророблеї роботи українськими та польськими експертами, еволюцією позицій обох сторін у напрямку відкритості та конструктивної співпраці, врешті, низкою позитивних досягнень. Між експертами обох країн встановився високий рівень довіри, налагодилася активна співпраця між бібліотеками, музейними та архівними установами України та РП. Згадані проблеми щодо взаємної реституції культурних цінностей можуть бути вирішені, головню, за умови доброї волі кожної із сторін.

РОЗДІЛ 4. МІСЦЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

4.1. Формування державної політики пам'яті в Україні та Республіці Польща та її вплив на міжнаціональні відносини.

Як відомо, питаннями історичної пам'яті суспільство зацікавилася іще на початку ХХ століття, інтерес до цієї проблеми особливо посилювався після публікації праць французького дослідника М. Гальбвакса у 20-х роках минулого століття. Саме тоді, ним, вперше, до наукового обігу було введено поняття «колективна»/«групова пам'ять»⁴⁸⁷. По-суті зародившись у надрах соціологічної школи, невдовзі, феномен колективної пам'яті став вивчатися істориками, культурологами, філософами, психологами, тощо.

Десятиліттями пізніше, уже наприкінці ХХ століття, німецький дослідник Я. Ассман вводить поняття «культурної пам'яті», яке на переконання вченого формується та функціонує впродовж трьох поколінь: діти/батьки/діди. Вчений сформулював гіпотезу про так звану «живу пам'ять», котра функціонує близько 80-ти років і переростає у «культурну пам'ять» – довгу і формалізовану, яка підтримується і функціонує завдяки «професійним носіям»: діячам культури, освіти, політики⁴⁸⁸.

Досліджувати культурну спадщину неможливо без розуміння концепту «історична пам'ять», адже усвідомлення того, наскільки пам'ять детермінує історичне пізнання спонукає істориків замислитися над зміною методології, зокрема про постановня меморіки як окремого наукового напрямку⁴⁸⁹. Адже,

⁴⁸⁷ Хельвбакс М. Социальные рамки памяти. Пер.с фр.С. Зенкина. Х.: «Критика», 2009. 348 с.

⁴⁸⁸ Ассман Я. Культурна пам'ять: Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах стародавнього світу. К.: Інтел, 2004. С. 123.

⁴⁸⁹ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПІЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 229.

саме поняття «пам'ять» будучи тісно пов'язаним з історією не є їй ідентичним і разом з тим включає культурні традиції окремо взятого суспільства, що, з поміж іншого, детермінує і культуру пам'яті. Так з'являється ще одне поняття: «історична культура», яке першим ввів німецький історик Й. Рюзен, вважаючи, що історична культура – це певна аналітична структура, котра розкриває специфіку історичної пам'яті окремого суспільства і репрезентує її⁴⁹⁰.

Історична пам'ять постає базовим елементом формування національної ідентичності, а її сутність зводиться до підтримання/зміни загальноприйнятої у окремий історичний відтинок часу історичної пам'яті завдяки цілеспрямованій діяльності цілої низки учасників: істориків, письменників, митців, політиків, врешті, держави. А той набір подій та імен, які асоціюються із найбільш значними подіями та історичними періодами, хоча й не є сталим, але завжди є корелюючим із загальною традицією історичної культури кожного окремого суспільства.

Сталося так, що українці та поляки, маючи багато спільних історичних сторінок, досить часто оцінюють одні і ті ж позиції не просто з власних, а й протилежних візій, що веде до відмінного сприйняття одних і тих же подій. Наприклад, формування нових кордонів Другої Речі Посполитої сприймається польською стороною як відродження Польської держави, а українцями – як загарбання їхніх етнічних територій поляками; захоплення польськими осадниками українських земель, як політика польської влади (польська візія), а з української візії це ні що інше як утиски та дискримінація українців; для українців вояки УПА та С. Бандера – борці за національну ідею та державність, а для поляків вони – одні з найбільших ворогів польської нації та держави, і т.д.

Власне, головною тенденцією пам'яттєвих трансформацій, що охопили Україну та РП з рубежу 80-90-х років XX століття, стало повернення із небуття віктимізованих груп, що до цього часу перебували у затінку офіційної

⁴⁹⁰ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2010.

(радянської) історіографії⁴⁹¹. Саме відхід від ідеологічних заборон породив потребу перегляду успадкованого від радянських часів пам'яттєвого простору, наповнення його новим героями та датами. Новопосталі РП та Україна, фактично, одночасно розпочали цей процес. Власне відхід від комуністичного минулого потребував перегляду та зміни оцінок історичних подій та фактів, написання оновленої, правдивої історії: без ідеологічних перекручень та замовчувань, із розставлянням нових акцентів. Звісно, що за існуючої ситуації головні функції у формуванні національної політики пам'яті мала б на себе взяти держава.

Саме у той час і в Україні, і у РП розсекречуються та відкриваються архівні фонди, з'являються та публікуються перші спогади тих, хто був «безмовним» до того часу. Усе це інтерпретується у «заповнення білих плям». Побутувала думка, що історія, це єдина цілісна картина у якій бракує окремих пазлів, і необхідно ці пазли/«білі плями» (а точніше криваві плями) заповнити і картина стане повнішою та досконалішою. Знову ж таки, через радянську ідеологію саме ХХ століття (його комуністичний період) виявилось найщільніше вкрите «білими плямами». Та й уявлення про так звані «білі плями» (з висоти сьогодення) видається досить спрощеним, адже під це поняття потрапляло уявлення про замовчування, або перекручення історії. Сьогодні ж ми можемо говорити, що поняття «білих плям» це не лише те, чого бракувало, що не було написано, але й навпаки, чимало було написано такого, чого насправді ніколи не було.

Окрім того з'ясувалося, що історичні пам'яттєві мапи, укладені у роки незалежності сусідніми Україною та Польщею, суттєво відрізнялися, саме тому численним спільним групам істориків так важко вдавалося по крихтах узгоджувати ці історичні сторінки, які прийнято відносити до «білих плям», тому складно було накреслити спільно-узгоджену мапу історичного минулого.

⁴⁹¹ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 233.

А через різне трактування історії українсько-польська співпраця у справі охорони культурної спадщини, особливо її меморіальні аспекти, зазнавала чималих перепон, а нерідко, навіть, ставала предметом конфліктів.

Аналіз формування державної політики історичної пам'яті в Україні та у Республіці Польща свідчить про політизованість цього процесу: відмінне трактування історії різними політичними силами, включення історичної тематики у контекст політичної боротьби задля підвищення рейтингів. Тим більше, що українсько-польська історія, зокрема ХХ століття, просто таки рясніла численними прикладами ненайкращих міжнаціональних взаємин: по-різному трактувалися події прикінця Першої світової війни, коли на одних і тих же теренах і українці, і поляки намагалися утвердити власну державність; українсько-польське міжнаціональне протистояння часів Другої світової війни; злочинно-депортаційні акції, зокрема акція «Вісла»; політика пацифікації здійснювана владою Другої Речі Посполитої та осадництво; політика ПНР щодо українців та радянської влади щодо ПНР. Список взаємних кривд можна було б продовжувати.

Саме тому, чимала частина українських дослідників історичної пам'яті сходиться на думці про домінування територіально-регіонального принципу історичної пам'яті⁴⁹². Наприклад, на переконання Ю. Шаповала «існування різних історичних пам'ятей для різних регіонів України є причиною роз'єднаності та поділу України на два головні регіони – української європейської та радянсько-російської євразійської орієнтації»⁴⁹³. Автор цілком

⁴⁹² Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf> Дата звернення: 19.08. 2022 р.; Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні*. / За ред. Л. Зашкільняка. Львів, 2009. С. 20-34; Карлова В.В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду Постсоціалістичних країн. *Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 14/15 С. 203 – 214; Серета В., Серета О. Функціонування історичних стереотипів у свідомості населення сучасної України: регіональний аспект. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні* / За ред. Л. Зашкільняка. Львів, 2009. С. 39 – 47; Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Політика і права людини*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1230112797> Дата звернення: 11.01. 2022 р.

⁴⁹³ Гирич І. Б., Шаповал Ю.І. Чому необхідно переосмислювати минуле? К.: Konrad Adenauer

погоджується із цією думкою і вважає, що у перших двадцять років незалежності українське суспільство було, фактично, розділене та поляризоване по осі Схід – Захід щодо історичної пам'яті, чому «сприяла» непослідовна державна політика історичної пам'яті, особисті погляди глав держави, тощо.

В Україні із початку 90-х років XX століття склалася ситуація, що державна політика історичної пам'яті безпосередньо входила до повноважень Президентів, а тому не дивно, що залежала вона від їхніх особистих поглядів. У цьому контексті можемо говорити про певні «гойдалки» державної історичної пам'яті в Україні, наприклад:

- Л. Кучма у 1999 році вводить до державного святкового календаря День захисника Вітчизни, старанно підбираючи історичне обґрунтування у такий спосіб, аби він припав на дату 23 лютого⁴⁹⁴ (як відомо це співпадало із радянською датою Днем радянської армії), а із приходом до влади В. Ющенка цей святковий день переноситься на 14 жовтня, який проголошено Днем Українського козацтва⁴⁹⁵;

- у президентську каденцію Л. Кучми, з ініціативи Президента проходять урочистості з нагоди 350-річчя Переяславської ради; працюють спільні групи українських та російських істориків щодо ревізії підручників з історії, які були написані після розпаду СРСР⁴⁹⁶, а у президентську каденцію В. Ющенка відбувається відбудова Батурина як гетьманської столиці, лунають заклики до світової спільноти визнати Голодомор 1932-1933 років геноцидом, відбувається героїзація С. Бандери та УПА⁴⁹⁷;

Stiftung, 2010. С. 18.

⁴⁹⁴ Указ Президента України від 32.02.1999 № 202/99 «Про День захисника Вітчизни». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/202/99> Дата звернення: 22.02. 2023 р.; Калинчук Д. Таємниця 23 лютого 1918 року. Українцям є що святкувати. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/23/113366/> Дата звернення: 22.02. 2023 р.

⁴⁹⁵ Ставлення населення України до державних свят. 2016. Перс-реліз. URL: <http://www.kiis.com.ua/&lang=ukr> Дата звернення: 22.02. 2023 р.

⁴⁹⁶ Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. Львів, 2009. С. 158.

⁴⁹⁷ Герасименко Л.С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього. URL: <http://www.stattionline.org.ua/histori/107/20133-istorichna-pam-yat-v-ukra%D1%97ni-suchasnij-stan-ta-vikliki-majbutnogo.html> Дата звернення: 17.05. 2019 р.

- бравадна риторика «перемог» та «визволень» прикінця XX століття, часів Л. Кучми, у державній політиці пам'яті змінюється на більш стримані тональності щодо масових репресій та жертв у період каденції В. Ющенка.

Впродовж 90-х років XX століття Україна не відходить від пострадянських наративів в історичній пам'яті на законодавчому рівні вживаючи термін «Велика вітчизняна війна»⁴⁹⁸ (період президентства Л. Кучми та В. Януковича), і знову ж таки, із приходом до влади В. Ющенка, а згодом і П. Порошенка, у вітчизняному законодавстві було закріплено термін «Друга світова війна»⁴⁹⁹. Такі пам'яттєві «гойдалки», як уже йшлося вище, негативно вплинули на українське суспільство⁵⁰⁰, розколюючи його.

У той же час в Республіці Польща ніяких схожих «гойдалок» у формуванні державної політики історичної пам'яті не відбувалося, вона здійснювалася, доволі, послідовно, за винятком ситуацій, коли на окремі історичні питання робилися (певними політичними силами) акценти, а історична пам'ять ставала предметом політичних маніпуляцій. Особливо це увиразнилося на прикладі правої партії ПіС («Право і справедливість»).

Зокрема, із приходом в РП ПіСу до влади у суспільстві було актуалізовано питання повернення до підрахунків кількості жертв Волинської трагедії, «зважування» взаємних кривд та поширення риторики геноциду з боку українців супроти поляків, вимога вибачень та визнання провини українцями, як «історичної справедливості». Таке гіпертрофоване та однобоке трактування

⁴⁹⁸ Закон України від 21.04.2011 № 3298-VI «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора перемоги» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3298-17> Дата звернення: 22.02. 2023 р.; Депутати «замінили» Велику Вітчизняну війну Другою світовою війною. URL: <http://www.unian.ua/politics/1065561> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

⁴⁹⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 № 1617-р «Про заходи відзначення 65-ї річниці закінчення Другої світової війни». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1617-2010-%> Дата звернення: 23.02. 2023 р.; Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світвій війні 1939 – 1945 років» URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/315-19> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

⁵⁰⁰ Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/problems-politiki-natsionalnoi-pam-yati-i-zavdannya-ii-naukovogo-zabezpechennya> Дата звернення: 27.07. 2021 р.

історії, на переконання автора, не просто призвело до зміщення акцентів в історичній пам'яті суспільства, а й суттєво зашкодило українсько-польським відносинам.

Одним із засобів впливу на історичну пам'ять суспільства, що із регулярністю застосовується і у Польщі, і в Україні, є внутрішні політичні протистояння під час чергових виборчих кампаній. В. Карлова, досліджуючи це явище зазначає: «аби надати відмінностей своїм програмам і напрямам діяльності, політичні партії та блоки щораз активніше використовують риторику колективних уявлень про минуле. І такі полярні розбіжності у поглядах на низку найпроблемніших та драматичних сторінок національної історії мають ознаки виразно маніпулятивного характеру»⁵⁰¹.

Іще одна вітчизняна дослідниця А. Коник вважає, що «реалізація державної політики історичної пам'яті відбувається через здійснення владною верхівкою або ж домінуючою елітою контролю над конструюванням знань про минуле, яке досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (через держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії), організацію музейної і архівної бази, монументальну пропаганду, комеморативну практику, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топоніміку (перейменування назв вулиць, населених пунктів), ЗМІ тощо»⁵⁰². Очевидно, що усі ці практики активно застосовувалися, і нині запроваджуються, у РП за посередництва спеціально утвореної інституції – Інституту національної пам'яті – Комісії із розслідування злочинів проти польського народу (Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN)). Ця науково-дослідна інституція постала у Республіці Польща у відповідності до Закону про Інститут національної пам'яті від 18 грудня 1998 року і була наділена

⁵⁰¹ Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті Українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 14/15. С. 206.

⁵⁰² Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. Львів, 2009. С. 158.

функціями слідства і обвинувачення⁵⁰³. Саме IPN з другої половини 90-х років ХХ століття і до сьогодні відповідає у РП за політику державної історичної пам'яті, а методи та практики перелічені у останній цитаті широко впроваджуються у практику.

У липні 2006 року аналогічна інституція була утворена й в Україні – Український інститут національної пам'яті (УІНП), який, згідно Постанови КМ України від 5 липня 2006 року⁵⁰⁴, був наділений виконавчими повноваженнями за координацією Кабміну України та Міністра культури. Попри однакові суспільні функції УІНП та IPN суттєво відрізнялися: широтою повноважень, кількістю працівників та обсягами фінансування (IPN володів значно потужнішими ресурсами).

Головними функціями УІНП декларувалося: посилення суспільної уваги до історії України та її популяризація, формування та участь в реалізації державної політики в сфері відновлення та збереження національної пам'яті, забезпечення усебічного дослідження та вивчення етапів боротьби за українську державність у ХХ столітті та здійснення заходів із увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби Першої та Другої світових воєн, жертв голодоморів та політичних репресій.

Схожі завдання покладалися і на польський IPN. Зокрема, головними завданнями інституції було визначено збереження пам'яті про втрати польського народу у роки Другої світової війни та після її завершення, збереження патріотичних традицій боротьби супроти нацистських та радянських окупаційних режимів, вшанування героїв боротьби за незалежну

⁵⁰³ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/U/D19981016Lj.pdf> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

⁵⁰⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року № 927 «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF> Дата звернення: 17.05. 2019 р.

Польську державу⁵⁰⁵, тощо. Серед завдань поставлених польським урядом перед IPN було розслідування злочинів проти людяності та миру, а також військових злочинів, компенсація шкоди, яку понесли репресовані та постраждалі від тоталітарних режимів поляки. Схоже, як і аналогічна українська інституція, польський IPN перебуває у підпорядкуванні Сейму РП. Останній затверджує бюджет IPNu та складається із центрального управління, що знаходиться у Варшаві та підпорядкованих йому одинадцяти регіональних управлінь (у найбільших містах РП). На відміну від УІНП, IPN має хронологічно коротший відтинок досліджень: 1939 – 1989 роки.

Автор дослідження вбачає однією із причин наявності конфліктних моментів у історичній пам'яті польського та українського суспільств той факт, що вітчизняна політика історичної пам'яті не була одразу чітко (на відміну від польської) артикульована: через півтора десятки років з моменту проголошення української незалежності відбувається, наприклад, героїзація вояків УПА та С.Бандери, у той час як в РП відношення і до подій, і до учасників Другої світової війни було чітко визначеним з початку 90-х років XX століття. Так, лише у 2007 році Президент В. Ющенко підписує Указ «Про відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії»⁵⁰⁶ та Указ «Про заходи щодо 60-х роковини операції «Вісла»»⁵⁰⁷. Проте, навіть ці поодинокі спроби корегування радянської традиції історичної пам'яті, залишалися на той час окремими епізодами, а не послідовною державною політикою формування історичної пам'яті, утвердженою через нормативно-правову базу. Забігаючи наперед зазначимо, що дійсно переворот в історичній свідомості українського суспільства і переоцінка подій та героїв відбудеться із початком російської

⁵⁰⁵ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL:

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/U/D19981016Lj.pdf> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

⁵⁰⁶ Указ Президента України від 12.10.2007 № 966/2007 «Про відзначення 65- річниці створення Української повстанської армії». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966/2007> Дата звернення: 20.02. 2021 р.

⁵⁰⁷ Указ Президента України від 05.04.2007 № 274/2007 «Про заходи щодо 60-х роковини операції «Вісла»». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/274/2007> Дата звернення: 21.02. 2021 р.

агресії проти України. Нажаль лише війна змусила суспільство кардинально переглянути історію та позбутися радянських наративів у історичній пам'яті.

По-іншому виглядала справа щодо трагічних сторінок Другої світової війни, зокрема Волинської трагедії, хоча і тут слід зауважити, що в українському варіанті, це сталося, радше, під впливом зовнішніх чинників. Як уже йшлося вище, у РП із виразною періодичністю піднімалася у суспільному дискурсі тема українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни на Волині. Аналізуючи події недавньої історії, автор прийшов до висновку, що українська сторона учасником цього дискурсу була вимушено, так би мовити «навздогін» реагуючи на заяви польського політикуму та IPНу. Так, 8 вересня 2016 року ВР України ухвалила Заяву «У зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо Волинської трагедії»⁵⁰⁸, у якій назвала рішення польських Сейму та Сенату щодо Волинських подій політизацією українсько-польської історії. Позиція української влади зводилася до того, що необхідно із належною повагою вшановувати і польських, і українських жертв конфлікту.

Власне, тема Волинської трагедії це приклад того, як із чіткою регулярністю історична пам'ять ставала предметом політичних маніпуляцій в РП, про що уже йшлося вище. Адже лише на рівні польського парламенту та Президента, до цієї теми у 2016 році поверталися понад 60 разів⁵⁰⁹, і наслідком такого активного обговорення теми стало розроблення десятків проектів та пропозицій. Однак, політизація теми Волинської трагедії засвідчила і той факт, що в польському політикумі не було абсолютної одностайності, адже заяви та законопроекти, що розміщені на офіційному сайті Сейму РП є досить різним за спрямованістю та тональністю. Наприклад, поміж них наявний проект

⁵⁰⁸ Постанова Верховної Ради України від 08.09.2016 № 1507- VIII «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1507-19> Дата звернення: 14. 03. 2021 р.

⁵⁰⁹ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 249.

резолуції «Про примирення польсько-українське»⁵¹⁰, у якому містяться заклики до порозуміння та шани до усіх жертв міжнаціонального конфлікту.

Дуже контрастує із польською ситуацією становище нормативно-правової бази в Україні щодо подій на Волині у роки Другої світової війни, за досліджуваний період. Фактично правова база містить лише два документи щодо Волинської трагедії і обидва вони мають статус заяв парламенту. Окрім уже згаданої заяви від 2016 року у нормативно-правовому арсеналі іще одна спільна заява парламентарів РП та України, що була ухвалена іще в 2003 році.

Власне про останню заяву, для ілюстрації та порівняння державної політики пам'яті, вважаємо за доцільне поговорити окремо. Так, у спільній українсько-польській заяві 2003 року йдеться виключно про трагедію поляків і жодних згадок про, так званий, перший акт Волинської трагедії, який у польських документах «сорм'язливо» іменують «упокоєнням українського села в міжвоєнний період» та жертви з українського боку у міжнаціональному конфлікті згадана заява не містить. А це очевидна диспропорція у формуванні історичної пам'яті в українському та польському суспільствах.

Звісно, це зовсім не означає, що спільна українсько-польська заява двох парламентів від 2003 року була єдиним кроком, котрий здійснила наша держава на шляху подолання важкого історичного спадку спільної минувшини. Окрім згаданої заяви було проведено іще низку різноманітних заходів, як на рівні Президентів, так і на рівні заяв різного рівня, однак переважна більшість цих заходів залишилися непоміченими як на нормативно-правовому, так і на суспільному рівнях. Тому, можна, нажаль, констатувати, що Волинська трагедія на нормативно-правовому рівні, фактично не присутня в українській політиці пам'яті, на відміну від польської, і цей контраст дуже разючий. Знову ж таки, на відміну від польського суспільства, як засвідчують соціологічні опитування,

близько половини українського суспільства нічого не відомо про Волинську трагедію⁵¹¹.

Знана українська дослідниця Волинської трагедії О. Каліщук говорить про амбівалентне відображення «Волинських подій» у свідомості українців та поляків⁵¹², автор дослідження цілком поділяє цю думку. Соціологічні дослідження, також підтверджують це. Зокрема, на сьогодні у РП існує досить консолідоване сприйняття Волинської трагедії і, найперше вона асоціюється із найтрагічнішим пунктом міжнаціональної ворожнечі. Соціологічні опитування красномовно ілюструють бачення польського суспільства з точки зору постраждалих сторін у міжнаціональному протистоянні: на запитання про те, чи під час конфлікту постраждали і поляки, і українці у 2003 році ствердно відповіли 5%, у 2003 році – 4%, у 2013 році – 9 % опитаних⁵¹³. Запитання по винуватців міжнаціонального конфлікту у цифрах виглядає так: у 2003 році 19% поляків назвали винними українців, 10% – УПА, 21% – росіян, СРСР, Сталіна, тих хто не зміг відповісти – 45 %; уже у 2013 році статистика зросла: 29 % поляків винними у конфлікті назвали українців, 21 % – бандерівців та УПА, 12% поляків винними у конфлікті вважали советів та німців⁵¹⁴.

О. Каліщук вважає, що у польському суспільстві утвердився досить спрощений погляд на Волинську трагедію, побутує стереотип про українця-бандерівця, який чинив різню на Волині та у Східній Галичині, намагаючись знищити усіх поляків на цих землях, або щонайменше «очистити» українські території від польських впливів⁵¹⁵. Саме цю тезу підтверджує і позиція

⁵¹¹ Аналітичний огляд «Волинська трагедія 1943 – 1944 рр. В пам'яті українського та польського народів». URL: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/pub> Дата звернення: 18.04.2023 р.

⁵¹² Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять. Львів, 2016. С. 74-76.

⁵¹³ Rocznica zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2003. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_117_03.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 р.; Wołyń 1943. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2008. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_110_08.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 р.

⁵¹⁴ Rocznica zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2003. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_117_03.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 р.; Wołyń 1943. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2013. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_119_07.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 р.

⁵¹⁵ Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять. Львів, 2016. С. 77.

польського дослідника А. Кресла, який визначив Волинські події як «питання відповідальності українців за погроми поляків у роки Другої світової війни»⁵¹⁶.

Таким чином можна зробити висновок, що події на Волині у роки Другої світової війни (Волинська трагедія, українсько-польський міжнаціональний конфлікт/протистояння) починає поступово, за досліджуваний період, пересуватися на центральне місце в польській історичній пам'яті. Дана тема послідовно впроваджується в суспільстві через найрізноманітніші засоби: суспільний дискурс в політикумі та у ЗМІ, через просвітні програми на телебаченні, радіо, історичні фільми, через сформовані історичні наративи, тощо. Фактично, тема Волинської трагедії стала складовою частиною політики пам'яті у Республіці Польща. А на фоні майже повної відсутності цієї теми в українській державній політиці пам'яті вище озвучена теза про амбівалентність видається іще більш переконливою.

Численні зустрічі істориків, що мали місце у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століття з метою узгодження трактувань спільної історії не один раз «спіткалися об Волинську трагедію» і, нажаль, не змогли відчутно вплинути на державну політику історичної пам'яті в Україні. Про історичну пам'ять поляків та українців нині можемо говорити, як про такі, які доволі часто заперечують одна одну і є пристосованими до геополітичних потреб. Підтвердженням цієї тези є конфлікти та суперечки, що із певною регулярністю виникають навколо Волинської трагедії та підрахунку її жертв, акти вандалізму у місцях національної пам'яті, конфлікти навколо пам'ятників, національних святинь, меморіалізації історії. Врешті, це тема подальшої розмови, у наступних підрозділах дисертації.

Підсумовуючи ж викладене у даному підрозділі вважаємо за необхідне акцентувати на тому що дослідження формування та реалізація державної політики історичної пам'яті в Україні та Республіка Польща приводить до

⁵¹⁶ Кресло А. Польсько-українські стосунки й образ України в польській пресі (1991 - 2003): монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 64-65.

висновку, що існує помітна різниця у особливостях та темпах формування політики пам'яті у досліджуваних країнах:

- РП та Україна, фактично одночасно постали перед проблемою потреби перегляду державної політики історичної пам'яті, відкидання радянського пам'яттєвого спадку і формування нових національних візій минувшини із новим набором національних героїв, однак у досліджуваних країнах, політика історичної пам'яті формувалася різними темпами та на базі різних підходів;

- якщо у РП державна політика історичної пам'яті викристалізувалися упродовж 90-х років XX століття, а у посліуючі десятиліття відбувалася їх послідовна реалізація, то в Україні, навіть, за три десятиліття незалежності, питання формування засад державної політики пам'яті залишається досить дискусійним, на що є ціла низка причин;

- в обох досліджуваних країнах не обійшлося без політизації історичної пам'яті, відчутні диспропорції та перегини при формуванні державної політики історичної пам'яті, особливо з боку Польщі, та суттєві прогалини з боку України;

- виразно простежується амбівалентність історичної пам'яті в Україні та РП, що, як наслідок, викликає численні суперечки і, навіть, конфлікти;

- історична пам'ять суспільств здатна відчутно впливати на міжнаціональні та міждержавні відносини, від неї напряду узалежнюється ефективність українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини;

- попри численні спроби і української, і польської сторони щодо зближення та добросусідства, державна політика історичної пам'яті обох сторін далека від того аби консолідувати міжнаціональні та міждержавні відносини, що є особливо актуальним перед обличчям нинішніх гібридних загроз.

І на сам кінець, вартує нагадати відому і таку важливу тезу: ми українці і поляки не повинні мати одинаковий погляд на минуле (це, власне і не

можливо!), однак ми зобов'язані зробити усе від нас залежне, аби минуле не шкодило нашому майбутньому.

4.2. Меморіалізація та героїзація національної історії: спільні бачення та протиріччя.

Як засвідчила практика досліджуваних десятиліть українсько-польська співпраця у справі охорони культурної спадщини має значний поступ досягнень, але і чимало проблем, які проявилися через суперечності навколо героїзації національної історії та її меморіалізацію. У даному підрозділі пропонуємо проаналізувати спільність та відмінність поглядів української та польської сторін на ці проблеми, адже вони на пряму узалежнюють динаміку і широту міждержавної співпраці.

Не секрет, що і Україна, і Республіка Польща успадкували «радянську традицію» щодо героїзації та меморіалізації історії із незначною поправкою на національні особливості та із відповідним набором національних героїв і свят⁵¹⁷. В Україні ця радянська традиція більш глибоко вкоренилася аніж у РП, на що є ряд об'єктивних причин, головна із яких – більш тривале перебування у фарватері радянської ідеології. Із здобуттям державної незалежності обидві держави розпочинають, з початку 90-х років ХХ століття, долати пострадянський пам'яттєвий спадок, викорінювати радянські історичні наративи та стереотипи.

Нині з обох боків польсько-українського кордону, навряд чи знайдеться той, хто не знає про сучасні дискусії у царині історичної пам'яті, що ведуться впродовж останніх десятиліть поміж РП та Україною. Сформовані впродовж тривалого історичного періоду та посилені у радянський період негативні

⁵¹⁷ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні* / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 233.

суспільно-історичні стереотипи у свідомості польського та українського народів стали одним із наріжних каменів у міжнаціональних відносинах і чудовим інструментом у гібридній війні останнього десятиліття. Зокрема у Польщі стереотипи щодо українців, які зберігалися із часів Хмельниччини та гайдамаччини підсилювалися відносно свіжими подіями Другої світової війни та подіями на Волині середини 40-х років XX століття. Їм у відповідь з українського боку протиставлялися прикладами пацифікації та осадництва, коли нищилися українські національно-культурні осередки і т.д. Українсько-польське протистояння років Другої світової війни стало, здається, вічно кровотечною раною на міжнаціональних відносинах, яка поглиблювалася жахами нелюдських переселенських та депортаційних акцій. За десятиліття радянського тоталітаризму негативні історичні стереотипи поглибилися через антиукраїнську пропаганду в ПНР та антипольську в Україні, через перекручення історії.

Сьогодні, з більш як тридцятилітнього досвіду перезавантаження історичної пам'яті обох суспільств, можна впевнено говорити про успіхи і прорахунки на цьому шляху, які мали місце в обох досліджуваних країнах, як і про той факт, що РП вдалося значно швидше та ефективніше здолати негативний пам'яттєвий спадок радянської доби. Як відбувалося формування та реалізація державної історичної політики проаналізовано вище, у даному ж підрозділі спробуємо дослідити процеси героїзації та меморіалізації національної історії в Україні та РП і вплив цього процесу на міждержавну співпрацю у сфері охорони культурної спадщини.

Власне, при такому завданні, найперше слід звернути увагу на трансформацію суспільних уявлень про історичні події та факти, що відповідають так званім «пікам пам'яті», проаналізувати зміну уявлень, а відтак ставлення суспільства до образу видатних українців/поляків та до пантеону героїв сформованого на офіційному рівні в Україні та РП.

Найбільш яскраво ситуацію увиразнює святковий календар, адже через призму того які дати святкувалися/відзначалися в Україні та Польщі на державному рівні нескладно помітити, що у першій половині 90-х років для РП та перших півтора десятиліття (з моменту незалежності) для України у «святковому календарі» чимало свят побутувало із «радянської святкової традиції», наприклад, відзначалися 1 та 2 травня як День міжнародної солідарності трудящих, 8 березня – Міжнародний жіночий день, тощо.

Іще однією спільною, із початку 90-х років XX століття і для України, і для РП, традицією є поява значної кількості релігійних свят, що відзначалися на державному рівні, як і поява у кожного із народів своїх національних героїв. І от, якраз в останньому випадку польське суспільство продемонструвало значно більшу консолідацію навколо героїзації національної історії, аніж українське.

Низка українських дослідників, як от Л. Нагорна, С. Набок, Л. Стрільчук вважають, що впродовж перших двадцяти років незалежності в Україні відбувалася радше поляризація суспільної історичної пам'яті, аніж її консолідація⁵¹⁸, що засвідчувало про розкол українського суспільства. Позиції Президентів та урядів були вкрай непослідовними, а це у свою чергу відбивалося на державній політиці пам'яті та консолідації суспільства. Наприклад, за вказівкою Президента Л. Кучми, на державному рівні відбувалося відзначення «60-ти річчя возз'єднання українських земель у складі Української держави», фактичного відзначення нападу радянсько-німецьких військ на Польщу, відзначення чергової річниці ВЛКСМу⁵¹⁹, а із приходом до

⁵¹⁸ Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені Ф.Ф. Кураса НАН України, 2008, 405 с.; Нагорна Л. Реінкарнація історії у наукових дискурсах: криза територіальних топлогзаций чи геополітичний синдром? *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2010. Вип 4. С. 97 – 112; Стрільчук Л. Еволюція політики пам'яті в сучасній Україні: пострадянські наративи та національна політика пам'яті (на прикладі державних свят). *Літопис Волині. Всеукраїнський наковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 29. 2023. С. 96 – 100; Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. *Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. № 2 (67), 2020. Доповіді на II міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2020. С. 328 – 335.

⁵¹⁹ Стрільчук Л. Еволюція політики пам'яті в сучасній Україні: пострадянські наративи та національна політика пам'яті (на прикладі державних свят). *Літопис Волині. Всеукраїнський наковий*

влади Президента В. Ющенка відбувається героїзація С. Бандери та УПА, вшанування жертв радянських голодоморів та депортаційних акцій⁵²⁰.

Віднесення С. Бандери та вояків УПА до пантеону національних героїв, навіть, в Україні на початку 2000-х років було сприйнято суспільством не однозначно: якщо Захід країни сприйняв це як відновлення історичної справедливості, то Схід та Південь України сприйняв даний факт, м'яко кажучи, з нерозумінням. Українське суспільство у питаннях історичної пам'яті розколюється, фактично, навпіл. Негативно факти героїзації С. Бандери та УПА були сприйняті і у сусідній РП, оскільки там болючі сторінки Волинської трагедії, передовсім, пов'язувалися саме із УПА та постаттю С. Бандери. Здавалося б внутрішні трансформації історичної пам'яті в Україні не є предметом погіршення міждержавних відносин, однак не у даному випадку. Українсько-польська співпраця у справі меморіалізації спільної історії та охорони місць національної пам'яті значно ускладнилася.

У той же час ані для українського суспільства, ані для політикуму не було особливого діла до героїзації та меморіалізації польської історії, хіба що, також, за винятком Волинської трагедії (про це розмова піде згодом), то польське суспільство, а вслід за ним і різні політичні сили, досить гостро реагували на згадані пам'яттєві повороти в Україні. Здавалося б проблема незначна, і кожен народ сам вирішує яким героям бути на національному пантеоні. Але як показала практика, для українсько-польських відносин це стало критично складними випробуванням.

Автор цілком погоджується із думкою львівського історика М. Литвина про те, що «кожен народ має писати історичну автобіографію сам та не боятися її переписувати...»⁵²¹. А потреба переписати національну історію постала з

часопис. Заснований у 2001 р. Число 29. 2023. С. 98 – 99.

⁵²⁰ Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні* / гол. Ред.кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 247 – 248.

⁵²¹ Литвин М. Наукові зв'язки українських і польських істориків: здобутки та проблеми дослідження *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2014. Вип. 2 (106). С. 3.

однаковою нагальністю і перед РП, і перед Україною з початку 90-х років XX століття. Згідно 18-ї Статті Договору про добросусідство, що його уклали Україна та Республіка Польща 18 травня 1992 року та підписаній на підставі Договору Урядовій Угоді «Про збереження місць національної пам'яті й поховання жертв війни та політичних репресій» (від 21 березня 1994 року), фактично із середини 90-х років XX століття, розпочалася двостороння співпраця щодо меморіалізації історії та охорони місць національної пам'яті⁵²². Іще одним документом, що унормовує співпрацю у згаданій площині, став українсько-польський Протокол, яким погоджувалися технічні питання щодо впорядкування могил та військових кладовищ на території обох країн. Протокол було підписано у березні 1999 року⁵²³.

Оскільки українська сторона, впродовж 90-х років XX століття, не визначила жодних інституцій чи осіб відповідальних за реалізацію пам'яткоохоронної діяльності та опіки над місцями національної пам'яті на теренах Польщі, відновлення і впорядкування українського меморіального простру в РП відбувалося значно повільніше, ніж це робилося польською стороною в Україні⁵²⁴. Участь у відновлювальних роботах на українських цвинтарях у РП взяли на себе місцеві українці, або окремі громадські організації України. І перші, і другі, маючи дуже скромний бюджет (або повну його відсутність), не могли достатньою мірою забезпечити потреби відновлення меморіального простору⁵²⁵.

У той самий час, польська сторона із початку 90-х років XX століття закладала чималі кошти із державного бюджету на пошуково-відновлювальну

⁵²² AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 38. Str. 6, 8.

⁵²³ AAN w Warszawie. Zesp. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 86. Str. 12-15.

⁵²⁴ Krajewski K. Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na terenie Polski. URL: <http://www.nawolyniu.pl/artykuly/miejscapamieci.pdf?fbclid> Дата звернення: 20.11.2020 р.

⁵²⁵ Павлишин А. Українські могили в Польщі. *Львівська газета*, 2005. 30 червня. № 112 (678); Могили у Польщі прибирали студенти-волинці Польщі. *Волинь Post*. 2012. 6 серпня. URL: <http://www.volynpost> Дата звернення: 21.11.2022 р.; Студенти-історики та викладачі взяли участь в навчально-історичній експедиції на Любачівщині. *Новини УКУ 6 серпня 2013 р.* URL: <http://ucu.edu.ua/news/9875/> Дата звернення: 23.12 2022 р.

роботу місць національної пам'яті в Україні та виділяла кошти на охорону цивільних кладовищ та військових цвинтарів. Про такий підхід красномовно свідчать численні архівні документи, зокрема кошторисна документація, яка зберігається у фонді «Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007» («Центр польського громадського об'єднання «Польська культурна спадщина за кордоном» 1996 - 2007»)⁵²⁶. Як результат, на середину першого десятиліття ХХІ століття у РП було складено детальні реєстри польських місць національної пам'яті в Україні, по кожному із кладовищ зібрано максимально можливу інформацію: схеми кладовищ, світлини могил і надгробків, повний текст написів на надгробках, тощо. Нажаль, українська сторона і на початок 20-х років ХХІ століття не може говорити про аналогічне, або хоча б наближене дослідження місць національної пам'яті у РП.

Українські національні товариства, що діяли на теренах РП з початку 90-х років ХХ століття першими взялися за опіку над цивільними та військовими українськими цвинтарями в РП, які перебували у вкрай плачевному стані⁵²⁷. Відомо, що окрім цивільних кладовищ, на теренах Польщі є чимало могил українських політичних та культурних діячів першої половини ХХ століття, військові цвинтарі Першої світової війни, українсько-польської війни 1918 – 1919 років та міжвоєнної доби, монументи на честь вшанування діячів української історії⁵²⁸. Як відомо, табори для військовополонених УГА та інтернованих цивільних були неподалік Домб'є, Кракова, Перемишля, Валовіц, Ланьцута, Пикулич та ін. Зрозуміло, що більшість із осіб, що там, свого часу, перебували є похованими на військових кладовищах, що розміщувалися

⁵²⁶ AAN w Warszawie. Zesp. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 1 – 91.

⁵²⁷ Krajewski K. Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na terenie Polski. URL: <http://www.nawolyniu.pl/artykuly/miejscapamieci.pdf?fbclid> Дата звернення: 20.11.2020 р.

⁵²⁸ Нінічук А. Відгомін Великої війни на сучасній історичній пам'яті українського та польського суспільств. *Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації : Збірник тез міжнародно наукової конференції (м. Чернівці, 1 – 2 листопада 2018 р.)*. Чернівці: Технодрук, 2018. С. 81- 82.

поблизу цих таборів. У деяких випадках кількість поховань сягає більше тисячі, як наприклад, на Раковицькому цвинтарі у Кракові⁵²⁹.

Доречі, згаданий Раковицький цвинтар у Кракові став одним із небагатьох, де у досліджуваний період було в 2000 році відкрито пам'ятний монумент спочилим українцям⁵³⁰. На урочистостях із цієї нагоди були присутні офіційні особи, зокрема, тогочасний Прем'єр-міністр України В. Ющенко. Чотиригранний хрест з українською державною символікою стоїть на кам'яній плиті із надписом: «Тут спочивають українці – вояки, офіцери та цивільні особи, що померли в 1918–1921 роках в таборі НР1 для військовополонених та інтернованих у Кракові-Домб'є. Померли, щоб воскресла вільна Україна. Краків'яни, 1999 р.»⁵³¹. Надпис зроблено українською та польською мовами.

Досліджуючи меморіалізацію національної української історії на теренах РП і навпаки автор зробив висновок про те, що меморіалізація військових та цивільних цвинтарів часів Першої світової війни та міжвоєнного періоду, як і окремі могили громадських чи політичних діячів, що знаходяться на території сусідніх країн, не викликали особливих суперечок чи конфліктів (виключенням є меморіал Орлят у Львові). Здебільшого і самі місця пам'яті перебували у приємному стані, не піддавалися актам вандалізму та не викликали суперечок у суспільствах, і, нерідко, відновлювалися на кошти країни, у якій знаходилися, чого не можна сказати про меморіальний простір часів Другої світової війни, і, особливо, місць пов'язаних із волинськими подіями 1943 – 1944 років.

А між тим, українсько-польське прикордоння по обидва боки рясніє військовими цвинтарями і цивільними кладовищами. Так, у Холмі, на одному із православних цвинтарів знаходиться могила прем'єр-міністра УНР –

⁵²⁹ Stróżowska K. Pomnik ukraiński na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. *Przeszłość i Pamięć*. 2000, nr. 3 (16). S. 21 – 24.

⁵³⁰ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 90.

⁵³¹ Раковицький цвинтар у Кракові очима українця. URL: <https://ua-cemetery.livejournal.com/40576.html> Дата звернення: 21.12.2022 р.

Ф. Філіпчука; а на військовому кладовищі у Тарново – начальника штабу військ С. Петлюри, генерала М. Юнакова⁵³², тощо. Таких поховань, що відносяться до часів Першої світової війни чи міжвоєнних десятиліть нараховується сотні і, практично, усі вони, на щастя, не зазнали на собі атак вандалів, чого не можна сказати, знову ж таки, про поховання періоду Другої Світової війни.

Важливо, що поряд із багатьма непростими суперечками щодо вшанування історичних подій та осіб, відомі приклади меморіалізації української історії польською стороною і на польський кошт, або ж навпаки – коли польська історія меморіалізована на ініціативу української сторони. Таким прикладом є встановлення та відкриття у 1996 році в Таново Меморіальної дошки на честь перебування там Уряду УНР⁵³³, відомо, що ініціювала та реалізувала цей задум польська сторона. Або ж відкриття у лютому 2009 року пам'ятного меморіалу у селі Гута Пеняцька (жертвам українсько-польського міжнаціонального протистояння), зініційованого та збудованого українською стороною та приуроченого до 65-річчя трагедії у селі⁵³⁴.

Варто зазначити, що частина українських кладовищ у Польщі була зруйнована радянськими військами чи військами НКВС у роки Другої світової війни чи після її закінчення, наприклад, військовий цвинтар у Каліші. Про нього відомо, що це на теренах Польщі був один із найбільших таборів для інтернованих вояків Армії УНР 1920-1924 років. На таборовому цвинтарі продовжували захоронення українців і після того як табір було закрито, цвинтар у Каліші прикрасили обеліском⁵³⁵. Після визволення Польщі від німецьких окупантів, у 1945 році, цвинтар зруйнували підрозділи НКВС, аби ніщо не нагадувало про українську державність. Будучи зарослим бур'янами та

⁵³² Krajewski K. Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na terenie Polski. URL: <http://www.nawolyniu.pl/artykuly/miejscapamieci.pdf?fbclid> Дата звернення: 20.11.2020 р.

⁵³³ Karpus Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruski w Polsce w latach 1919–1920. Toruń 1999. S. 17; Szajdak S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa 2005. S. 171.

⁵³⁴ Пам'ятник розбрату. Львівський портал. 20.02.2009. URL: <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2009/02/20/103903> Дата звернення: 10.06. 2024 р.

⁵³⁵ AAN w Warszawie. Zesp Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 87. Str. 5 – 6.

деревами до 1995 року, кладовище розпочали відновлювати, було відбудовано і обеліск. Кошти на реконструкцію цвинтаря надала частково влада РП⁵³⁶, а решту українська громада Польщі. Урочисте відкриття оновленого цвинтаря відбулося наприкінці вересня 1999 року і викликало чималий резонанс⁵³⁷.

Уже з початку ХХІ століття українська сторона розпочинає виділяти кошти для фінансування впорядкування місць національної пам'яті на теренах РП. Від початку нового століття, лише контом Волинської обласної державної адміністрації відновлено та впорядковано більше двадцяти місць національної пам'яті у Польщі, наприклад: у Любліні – Кладовище вояків УНР; у Холмі – встановлено Меморіальну дошку М. Грушевському (в домі де він народився); у Холмі – встановлено пам'ятник Прем'єр-міністру УНР в екзилі 1912 – 1922 років П. Пилипчука та меморіальну дошку князеві Данилу Галицькому (як засновнику міста); відкрито меморіальну дошку до сумних роковин 60-річчя антиукраїнської акції «Вісла» і.т.д.⁵³⁸.

Згадана вище, українська Державна міжвідомча комісія у справах увічнення жертв пам'яті війни та політичних репресій (створена у 2005 році), відновила цвинтарі українських вояків, що загинули в 1920 році під час радянсько-більшовицької війни або пізніше померли у таборах інтернованих та військовополонених. Її стараннями було впорядковано цвинтарі у Вадовіцах (Мальпольське воєводство), в Ланьцуті, Пикуличах (Підкарпатське воєводство); Тухолі (Куявсько-Поморське воєводство) та у Стшалково й Каліші (Велькопольське воєводство)⁵³⁹.

⁵³⁶ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 91. Str. 15 – 17.

⁵³⁷ Krajewski K. Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na terenie Polski. URL: <http://www.nawolyniu.pl/artykuly/miejscapamieci.pdf?fbclid> Дата звернення: 20.11.2020 р.

⁵³⁸ Стрільчук В. Міждержавна регіональна співпраця Волинської області в межах євро регіону «Буг». *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII всеукраїнської наукової історико-раєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортелісівської трагедії 1942 року. смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року.* Луцьк, 2012. С. 379 – 382.

⁵³⁹ Павлишин А. Українські могили в Польщі. *Львівська газета*. 2005. 30 червня. № 112 (678).

Уже із 10-х років ХХІ століття до робіт із відновлення та облаштування цивільних і військових кладовищ включаються громадські організації України, поодинокі волонтери та студенти. У ЗМІ знаходимо чималу кількість інформації про проведені роботи на території РП, головним чином у прикордонних із Україною воєводствах⁵⁴⁰.

Згадані приклади є хорошою ілюстрацією двосторонньої взаємодії України та Республіки Польща у справі меморіалізації національної історії та опіки і охорони місць національної пам'яті, а також прикладом виконання двосторонніх угод про взаємодію та співпрацю.

І, якщо із меморіальним простором часів Першої світової війни та міжвоєнних десятиліть ситуація виглядає досить оптимістично, то як уже йшлося вище, героїзація в Україні С. Бандери та Української Повстанської армії викликала у деяких середовищах Польщі болючу, навіть, гіпертрофовану реакцію, що не могло не відбитися на меморіалізації історії та стану місць національної пам'яті присвячених періоду Другої світової війни, зокрема Волинської трагедії. Автор вважає, що саме на прикладі меморіалізації жертв Волинської трагедії можна найяскравіше проілюструвати проблеми створення меморіального простору в Україні та РП і проаналізувати його вплив на міждержавні відносини.

Сам термін «Волинська трагедія» є широко вживаний у науковому та суспільному дискурсах і використовується для означення подій на Волині, Холмщині, у Галичині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині періоду 1943 – 1944 років, відомих як міжнаціональне протистояння українців та поляків. Не вдаючись в аналіз причин та факторів самого протистояння зазначимо, що відносно незначна часова віддаленість, а відтак існування, у дослідженні десятиліття, свідків чи учасників тих подій, гострота міжнаціонального

⁵⁴⁰ Студенти-історики та викладачі взяли участь в навчально-історичній експедиції на Любачівщині. *Новини УКУ* 6 серпня 2013 р. URL: <http://ucu.edu.ua/news/9875> Дата звернення: 21.11.2022 р.; Могили у Польщі прибирали студенти-волиняни Польщі. *Волинь Post*. 2012. 6 серпня. URL: <http://www.volynpost> Дата звернення: 22.11.2021 р.; Волиняни впорядкували українські могили в Польщі. *Волинь Post*. 2014. 24 квітня. URL: <http://www.volynpost> Дата звернення: 22.11.2021 р.

конфлікту та чималі цифри жертв з обох сторін, перетворили Волинську трагедію на непросту тривало-актуальну тему, але й на одну із найгостріших суперечок у сучасних українсько-польських відносинах. Незавжаючи на тривалі перемовини та численні дослідження, досі, найбільш контраверсійними залишаються питання кількості жертв та проблеми меморіалізації Волинської трагедії. На останньому аспекті зупинимося більш детально.

Звісно, що теза про те, що із створенням монументів нація формує простір свого існування, не є новою. На думку українського дослідника І. Симоненка саме «пам'ятники та монументи – одні із найважливіших об'єктів, які поєднують особу сучасності з минулим досвідом спільноти, до якої вона належить. Візуальний компонент, що включає пам'ятники, монументи, пам'ятні знаки, меморіальні дошки, меморіальні комплекси, музейні експозиції і т. ін. вважають важливою складовою, яка формує уявлення про минуле»⁵⁴¹. У цьому сенсі особливо цікаво, як волинські події часів Другої світової війни, «перекладені» символікою та мовою меморіалів. На думку волинської історикині О. Каліщук саме «українські пам'ятники Волинській трагедії стали частиною окремого меморіального дискурсу у Польщі. Встановлення меморіальних знаків та контекст, яким їх супроводжують виступають виразними індикаторами сприйняття у суспільстві подій»⁵⁴². Таким чином, пам'ятники виступають матеріалізованими знаками колективної пам'яті і здійснюють відчутний вплив на формування національної ідентичності.

На переконання автора, головною проблемою суспільного та меморіального дискурсу навколо волинських подій 1943 – 1944 років, у сучасній Республіці Польща є той факт, що ані суспільство загалом, ані наукові, ані політичні кола РП не визнали власних провин перед українцями, натомість маючи, часто гіпертрофоване почуття власних образ.

⁵⁴¹ Симоненко І. Меморіальний простір України: кризовий шлях та шляхи оздоровлення. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (13) К., 2009. С. 53.

⁵⁴² Каліщук О. Місця пам'яті в культурному просторі історії. Приклад Волині – 43. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/monografii/2402-oksana-kalishchuk-mistsya-pam-yati-v-kulturnomu-prostori-istoriji-priklad-volin> Дата звернення: 3.01.2022 р.

Якщо коротко узагальнити стан українських місць національної пам'яті періоду Другої світової війни на теренах Польщі у повоєнні десятиліття, то його можна визначити як критичний. Адже не секрет, що комуністична влада ПНР дотримуючись ідеологічного табу замовчувала волинські події. Лише у середині 80-х років XX століття з'являється перший символічний пам'ятник польським жертвам міжнаціонального протистояння, це сталося у 1984 році в с. Руда Гута, що поблизу Холма⁵⁴³. Відкриття символічної могили стало можливим на ініціативу та завдяки коштам зібраним мешканцями сіл Острівки та Воля Островецька, чиї родичі свого часу служили у 27-й Волинській дивізії Армії Крайової⁵⁴⁴.

Суспільно-політичні трансформації пов'язані із перебудовою уможливили відновлення могил та розбудову меморіального простору жертвам українсько-польського міжнаціонального конфлікту. Так, з 1989 року, на ініціативу українських національних громад РП розпочинається відновлення та впорядкування українських могил у Польщі, першим таким прикладом стали Пикуличі, що поблизу Перемишля. Пізніше, уже у 2000 році, поряд із існуючими похованнями, там же було перепоховано 47 вояків УПА, останки котрих перевезли після ексгумації у селах Бірча та Лішня (поблизу м. Сянок)⁵⁴⁵.

Показником покращення ситуації щодо меморіального простору слугує і той факт, що з початку 90-х років XX століття з'являється можливість узаконення частини пам'яток або ж можливість отримання згоди на облаштування чи відкриття нових меморіальних комплексів. І хоча сама процедура була досить непростною та потребувала численних погоджень, а

⁵⁴³ Siekierka S., Komański H. Przewodnik pomniki, tablice pamięci i mogiły na terenie Polski ofiar ludobójstwa dokonanego na Polakach przez OUN i tzw. UPA 1939–1947. Wrocław: Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów, 2007. S. 103.

⁵⁴⁴ Калішук О. Місця пам'яті в культурному просторі історії. Приклад Волині – 43. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/monografii/2402-oksana-kalishchuk-mistsya-pam-yati-v-kulturnomu-prostori-istoriji-priklad-volin> Дата звернення: 3.01.2022 р.

⁵⁴⁵ Ninichuk A. Location of national memory in modern polish-ukrainian relations: political and social measurement. *KELM. Knowledge, edukatio, law, management*. Łódź. № 2 (22) / 2018. P. 135.

остаточне рішення щодо погоджень виносилося Радою охорони пам'яті боротьби та мучеництва – державним органом створеним при Міністерстві культури РП, справа зрушила із мертвої точки⁵⁴⁶.

Генеральним секретарем Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва (до 2010 року) був А. Пшевознік, у діях якого українська меншина Польщі вбачала створення штучних перешкод для розбудови українського меморіального простору жертвам Волинської трагедії в РП. Суть звинувачень зводилася до того, що питання побудови пам'ятників А. Пшевозніком було перенесено на міжурядовий рівень (замість прийняття рішень Радою). Сам же очільник Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва стояв на принципах взаємності, чим і пояснювалася його позиція. З цього приводу Голова Об'єднання Українців у Польщі П. Тима говорив: «У багатьох випадках це дрібні питання, які можна було б залагодити без втручання урядів. Для нас отримання згоди на увіковічення пам'яті стало практично неможливим, тому почались самобуди. Подібні проблеми мають також представники німецької та литовської меншин»⁵⁴⁷.

Паралельно із згаданими процесами, що відбувалися в РП, польські кресові організації починаючи від 1992 року розпочинають впорядкування поховань волинських поляків в Україні, здійснюючи так звані «паломницькі поїздки». Як правило це були досить великі за чисельністю групи, які окрім відновлювальних робіт проводили ще й «поминальні марші», що супроводжувалися відвертою антиукраїнською риторикою⁵⁴⁸. Звісно, що це не додало позитиву в українсько-польську співпрацю щодо охорони місць національної пам'яті, а лише радикалізувало міждержавний діалог.

⁵⁴⁶ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. С. 164.

⁵⁴⁷ Тима П. Успіхи й поразки спроб діалогу. *Наше слово*. № 10. 9 березня 2003.

⁵⁴⁸ Калішук О. Місця пам'яті в культурному просторі історії. Приклад Волині – 43. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/monografii/2402-oksana-kalishchuk-mistsya-pam-yati-v-kulturnomu-prostori-istoriji-priklad-volin> Дата звернення: 3.01.2022 р.

Наслідком діяльності польських громадських активістів в Україні стала поява нових меморіальних комплексів та монументів всупереч законодавству України (без відповідних узгоджень та дозволів). Таких прикладів можна навести декілька десятків. Зокрема, на Волині це встановлення пам'ятних хрестів неподалік сіл Охнівка Володимирського району та Домінополь Камінь-Каширського. Автор не випадково обрав для прикладу саме ці випадки, адже, окрім того що хрести абсолютно ідентичні, як і зміст надписів на них, вони з'являються приблизно в один і той же час (на початку другого десятиліття XXI століття) і в обох випадках встановлені без жодних узгоджень із українською стороною: у першому випадку на приватизованій земельній ділянці, власники якої давно не проживають на Волині, а у другому – посеред лісу, де колись знаходилося село Домінополь⁵⁴⁹.

Суспільний резонанс навколо меморіалізації Другої світової війни, зокрема і Волинської трагедії, підштовхнув розширення української нормативно-правової бази, хоча заради справедливості слід визнати, що це сталося під тиском не лише внутрішніх чинників. Зокрема, 8 вересня 2016 року ВР України ухвалила Заяву «У зв'язку з ухвалення Сеймом РП постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо Волинської трагедії»⁵⁵⁰, у якій позицію польських Сейму та Сенату назвали політизацією українсько-польської історії. А між тим, Волинська трагедія, як уже зазначалося вище, практично не присутня у вітчизняній нормативно-правовій базі, як і у політиці пам'яті.

Загалом, на початок 20-х років XXI століття меморіалізація Волинської трагедії по обидва боки кордону нараховує понад три сотні пам'ятних місць, які, не зважаючи на численні протиріччя виникали стихійно чи постали як спільні меморіали вшанування жертв трагедії. Наприклад, лише на ініціативу

⁵⁴⁹ Стрільчук Л. Сучасні трансформації історичної пам'яті польського та українського суспільств щодо міжетнічного конфлікту на Волині 1943 – 1944 рр. *«Волинь - 43»: міфи і реальність. Збірник наукових праць*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 302 – 304.

⁵⁵⁰ Постанова Верховної Ради України від 08.09.2016 № 1507-VIII «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року про оцінки українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1507-19> Дата звернення: 12.01.2023 р.

польського Товариства вшанування жертв злочинів українських націоналістів, очолюваного С. Секеркою, за період 2003 – 2009 років у РП було встановлено 22 пам'ятники та 128 меморіальних дощок на вшанування польських жертв українсько-польського міжнаціонального конфлікту⁵⁵¹.

Навіть без поглибленого аналізу у меморіалізації українсько-польського міжнаціонального конфлікту очевидними є декілька особливостей:

по-перше, меморіальні знаки найперше з'явилися у населених пунктах, які безпосередньо були місцем конфлікту і встановлювалися головним чином нащадками тих, хто загинув у цьому протистоянні. Це однаковою мірою стосується прикордонних регіонів і України, і РП;

по-друге, усі місця національної пам'яті, пов'язані із Волинською трагедією (рівно і в РП, і в Україні), увиразнено поділяються на дві категорії: перша – це могили жертв конфлікту, де встановлено надгробні плити чи монументи, і друга – це символічні місця пам'яті, безпосередньо не дотичні до міжнаціонального конфлікту, які почали з'являтися як елемент формування історичної пам'яті.

Щодо останньої тези то слід уточнити, що такі символічні пам'ятні місця починають з'являтися значно пізніше від місць умовної, першої категорії, десь із рубежу 80-90-х років ХХ століття. Однак станом на нинішній момент можна констатувати той факт, що у РП не залишилося жодного воєводства де б не було встановлено пам'ятного знаку жертвам Волинської трагедії. А це, у свою чергу, дозволяє зробити висновок про рівень та форми формування історичної пам'яті у польському суспільстві та обізнаності поляків із фактами міжнаціонального конфлікту. Наприклад, у столиці РП, Варшаві, відкрито аж два меморіали жертвам міжнаціонального протистояння: перший – відкрито у липні 2003 року, до шістдесятої річниці трагічних подій⁵⁵², другий – у липні

⁵⁵¹ AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 24. S. 7-14.

⁵⁵² Pomnik tragedii Wołyńskiej 1943 – 1944 na Skwerze Wołyńskim w Warszawie. / red. P. Rotbert. Warszawa, 2004. 57 s.

2013 року, до сімдесятих роковин Волинської трагедії⁵⁵³. Меморіальні комплекси жертвам протистояння створено у Кракові, Вроцлаві, Гданську, Любліні, Щеціні і ін. воєводських центрах.

Чого не можна сказати про Україну, так, меморіалізація Волинської трагедії в Україні не поширилася далі західних регіонів держави і в українському суспільстві чималий відсоток тих, хто або нічого не знає про волинські події часів Другої світової війни, або має дуже не чітке уявлення про причини, характер та кількість жертв конфлікту. Зокрема в Україні, наразі, існує кілька монументів, що вшановують українських жертв трагедії і обидва вони встановлені на Волині: у селі Красний Сад, нині Луцького району, та у селі Гончий Брід, що на Ковельщині. На Волині, поблизу села Павлівка, відкрито меморіал на спільне вшанування українських та польських жертв міжнародного протистояння років Другої світової війни (липень 2003 року), за участі Президентів: Л. Кучми та А. Кваснєвського, а в українському та польському суспільствах розквітала надія на припинення суперечок щодо кількості жертв Волинської трагедії та запитань хто кому більше завинив.

На відміну від сусідньої Польщі, тема Волинської трагедії в Україні вкрай рідко привертає увагу ЗМІ, політиків та соціологів, і, як показують останні опитування, близько половини респондентів нічого не знають про міжнародне протистояння на Волині у роки Другої світової війни⁵⁵⁴.

Окрім того слід зауважити і про подвійну стандартизацію щодо монументів у місцях національної пам'яті, рівно ж як і подвійні підходи щодо надписів на надгробках. Головним чином це стосується польської сторони. Наприклад, на численних меморіальних знаках українцям, що встановлені у РП зроблено написи з імен та прізвищ, а також дат народження та смерті, але,

⁵⁵³ Богуміл З. Пам'ять про конфлікти й діалоги поляків із сусідніми народами в культурному ландшафті столиці Польщі: URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2323-zuzanna-bogumil-pam-yat-pro-konflikti-j-dialogi-polyakiv-iz-susidnimi-narodami-v-kulturnomu-landshafti-stolitsi-polshchi> Дата звернення: 11.02.2020 р.

⁵⁵⁴ Аналітичний огляд «Волинська трагедія 1943 – 1944 років в пам'яті українського та польського народів». URL: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1664.htm> Дата звернення: 18.04.2023 р.

досить часто, жодним чином не згадується за яких обставин вони загинули. У той же час, на польських меморіальних знаках встановлених в Україні часто зустрічаємо абсолютно нереальні цифри загиблих поляків, які, як правило, супроводжуються надписами на кшталт: «замородвані українськими націоналістами». Прикладом можуть слугувати, уже згадані вище, меморіальні знаки встановлені у селах Охнівка та Домінополь, нагадаю: встановлені незаконно.

Попри те, що Україна, жодного разу не виступала ініціатором актуалізації теми Волинської трагедії, ця проблема впродовж досліджуваних десятиліть залишається гострим каменем суперечок у міжнаціональних та міждержавних відносинах, і автор, наважиться припустити, що й у осяжній перспективі це питання продовжуватиме залишатися важливим елементом державної політики. Звісно, що такий стан речей тільки актуалізовує меморіалізацію Волинських подій.

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що героїзація та меморіалізація національної історії в Україні та в Республіці Польща у період 90-х років XX століття та перших двох десятиліть XXI століття стала однією із складових формування державної політики історичної пам'яті і внесла чимало суперечок у двосторонні відносини, оскільки національні герої кожної із сторін далеко не однозначно сприймалися іншою стороною, наприклад С. Бандера і вояки УПА у Польщі, Ю.Пілсудський та АК в Україні. Оскільки і перші, і другі боролися за власну державність, яку намагалися утвердити на одних і тих же теренах, їхня героїзація сприймалася як образа іншою стороною.

Що ж до меморіалізації історії та місць національної пам'яті то висновки наступні:

-по-перше, меморіалізація подій Першої світової війни та національні місця пам'яті пов'язані із нею викликали значно менше суперечок ніж меморіалізація подій Другої світової війни та, відповідно, місць національної пам'яті того періоду;

- по-друге, місця національної пам'яті українців та поляків, пов'язані із Першою світовою війною та міжвоєнними десятиліттями відносно рівнозначно розміщені по обидва боки українсько-польського кордону, є добре впорядкованими і, практично, не піддавалися актам вандалізму (за нечисленними винятковими випадками: Цвинтар Орлят у Львові);

- по-третє, місця національної пам'яті українців та поляків пов'язані із Другою світовою війною, головним чином із Волинською трагедією, впродовж усього досліджуваного періоду, були предметом постійних дискусій, часто зазнавали наруги з боку вандалів і не раз використовувалися як елемент гібридної війни задля загострення українсько-польських відносин;

- по-четверте, відновленням та опікою над місцями національної пам'яті часів Першої та Другої світових воєн та міжвоєнних десятиліть, найчастіше займалися українські та польські громадські та волонтерські організації, українська меншина в Польщі та польська національна меншина в Україні;

- по-п'яте, Республіка Польща, впродовж досліджуваного періоду, послідовно вкладала чималі кошти у відновлення місць національної пам'яті поляків в Україні та розбудову меморіального простору по обидва боки кордону. Результатом чого є наявність детальних реєстрів усіх місць національної пам'яті поляків у Україні та незрівнянно (за чисельністю та вкладенням коштів) більший меморіальний простір, особливо щодо вшанування польських жертв Волинської трагедії, а відтак, можемо стверджувати про величезну диспропорцію у меморіалізації подій Другої світової війни, яка є далеко не на користь України;

- по-шосте, існує очевидна диспропорція і у «підживлюванні» пам'яті про Волинські події: у РП це відбувається із абсолютною регулярністю, що веде до політизації проблеми, політичних маніпуляцій історією і, як наслідок, загострення міжнаціональних відносин. Українська ж сторона жодного разу не актуалізувала цю проблему, демонструючи, цим самим, послідовну політику історичного примирення;

- по-сьоме, можемо констатувати недосконалість законодавства обох країн щодо облаштування місць національної пам'яті та меморіалізації історії, особливо гостро це питання стоїть на повістці денній України. Наслідком такого стану речей є поява чималої кількості польських меморіальних знаків, як незаконно встановлені на теренах нашої держави;

- по-восьме, в Україні, за роки незалежності, так і не було вибудовано послідовної державної політики історичної пам'яті, що з'явилося через полярні погляди українських політиків і, навіть, Президентів, щодо героїзації національної історії, і негативно впливало на суспільство, призводячи до поляризації історичної пам'яті. Звісно, що це нерідко використовувалося польською стороною.

4.3. Місця національної пам'яті в культурному просторі Республіки Польща та України.

Невід'ємною складовою культурно-пам'яттєвого простору українців та поляків є місця національної пам'яті, які посідають важливе місце у культурній спадщині обох народів. Місця національної пам'яті, поряд із реституцією культурних цінностей, є однією із найбільш дражливих та складних проблеми у сучасних міждержавних взаєминах. Адже, українсько-польська історія включає чимало подій забарвлених міжнаціональними протистояннями та конфліктами, суперечками за приналежність територій, тощо. Наслідками цих історичних подій стала чимала кількість місць національної пам'яті по обидва боки міждержавного кордону: українських на теренах РП та польських в Україні.

Термін «місця національної пам'яті» було запроваджено французьким дослідником П'єром Нора (фр. Pierre Nora) іще з початку 80-х років XX століття задля «позначення місць, символічних об'єктів, із якими певна група людей пов'язує свої спогади та цінності»⁵⁵⁵. На думку П. Нора такі місця

⁵⁵⁵ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. /Переклад із фр. А. Рєпи. К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»»,

покликані подолати розрив між історичною минувшиною та пам'яттю суспільства, повернути нації відчуття тісного зв'язку із минулими подіями, а це відбувається тоді, коли те чи інше місце пам'яті набуває символічного значення⁵⁵⁶. Місцями національної пам'яті є пам'ятні меморіали, монументи, встановлені на пошанування/в пам'ять про певні події, національні кладовища учасників національно-визвольної боротьби/військові цвинтарі та окремі поховання, меморіальні комплекси. До місць національної пам'яті відносять, також будинки та фортифікаційні споруди, тощо. Усі згадані об'єкти є візуальним компонентом історичної пам'яті, який не просто нагадує про історичну минувшину, але й впливає на формування світогляду та історичної пам'яті у суспільстві.

Досліджуючи місця національної пам'яті в культурному просторі РП та України слід зауважити, що саме українсько-польське порубіжжя, де нерідко відбувалися міжнаціональні конфлікти, стало місцем, яке увібрало в себе чимало таких місць, які є символами національної пам'яті для українців та поляків (часто непримиренної та протилежної за оцінками сторін)⁵⁵⁷. Воюючи за власну державність чимала кількість українців та поляків полягли у боротьбі, залишивши по собі національну пам'ять та військові кладовища. Автор погоджується із заувагою українського дослідника Ю. Зернія, який вважає, що «за певних історичних умов всередині національної спільноти можуть співіснувати відмінні (генераційні, регіональні, корпоративні) опції історичної пам'яті. В такому стані колективна історична пам'ять схильна до політизації і може виступати дезінтегруючим чинником щодо національної ідентичності»⁵⁵⁸.

2014. С. 188 – 190.

⁵⁵⁶ Там само. С. 191.

⁵⁵⁷ Прицулюк В. Місця національної пам'яті на українсько-польському порубіжжі: як форма локальної історії та національної самоідентифікації. *Українська історія у публічному просторі: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 17 – 18 травня 2024 р., м. Луцьк*. Луцьк-Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 52 – 53.

⁵⁵⁸ Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008, № 4 (9). С. 35.

У цьому сенсі варто розглядати місця національної пам'яті не лише, як одну із складових історико-культурної спадщини народу, але й засіб маніпуляції національною свідомістю, міжнаціональними відносинами, врешті, як інструмент ведення гібридної війни, що в роки російсько-українського протистояння є особливо важливим засобом, і, на жаль, унаочненим прикладом. Тому, автор дисертації, пропонує проаналізувати у даному підрозділі місця національної пам'яті під двома кутами зору: крізь призму культурного простору України та Республіки Польща, та як засіб гібридної війни з метою загострення двосторонніх міждержавних взаємин.

Закономірно, у РП та Україні меморіальний простір формувався поступово, паралельно із їхнім суспільно-історичним розвитком, зазнаючи впливів з боку політичних та соціально-економічних процесів, із накладенням регіональних особливостей, тощо. На меморіальний простір обох досліджуваних країн відчутний відбиток наклав так званий «радянський план монументальної пропаганди», коли масово знищувалися пам'ятки культури та пам'ятники однієї епохи, а натомість будувалися нові (радянським діячам)⁵⁵⁹. Саме у радянський період, який, до речі, в Польщі був на кілька десятиліть коротшим, було знищено тисячі будівель та пам'ятних знаків, сотні цвинтарів, пам'ятників, культових споруд, тощо. Безповоротно втраченими під нещадним «катком радянської влади» були твори образотворчого мистецтва та монументальної скульптури, книгозбірні.

Ситуація докорінно змінилася із падінням радянських режимів та утвердженням незалежних держав – Республіки Польща та України. З початку 90-х років XX століття місця національної пам'яті посідають важливе місце у культурних просторах новопосталих незалежних держав. Уже з початку 90-х років XX століття відбувається очищення меморіального простору від пам'ятників радянського періоду, на їх місце встановлюються нові національно-державницькі монументи. Паралельно із згаданим процесом, на

⁵⁵⁹ Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. URL: [file:///C:/Users/G50/Downloads/Uxxs_2016_21_17%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/G50/Downloads/Uxxs_2016_21_17%20(3).pdf) Дата звернення: 20 11. 2019 р.

повістці денній, постає питання про відновлення зруйнованих попередньою владою місць національної пам'яті: монументів, військових цвинтарів, національних кладовищ.

Не секрет, що радянський період не пройшов безслідно, ані для польського, ані для українського суспільств: перекручення історії, пропаганда – внесли певні корективи у суспільну свідомість, на яку наклалися регіональні особливості національної історичної пам'яті, що у підсумку привело до відчутної різниці у сприйнятті певних історичних подій та персоналій, врешті, до суперечок та непримиренних позицій польської та української візій на одні і ті ж історичні питання (у першу чергу події пов'язані із Українською революцією, Першою та Другою світовими війнами, переселенськими акціями, тощо). Розпочинається, так звана, «війна пам'ятей», яка повела за собою «війни пам'ятників», як назвали цей процес дослідники Л. Стрільчук та А. Нінічук⁵⁶⁰.

Не вдаючись у поглиблений аналіз подій та їх причин зауважимо, що ХХ століття залишило складний історичний спадок для українців та поляків, різних (часто контраверсійних) національних героїв, протилежні бачення одних і тих же подій. Отож, на початку 90-х років ХХ століття в Україні та РП розпочинається ревізія власної історії, яка призвела не просто до її перегляду, але до героїзації національних діячів, новітнього трактування цілої низки подій, а відтак викликала несприйняття та суперечки щодо нового потрактування у сусідній державі. Знову ж таки, не вдаючись у всеохоплюючий аналіз суперечливих питань українсько-польської історії, більш детально зупинімося саме на місцях національної пам'яті.

Переформатування меморіального простору в Україні та Республіці Польща супроводжувалося досить складним процесами, адже, уже із висоти сьогодення, можна стверджувати, що пострадянські імперські історичні наративи нікуди не зникли із суспільної свідомості, а просто

⁵⁶⁰ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. 368 с.

посунулися на другий план, і тормозили згаданий процес. Триваюча агресія РФ проти України чітко увиразнала цей факт.

А між тим, правову основу міждержавної співпраці у справі охорони та облаштування місць національної пам'яті по обидва боки українсько-польського кордону започаткував Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво між Україною та Республікою Польща, підписаний у травні 1992 року. Його 13 стаття регламентувала «юридичний і матеріальний захист пам'яток і об'єктів, пов'язаних з культурою та історичною спадщиною договірних сторін»⁵⁶¹. Детальніше процедури опіки над місцями національної пам'яті України та Республіки Польща були прописані у «Міжурядовій угоді про охорону місць пам'яті і поховань жертв війни та політичних репресій», що укладена між державами в 1994 році⁵⁶². Фактично, із моменту підписання Угоди розпочинаються реальні кроки міждержавної взаємодії у справі охорони та опіки над місцями національної пам'яті: відновлено та відкрито цвинтар польських офіцерів у Харкові, розпочинає просуватися питання Цвинтаря Орлят у Львові, відкрито пам'ятний монумент жертвам Волинської трагедії у с. Павлівка, що на Волині.

Звісно, що жодна нормативна база, якою б досконалою, чи не досконалою вона не була, не може забезпечити однастайності поглядів, якщо на це відсутня воля сторін, що ведуть перемовини. У цьому сенсі хрестоматійним прикладом може слугувати історія Цвинтаря Орлят у Львові, яка неодноразово доводила українсько-польські міжнаціональні та політичні відносини до точки кипіння⁵⁶³. Історія відновлення та відкриття цього цвинтаря засвідчила наскільки важливими є місця національної пам'яті для культурного простору РП та України.

⁵⁶¹ Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.

⁵⁶² AAN w Warszawie. Zesp. Centralny Urząd Planowania. Sygn. 11/54. S. 27.

⁵⁶³ Skubiszewski K. *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989 – 1993*. Warszawa, 1997. S. 384.

Як відомо, історія цвинтаря Орлят бере свій початок із 1918 року, з моменту початку українсько-польської війни 1918 року, а першого загиблого польського солдата було захоронено там 24 листопада. Місяцем пізніше, уже в грудні 1918 року, з'являється ідея побудови пам'ятного пантеону. Реалізацією цієї ідеї займався польський архітектор Рудольф Індрух впродовж 1921 – 1939 років. Загалом на військовому цвинтарі було захоронено 2589 солдат польської армії та 27 невідомих військових⁵⁶⁴.

Після Другої світової війни меморіал Орлят у Львові не зачепила радянська руйнація, однак він поступово занепадає. Причиною того була нестача коштів, хоча поляки, які вціліли у Львові після радянських репресій і докладали максимум зусиль щодо опіки над цвинтарем. Одак, уже в серпні 1971 року місце національної пам'яті поляків – цвинтар Орлят львівських було вщент зруйновано радянськими танками, які не просто розтрошили меморіальні плити, але й залповим вогнем знищили колонаду і пам'ятні пілони⁵⁶⁵. Наступним кроком знищення цвинтаря, стало будівництво шосе в середині 70-х років XX століття, фактично, впоперек пам'ятного меморіалу⁵⁶⁶.

Перебудова внесла свої корективи і щодо історії та питань пов'язаних із місцями національної пам'яті, уже наприкінці 80-х років XX століття з'являються перші ініціативні групи, які просували відновлення цвинтаря, а з початку 90-х років XX століття такі ініціативні групи фінансуються Польською державою. Головна проблема з цього часу полягала не у наявності коштів на відбудову, а у досягненні компромісу з українською стороною (львівською владою) про те, яким має бути відновлений цвинтар Орлят. Йшлося, передусім, про його концепцію.

⁵⁶⁴ AAN w Warszawie. Zesp. Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki w Warszawie (1981 – 2002 r.). Sygn. 109. Str. 43 – 47.

⁵⁶⁵ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T 1. S. 173.

⁵⁶⁶ Павлишин А. Мертві і живі. Як розділити «спадщину» конфлікту. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 91. 2002, 24.05.

Першопочатково польська сторона стояла на баченні відновлення довоєнного проєкту цвинтаря, однак у 1994 році між сторонами було укладено новий документ, в якому враховувалися зміни меж кладовища через будівництво шосе, погоджувалася ексгумація рештків польських вояків (через могили яких прокладено дорогу) та перенесення останків на основне кладовище. Поряд із цим, Адміністрацією музею-заповідника «Личаківський цвинтар» було заборонено проведення будь-яких будівельних робіт до погодження єдиного плану реконструкції⁵⁶⁷.

Власне українсько-польські суперечки навколо цвинтаря Орлят львівських, що розпочалися на рівні ініціативних груп та громадських організацій досить швидко перейшли у площину дипломатичних і міжурядових перемовин. Дана історія стала першим прикладом українсько-польської міждержавної співпраці у справі охорони місць національної пам'яті, і слід визнати, далеко не найкращим прикладом. Адже кожна із сторін по різному розуміла символізм цього меморіалу, а відповідно і зміст надписів на меморіальних плитах: українська сторона вбачала у польському плані відбудови меморіалу претензії на польськість Львова, а польська – образу національної пам'яті поляків. Зокрема, на вимогу польської сторони зробити на надгробній плиті надпис: «Невідомому польському солдату, загиблому за незалежність Польщі», українська сторона виступила із категоричною відмовою, заперечуючи проти слів «незалежність Польщі» і переговорний процес зайшов у глухий кут.

Впродовж 90-х років XX століття перших років XXI століття не вщухали суперечки і про символіку, яка має бути візуалізована на відновленому цвинтарі, так, скульптури левів (згідно польського проєкту) мали тримати щити зі словами «Тобі, Польще!», львівська ж влада вбачала у цьому зазіхання на монополізацію права використовувати символ міста і спробу привласнення

⁵⁶⁷ Там само.

цього символу польській історико-культурній традиції⁵⁶⁸. Загалом, за більше як десятиліття дискусій проблема відновлення цвинтаря вийшла далеко поза межі владних кабінетів та обговорення у наукових колах, її підхопили ЗМІ по обидва боки кордону, таким чином тема набула широкого суспільного резонансу. Українські ЗМІ підняли паралельно проблеми відбудови українських військових цвинтарів у РП, наприклад меморіалу воїнів УНР у Щипйорно, або меморіалу у Явожно, останній відбувався повністю з точки зору польської візії, без врахувань побажань з української сторони⁵⁶⁹.

Власне, суперечки щодо символіки і відновлення цвинтаря Орлят у Львові стали першим унаочненням того, що проблеми місць національної пам'яті використовуються заради здобуття політичного рейтингу окремими людьми та політичними силами та є чудовим засобом розхитування українсько-польських міждержавних та міжнаціональних взаємин. За цей час, декілька разів призначалася дата відкриття цвинтаря Орлят у Львові: на жовтень 1998 року⁵⁷⁰, на жовтень 2000 року⁵⁷¹, на лютий 2002 року⁵⁷², на травень 2002 року⁵⁷³, однак щоразу запланованих урочистостей не відбувалося, через провокації, скандальні заяви, суперечки поміж українською та польською сторонами.

⁵⁶⁸ Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. С. 81 – 82.

⁵⁶⁹ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. С. 119.

⁵⁷⁰ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 гг. Sygn. T 1. Str. 572; Бердиховська Б., Куронь Я. Холодне пограниччя. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/berdyh.htm> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

⁵⁷¹ AAN w Warszawie. Zesp. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza 1990 – 2005 гг». Rok Polski na Ukrainie. Sygn. 290. Str. 90 – 91; Гор І. На цвинтарі мало не побилися. *Поступ.* 17 – 18 жовтня, 2000. URL: <http://postup.brama.com/001017/171> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

⁵⁷² Артушевська Т. Монументальний візит Анатолія Зленка. Термін відкриття цвинтаря «Львівських Орлят» знову переноситься. *Поступ.* 19 – 20 березня, 2002. URL: http://postup.brama.com/020319/39_5_3.html Дата звернення: 3.02. 2022 р.; Українці та поляки разом малюють хрест на перспективах відкриття польського кладовища у Львові. *Форум.* 11.05.02. URL: <http://ukr.for-ua.com/news/2002/05/11/11322.html> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

⁵⁷³ AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 гг. Sygn. T 10/31. Str. 169; Блаженніший Любомир кардинал Гузар оприлюднив звернення з приводу вшанування військових поховань на Личаківському цвинтарі у Львові. *Media Простір.* 2002, 20 червня. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/m-pr2006.htm> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

Спроби залагодити суперечки і, нарешті, відкрити пам'ятний меморіал робилися місцевою владою⁵⁷⁴, науковцями⁵⁷⁵, політиками, послами і, навіть, Президентами обох країн. З цього приводу збиралися різнорівневі наради, відбувалися засідання Консультаційного комітету при Президентах України та РП, обговорювалася проблема на засіданнях парламентів. Долучилася до суспільного дискурсу і Церква⁵⁷⁶.

Наприклад, наприкінці серпня 2000 року для вирішення суперечки між українською та польською сторонами до Львова із візитом завітав посол України у РП Д. Павличко, однак його аргументи не похитнули рішення Львівської міської ради. У слід за ним до Львова прибула група народних депутатів у складі І. Драча та М. Жулинського, які зачитали звернення до депутатів міської ради, тогочасного, прем'єр-міністра України В. Ющенка, у якому звучав заклик до компромісу⁵⁷⁷. Здавалося, усі можливі аргументи вичерпані, а суперечностей лише більшало.

Перемога в Україні Помаранчевої революції і зміна Президента привели до відчутних зрушень і у питання відкриття військового меморіалу у Львові. Уже в квітні 2005 року, під час візиту до Варшави В. Ющенко заявив, що він докладе усіх зусиль, аби вирішити питання із відкриттям меморіалу⁵⁷⁸. І уже на початку червня 2005 у Варшаві відбувається зустріч Голови ради національної безпеки РП Є. Бара та Держсекретаря України О. Зінченка, які узгодили спільний протокол щодо реалізації Угоди поміж урядами України та РП «Про

⁵⁷⁴ Міська рада Львова не поступилася вимогам поляків. *Купол*. 16.05.02. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/cupol.htm> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

⁵⁷⁵ Звернення львівських інтелектуалів до президентів України та Польщі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 97. 2002, 14.06.

⁵⁷⁶ Блаженніший Любомир кардинал Гузар оприлюднив звернення з приводу вшанування військових поховань на Личаківському цвинтарі у Львові. *Медіа Простір*. 2002, 20 червня. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/m-pr2006.htm> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

⁵⁷⁷ Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Збірник наукових праць. № 18. Львів, 2009. С. 78.

⁵⁷⁸ Боровиковський А. Дискусія на «Цвинтарі Орлят». *Україна молода*. 2005, 11 квітня; Новий Президент хоче виправити провали Кучми. *Львівська газета*. № 15 (581), 2005, 27 січня; AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 гг. Sygn. T 10/31. Str. 214.

збереження місць пам'яті, поховань жертв війни та політичних репресій» від 21 березня 1994 року⁵⁷⁹. Протоколом було зафіксовано узгодження впорядкування та відновлення 44 об'єктів, що підпадають під означення місць національної пам'яті (впорядкування коштом національних бюджетів)⁵⁸⁰.

Одразу після згаданих подій зрушила із мертвої точки і справа відкриття цвинтаря Орлят у Львові. 14 червня 2005 року, у «Львівській газеті» виходить стаття під промовистою назвою: «Компромісу досягнуто». У матеріалі, зокрема йшлося: «Львівська міська рада нарешті винесла довгоочікувану ухвалу про відкриття польських військових поховань на Личаківському кладовищі. Для цього навіть довелося зібрати депутатів на позачергове сесійне засідання. Незважаючи на емоції, які вирували під час ухвалення цього важливого в стосунках обох країн рішення, за його прийняття проголосували 66 обранців із присутніх 76»⁵⁸¹.

24 червня 2005 року, після багатьох років суперечок та взаємних претензій, було, нарешті, урочисто відкрито Меморіал загиблим воїнам Української галицької армії (УГА) та Меморіал Орлят. Про надзвичайну важливість події свідчила особиста присутність Президентів України В. Ющенка та Республіки Польща А. Кваснєвського.

Проблеми відкриття меморіалу Орлят у Львові, лише один із цілого ряду прикладів місць національної пам'яті, які стали наріжними не просто в міждержавній співпраці у справі охорони культурної спадщини, але й відчутно, свого часу, загострили міждержавні та міжнаціональні взаємини. А між тим, цей історичний урок, як показала практика пізніших років, був погано засвоєний обома суспільствами та політикумом, бо загострення міждержавних відносин на ґрунті суперечок навколо місць національної пам'яті виринали і в наступні десятиліття.

⁵⁷⁹ Державна комісія просить внести зміни до ухвали міської ради стосовно «Цвинтаря Орлят». URL: : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/arhiv2005.htm#1> Дата звернення: 3.02.2022 р.

⁵⁸⁰ Павлишин А. Українські могили в Польщі. *Львівська газета*, 30 червня 2005. № 112 (678).

⁵⁸¹ Карпінська В. Компромісу досягнуто. *Львівська газета*. № 671 (105), 2005, 14 червня.

У цьому контексті вартує пригадати і інші випадки, наприклад, історію меморіалу в с. Гута Пеняцька, що на Бродівщині Львівської області. Село Гута Пеняцька було знищене в лютому 1944 року. Будучи від весни 1942 року базою радянської партизанки село наприкінці лютого 1944 року було знищене німецькими частинами та українськими поліцаями, після того як радянські партизани залишили Гуту Пеняцьку. Саме тоді, за різними оцінками, було вбито від 500 до 800 мирних жителів та знищено 172 будівлі. Як відомо, на той момент у селі Гута Пеняцька більшість жителів складали поляки, але поряд із ними проживали українці та євреї⁵⁸². До 65-річчя трагедії, згідно рішення Львівської обласної ради, коштом української сторони, було збудовано меморіал аби вшанувати полеглих⁵⁸³.

За участю президентів двох країн: В. Ющенко та Л. Качинського, 28 лютого 2009 року, меморіал було урочисто відкрито. Вшанування полеглих викликало значний суспільний резонанс і продемонструвало приклад конструктивної взаємодії сторін у справі меморіалізації спільної історії. Проте, менш як за десять років, 8 січня 2017 року, місце національної пам'яті поляків та українців було сплюндровано⁵⁸⁴: обрито червоною фарбою меморіальні плити, розфарбовано в блакитно-жовті кольори плити із іменами загиблих, підірвано центральний хрест, знищено надгробки.

Здавалося б, чергового загострення в українсько-польських відносинах не уникнути, тим більше, що деякі праві видання у РП уже починали розгойдувати скандал. Однак, той факт, що місцеві жителі руйнування меморіалу виявили пізніше, аніж інформація про це була оприлюднена на російських інформаційних ресурсах, погасив полум'я взаємних претензій. Миттєва реакція на події в Гуті Пеняцькій Голови Українського інституту національної пам'яті

⁵⁸² Чобіт Д. Загибель Гуті Пеняцької 28 лютого 1944 року. Книга перша: Трагедія. Київ: «Видавничий дім «Українська культура». 2020. 610 с.

⁵⁸³ Пам'ятник розбрату. *Львівський портал*. 20.02.2009. URL: <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2009/02/20/103903> Дата доступу: 10.06. 2024 р.

⁵⁸⁴ У Гуті-Пеняцькій зруйнували пам'ятник загиблим полякам. *PolUkr Польсько-український портал*. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2017/01/u-guti-penyackij-zrujnuvali-pam-yatnik-zagiblim-polyakam/> Дата доступу: 9.07. 2024. Дата доступу: 9.07. 2024 р.

В. В'ятровича остаточно розставила крапки у цій історії: «Дії вандалів на українській території не просто схожі до вандалізму, який протягом останніх місяців ми спостерігали на українських цвинтарях в Польщі. Вони аналогічні і мають ту саму мету – розпалювання війни пам'ятників. Пљондрування могил і пам'ятників по обидва боки кордону повинні зустріти однаково рішуче засудження в обох країнах як з боку влади, так і громадського суспільства»⁵⁸⁵.

Про спроби спровокувати українсько-польський конфлікт говорили і польські аналітики. Так, один із членів правління фундації «Центр досліджень Польща-Україна», він же оглядач сайту polukr.net А. Лельонек заявив, що «зруйнування польського пам'ятника в Гуті Пеняцькій відбувалося за сценарієм, написаним у Москві...російський почерк видно по тому, хто поширив новину про акт вандалізму на місці спаленого польського села»⁵⁸⁶.

М. Ноцунь – заступниця головного редактора електронного часопису Nowa Europa Wschodnia, зайняла схожу позицію, заявивши: «що останнім часом Росія, намагаючись зіштовхнути чолами поляків із їхніми сусідами, розіграє карту складного минулого... кремлівські політтехнологи, які пишуть сценарії гібридної війни проти України та Республіки Польща уважно стежили за перебігом українсько-польських суперечок про події 1943 року на Волині. Тепер висновки з цієї дискусії у Москві використовуються проти двох сусідніх країн»⁵⁸⁷. Нагадаємо, що станом на 2017 рік уже розпочалася російська агресія проти України, паралельно із якою застосовувалися всеможливі методи гібридної війни.

Зауважимо, що паралельно із подіями в Гуті Пеняцькій, тоді ж у січні 2017 року, вандалами було спалюжено польський меморіал під Києвом у с. Биківня⁵⁸⁸. Надписи у місці національної пам'яті було зроблено червоною

⁵⁸⁵ Там само.

⁵⁸⁶ Савицький Ю. Москва провокує українсько-польську «війну пам'ятників», аби зіштовхнути чолами дві сусідні країни – польські оглядачі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28226455.html>
Дата зверення: 6.06.2024 р.

⁵⁸⁷ Там само.

⁵⁸⁸ Польща «діятиме адекватно» у відповідь на спљондрування меморіалу у Биківні, - прем'єр.

фарбою зі змістом «SS Галичина» на польській частині меморіалу та «ОУН-УПА курва» – на українській⁵⁸⁹. Власне, один почерк вандалів та фактичний збіг у часі обох подій іще більше підтверджує тезу про навмисні спроби загострити українсько-польські взаємини і увиразнює наскільки спільна історична спадщина є дієвим інструментом у гібридній війні.

Проте, продовжуючи аналіз ситуації у Гуті Пеняцькій зауважимо, що пам'ятний меморіал у селі було відбудовано (на кошти української сторони) і повторно відкрито 26 лютого 2017 року за особистої участі послів Республіки Польща в Україні Я. Пекло та українського посла в РП А. Дешиці. Риторика обох сторін зводилася до фрази: «Ми не воюємо з пам'ятниками!»⁵⁹⁰. Однак, і після відновлення місця пам'яті історія мала продовження: менш як за місяць, 14 березня 2017 року, меморіал у Гуті Пеняцькій знову було сплюндровано⁵⁹¹. На відміну від вище проаналізованої ситуації щодо відновлення меморіалу Орлят львівських, обом сторонам вистачило політичної мудрості вийти із даної ситуації із найменшими іміджевими і політичними втратами.

Меморіал у Гуті Пеняцькій вчергове відновили, але цікавим видається той факт, що друге руйнування польсько-українського місця національної пам'яті в у Гуті Пеняцькій, знову збіглося у часі із актом вандалізму, на цей раз, в с. Підкамінь, що також на Львівщині. Там 12 березня 2017 року було розмальовано (знову червоною фарбою) пам'ятний знак жертвам польсько-

Новинарія. 21.01. 2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/01/25/polshha-diyatime-adekvatno-u-vidpovid-na-splyundruvannya-memorialu-v-bikivni-prem-yer/> Дата звернення 11.07. 2024 р.

⁵⁸⁹ Стрільчук Л., Притулюк В. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. Public history: selected issues: Collective monograph / edited by Myroslava Filipovych. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 146 – 147.

⁵⁹⁰ Україна відновила зруйнований вандалами польський меморіал у Гуті Пеняцькій. *Новинарія*. 26.02.2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/02/26/ukrayina-vidnosila-zruynovaniy-vandalami-polskiy-memorial-u-guti-penyatskiy/> Дата звернення: 7.06.2024.

⁵⁹¹ Стрільчук Л., Притулюк В. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. Public history: selected issues: Collective monograph / edited by Myroslava Filipovych. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 148.

українського протистояння років Другої світової війни⁵⁹². Двома днями раніше (10 березня) на Вулецьких пагорбах, що у Львові, тою ж червоною фарбою, залито пам'ятник польським професорам, які були розстріляні нацистами у 1941 році⁵⁹³.

Наведені приклади можуть наштовхнути на думку про те, що акти вандалізму щодо місць національної пам'яті мають місце лише в односторонньому порядку: на теренах України щодо польських меморіалів, але це не так. Українські місця національної пам'яті неодноразово плюндрувалися і у РП, і сліди цих подій не завжди вели до РФ. Так, впродовж останнього десятиліття відбулася ціла низка актів вандалізму проти місць української національної пам'яті, що розміщені у різних регіонах Польщі. Не претендуючи на вичерпний аналіз наведемо декілька прикладів:

2014 рік.

- березень, сплюндровано символічний монумент воякам УПА у с. Грушовичі (Ярославський повіт Підкарпатське воєводство);
- квітень, у с. Молодичі (Ярославський повіт Підкарпатське воєводство) зруйновано пам'ятник українській громаді на греко-католицькому цвинтарі;
- травень, повторне руйнування монументу воякам УПА у Грушовичах (Ярославський повіт Підкарпатське воєводство);
- липень, сплюндровано пам'ятний знак встановлений для увічнення українських жертв комуністичних репресій у с. Вербиця (Томашівський повіт Люблінське воєводство).

2015 рік.

⁵⁹² Війна пам'ятників триває. Тепер у Підкамені. Фото. *Історична правда*. 12 березня 2017 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/12/149604/> Дата зверення: 7.06.2024 р.

⁵⁹³ У Львові вандали «розписали» пам'ятник загиблим професорам. *Агенція інформатики та аналітики «Гал-інфо»*, 12 березня 2017. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_lvovi_vandaly_pomalyuvaly_pamyatnyk_zagyblym_polskym_profesoram_254430.html Дата зверення: 7.06. 2024 р.

- пошкоджено пам'ятник воякам УПА на горі Монастир біля с. Верхрати (Любачівський повіт Підкарпатське воєводство);
- сплюндровано пам'ятник воякам УПА в с. Молодичі (Ярославський повіт Підкарпатське воєводство);
- осквернено пам'ятний знак на пошану загиблих українців у с. Радружі (Любачівський повіт Підкарпатське воєводство);
- пошкоджено пам'ятний знак воїнам УПА в с. Білосток (Грубешовський повіт Люблінське воєводство);
- травень, сплюндровано пам'ятний знак на символічній могилі воїнів УПА (с. Грушовичі, Ярославський повіт Підкарпатське воєводство).

2016 рік.

- березень, частково зруйновано пам'ятний знак українській громаді в с. Молодичі (Ярославський повіт Підкарпатське воєводство);
- травень, осквернено могили на українському військовому кладовищі у с. Пикуличах (поблизу Перемишля);
- жовтень, членами ультраправої організації Obóz Wielkie Polski знищено пам'ятний знак на братській могилі воїнів УПА в с. Верхрата (Любачівський повіт Підкарпатське воєводство)⁵⁹⁴.

2017 рік.

- квітень, представниками правих польських організацій знищено монумент воякам УПА у с. Грушовичі (с. Грушовичі, Ярославський повіт Підкарпатське воєводство)⁵⁹⁵.

Спробуймо проаналізувати окремі випадки більш детально. Наприклад, останній із наведених фактів, руйнування монументу воякам УПА у Грушовичах 26 квітня 2017 року, яке польська сторона назвала «демонтажем

⁵⁹⁴ Стрільчук Л. Сучасні трансформації історичної пам'яті польського та українського суспільств щодо міжетнічного конфлікту на Волині 1943 – 1944 рр. *«Волинь - 43»: міфи і реальність. Збірник наукових праць*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 305 – 306.

⁵⁹⁵ Польща відбудує пам'ятник УПА в Грушовичах. *Історична правда*. 12 квітня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/04/12/152287> Дата зверення: 9.06. 2024 р.

незаконного пам'ятника УПА», який із моменту зведення простояв 23 роки⁵⁹⁶. Щодо даної ситуації, можна провести певні паралелі із меморіалом Орлят львівських, тільки в українському випадку – влада не дозволяла відбудову та відкриття меморіалу, а у польському – влада доводила, що раніше зведений пам'ятник є безпідставним, а отже незаконним і легалізувала його руйнування.

Нагадаємо, що пам'ятник у Грушовичах було відкрито 9 жовтня 1994 року. Усі його елементи, окрім фундаменту, було привезено із Львова. На головній плиті містився напис: «Героям УПА слава, борцям за волю України». На чотирьох менших плитах написані назви куренів УПА, котрі входили у склад військового округу «Сян»: 1) «Ягоди – Беркута»; 2) «Залізняка»; 3) «Коника» – «Байди»; 4) Рена. В основі монументу, в спеціальній крипті, розміщувалися урни з землею із місць поховання вояків УПА. Жодних прізвищ та імен на монументі не містилося, що, як показали подальші події, було використано як підстава оголошення пам'ятника символічним⁵⁹⁷.

Руйнування пам'ятника у квітні 2017 року, фактично, було легалізовано заявами зробленими Міністерством культури та Інститутом національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej (IPN)) РП, легалізовано постфактум. Аби підтвердити свою правоту (відсутність поховань воїнів УПА) IPN наприкінці весни 2017 року виступив із ініціативою проведення розкопок на місці де стояв пам'ятник. За розкопками спостерігали п'ятеро українських спостерігачів, а самі розкопки засвідчили наявність поховання на місці де стояв монумент, що доводило, що він не був символічним, як це стверджувала польська сторона⁵⁹⁸.

Польський експерт та дослідник місць історичної пам'яті Є. Місіло, будучи, також, у якості спостерігача на розкопках в Грушовичах, згодом напише: «Я був свідком багатьох ексгумацій і супроводжуючих їх досліджень

⁵⁹⁶ Польща відбудує пам'ятник УПА в Грушовичах. *Історична правда*. 12 квітня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/04/12/152287> Дата зверення: 9.06. 2024 р.

⁵⁹⁷ Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. С. 277.

⁵⁹⁸ Польща передала Україні звіт про дослідження на цвинтарі в Грушовичах. *Історична правда*. 13 червня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/06/13/152586> Дата доступу: 2.02. 2024 р.

людських останків. Але з подібним стикаюся уперше. Ексгумації тривали не три, а нерідко кільканадцять днів. Вони не обмежувалися позначеним ірраціонально фрагментом території, як на цвинтарі у Грушовичах, а тривали до результату, тобто шукались всі останки або, ймовірно, їхня найбільша кількість. Їм завжди передувала польова розвідка, а також вивчення архівних документів, свідчення свідків. Потім були пробурені пробні отвори.

У Грушовичах все було по-іншому. Ніби під заздалегідь закладену тезу. Вирішено дослідити тільки територію, яка знаходиться безпосередньо під зруйнованим пам'ятником, хоча зі свідчень відомо, що членів УПА ховали у різних закутках цвинтаря. Частина їх виразно помітна на фотографіях кількарічної давності. Достатньо було до них звернутися.... Досі складно було уявити собі ситуацію, аби дослідження охопили тільки частину останків у межах визначеної викопаної ями, а ті, які знаходилися поза нею, залишили недоторканими. Такі археологічні роботи свідчать не про брак професіоналізму, а про прагнення максимально їх звузити, щоб знайти якнайменше решток тіл похованих там членів українського підпілля...

Уперше стикаюся із ситуацією, коли після трьох днів роботи і знайдення 16 людських решток віце-президент IPНу... видає поспішну самовільну заяву, що на підставі «медично-судових досліджень» знайдених решток не встановлено, що бодай якісь з них належали «членам українських угруповань». У «нормальних» умовах дослідження останків 16 осіб, чи як стверджує українська сторона – 18, тривали б багато місяців. Так було під час ексгумації у Бірчі, в Яцні, а рештки 22 українців ексгумованих в Лішній «досліджували» у Жешуві майже 10 років!»⁵⁹⁹.

Українські спостерігачі та історики, за результатами археологічних розкопок звертають увагу на ряд речових доказів: гудзики від німецької натільної білизни, яку носили воїни УПА, монети міжвоєнного періоду, тощо.

⁵⁹⁹ Місіло Є. Грушовичі 24-26. V. 2018. Поляки ігнорують докази поховання бійців УПА в Грушовичах. URL: <https://dyvys.info/2018/06/05/polyaky-ignoruyut-dokazy-pohovannya-bijtsiv-upa-na-tsvyntari-v-grushovychah-istoryk-yevgen-misylo> Дата звернення: 19.06. 2019 р.

Експертами було розпочато пошуки в польських архівах, за їх результатами встановлено, що на цвинтарі Грушовичів захоронено 13 підпільників ОУН та бійців УПА. Нині за прізвищами та псевдонімами ідентифіковано 5 із них – заявляє дослідник В. Бірчак⁶⁰⁰. Власне, віднайдені документи підтвердили, що на цвинтарі Грушович захоронено осіб, котрі воювали проти прокомуністичної влади Польщі, а тому їхні могили, згідно законодавства РП, повинні охоронятися.

Ситуація, що склалася із пам'ятним монументом в Грушовичах – лише один із епізодів що не раз поставали щодо місць національної пам'яті українців та поляків, вона, як і історія відкриття цвинтаря Орлят, демонструє наскільки складними є питання співпраці двох країн у справі охорони місць національної пам'яті і їх існування в культурному просторі сусідньої держави. Що ж до випадку у Грушовичах, то руйнування монументу, навіть, не стало апогеєм українсько-польського конфлікту. На думку автора, піком вандалізму стало те, що уламками пам'ятника, згідно розпорядження місцевої влади, було вимощено дорогу. Згідно заяви мера Я. Слабіцького, який, до речі, був одним із палких ініціаторів руйнування пам'ятника, аби українці не забрали уламки монументу та не перетворили їх на реліквію, він віддав наказ: «Каміння утилізувати! Нехай воно служить польському суспільству, із нього зроблять дороги»⁶⁰¹.

Ситуація навколо пам'ятника воякам УПА у Грушовичах стала переломною у справі співпраці України та Польщі в справі охорони місць національної пам'яті. Українська сторона, зважаючи на численні порушення з боку польської сторони укладених попередньо угод, після 14-го випадку нищення українських меморіалів у РП та з огляду на ситуацію в Грушовичах, оголосила про припинення надання дозволів на пошукові роботи в Україні,

⁶⁰⁰ Архіви Польщі підтверджують захоронення УПА в Грушовичах. *Zik*. URL: https://zik.ua/news/2018/05/31/arhivy_polshchi_pidtverdzhuyut_zahoronennya_upa Дата зверення: 19.06. 2019 р.

⁶⁰¹ У Польщі уламками зруйнованого пам'ятника воякам УПА вимостили дорогу. *Вікна*. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/world/2017/11/24/78189/view> Дата зверення: 19.06. 2019 р.

заяву про що зробив Український інститут національної пам'яті (УІНП)⁶⁰². Окремо зауважимо, що уже після початку війни з РФ в Україні було переглянуто заборону на ексгумації для РП.

А у листопаді 2017 року, як відповідь на заяву УІНП, МЗС Польщі оприлюднив список українців, яким заборонявся в'їзд до РП, про це повідомило польське видання «Dziennik Gazeta Prawna». До списку потрапили українські посадовці та активісти, що працювали над дослідженням та відновленням місць національної пам'яті, серед них, наприклад, і С. Шеремета, який був присутній під час ексгумацій у Грушовичах. Цікаво, що після згаданих подій у Грушовичах, С. Шеремета, в липні 2017 року, прийняв рішення щодо заборони ексгумаційних досліджень на Волині у с. Костюхнівка (дослідження мав здійснювати IPN – пошук польських легіонерів, що загинули у 1915 – 1916 роках).

Таким чином, тридцятирічний досвід українсько-польської співпраці у справі охорони місць національної пам'яті є досить складним і тернистим. Автор свідомо обрав найбільш складні проблеми у даній сфері, хоча прикладів можна було б навести значно більше.

Підводячи підсумок варто наголосити, що українсько-польська співпраця у справі охорони місць національної пам'яті досліджуваного періоду була доволі непростою і резонансною, часто стаючи предметом політичних маніпуляцій, особливо з польського боку. Складність двостороннього діалогу щодо відновлення та охорони місць національної пам'яті нерідко використовувалася РФ у гібридній війні з метою погіршення міждержавних відносин. Тридцятирічний досвід співпраці продемонстрував, також, здатність обох сторін до компромісів на різних рівнях: суспільному, місцевому та загальнодержавному. І, хоча, обом сторонам, у більшості випадків, вистачало політичної мудрості для порозуміння, чимало наріжних каменів досі не

⁶⁰² «Візьміть хоча б Верхрату»: В'ятрович назвав умову, за якої полякам дозволять ексгумацію могил в Україні. *Новиня*. URL: <https://novynarnia.com/2019/07/09/eksgum-pl/?fbclid> Дата звернення: 21.06. 2019 р.

втрачають свої гостроти. Попереду непростий шлях до гармонізації співпраці у справі охорони місць національної пам'яті, і, на переконання автора, його успішно можна здолати лише за умови доброї волі і відкритості з обох сторін.

ВИСНОВКИ

Культурна спадщина народу це не просто його візитівка, це – його історія та культура, своєрідний код самоідентифікації та ідентичності. У сучасному світі роль та значення культурної спадщини неухильно зростає, як і її цінність та важливість у процесах формування національної пам'яті, розуміння національної окремішності, у процесах виховання майбутніх поколінь та розвитку нації. В силу історичних подій: формування та падіння держав, воєн, частих змін кордонів, для багатьох країн, стала нормою ситуація, коли за їх нинішніми межами перебуває чимала частина об'єктів культурної спадщини, які будучи відірваними від націй та народів, все ж продовжують залишатися їхнім культурним надбанням. Тому питання пов'язані із охороною культурної спадщини давно вийшли за межі національних проблем, склавши собою єдиний міжнародний механізм опіки та охорони над пам'ятками історії та культури. Адже, культурна спадщина не має громадянства на відміну від культурних об'єктів, які таких власників мають, а тому будучи приналежною до того чи іншого народу, культура спадщина не знає кордонів.

Проведене дослідження дозволило вивчити та проаналізувати один із аспектів охорони культурної спадщини, а саме: українсько-польську співпрацю у справі охорони культурної спадщини у період осанніх тридцяти років, коли і Україна, і РП здобули державну незалежність і питання національної культурної спадщини змогли зайняти відповідну пріоритетну нішу у їхній політиці. Враховуючи той факт, що обидва народи мають тісно переплетену історію та культуру, чимале (за площею) порубіжжя і, нині, розвивають та поглиблюють стратегічне партнерство, дослідження міждержавної співпраці у справі охорони культурної спадщини є особливо важливим. Актуалізація проблеми посилюється, також, триваючою сьогодні російською агресією, в ході якої, окрім іншого, піддається руйнуванню і культурна спадщина.

В ході проведеного дослідження автор прийшов до низки важливих висновків, зокрема:

По-перше, за темою дослідження виявлено доволі широку джерельну та історіографічну бази, що дозволило провести комплексне дослідження, яке стало першим в українській історіографії, що хронологічною широтою діапазону та колом піднятих проблем претендує на наукову новизну. Адже, як засвідчив аналіз історіографії, єдиної комплексної праці, яка б досліджувала українсько-польську співпрацю у сфері охорони культурної спадщини 1991 – 2021 років досі не існувало. Джерельна база дисертації включає опубліковані документи та архівні матеріали, значна частина із яких, автором вперше введена до наукового обігу.

По-друге, методологічна основа дослідження є доволі широкою, що створило можливості до порівняння та аналізу українського, польського та міжнародного досвіду у справі охорони культурної спадщини, а також сприяла випрацюванню практичних рекомендацій задля активізації та розширення міждержавної взаємодії у цій сфері та міжнародній співпраці. Використання загальнонаукових та міждисциплінарних методів забезпечило проведення комплексного дослідження. Автор дисертації зроби свій скромний внесок у випрацювання та розширення понятійного апарату дослідження.

По-третє, проведене дослідження увиразнило, що саме пам'яткоохоронна діяльність в Україні, впродовж тридцяти останніх років, залишається одним із найбільш проблемних напрямів діяльності в сфері культури, адже її об'єкти є найбільш вразливими щодо зовнішніх деструктивних впливів та, нерідко, знаходяться на перетині протилежних інтересів держави як головного суб'єкта збереження культурної спадщини, зацікавлених громадських організацій і рухів, з одного боку, та суб'єктів господарчої діяльності – з іншого.

Автор переконаний, що ефективність виявлення, збереження, відновлення та використання історико-культурної спадщини в Україні вимагає наукового підходу і державного регулювання, у цьому сенсі, для нашої

держави, був би корисним досвід РП. Тому на повістці денній перед Україною сьогодні стоїть вдосконалення інституцій державної влади, на які покладено відповідальність за охорону КС та активізація міжнародної роботи щодо розшуку та повернення культурних цінностей. Юридично-правова база цього процесу, хоча й потребує вдосконалення, але на сьогодні дозволяє активно працювати у даному напрямку. Серед пешорчергових завдань, які нині стоять перед українською владою, на думку автора, є впорядкування вітчизняного законодавства, максимальне його узгодження із міжнародними нормами та забезпечення ефективного застосування українського законодавства щодо сфери охорони культурної спадщини. Поряд із цим, необхідно розробити нову стратегію гуманітарного розвитку держави.

По-четверте, популяризація культурної спадщини, а отже й її охорона, великою мірою залежать від ЗМІ. Якраз ЗМІ України та РП, впродовж досліджуваного періоду, зробили значний внесок в інформування про державу-сусіда, культурну спадщину сусідньої держави, налагодження міжсуспільного діалогу та комунікації. За три останні десятиліття, загалом, ЗМІ було сформовано позитивний імідж України у РП і навпаки, було подолано низку суспільно-історичних стереотипів, більш зрозумілою стала історія та культура сусіднього народу.

По-п'яте, за досліджуваний період Україною та Республікою Польща було успішно реалізовано низку спільних пам'яткоохоронних проєктів щодо виявлення, відновлення та популяризації культурної спадщини. Для подальшого поглиблення українсько-польської співпраці у пам'яткоохоронній сфері, на переконання автора, слід створювати спеціальні програми спрямовані на дослідження та реконструкцію обраних об'єктів, спільні навчання реставраторів, працівників музеїв, архівів та бібліотек, адже такий підхід дозволить забезпечити належне зберігання та експонування матеріалів культурної спадщини, дозволить ввести до наукового обігу максимальну кількість бібліотечних та архівних матеріалів.

По-шосте, однією із особливостей українсько-польської співпраці у справі охорони культурної спадщини, зокрема її археологічної складової, у досліджуваний період, була спільна боротьба із незаконним обігом археологічних цінностей, протидія незаконному продажу артефактів, тощо. Проведено ряд спільних українсько-польських археологічних експедицій, результатом яких стало відкриття нових археологічних культур на теренах обох держав та повнення експозицій музеїв.

Автор дійшов висновку, що надзвичайно корисним для України буде і запозичення польського досвіду щодо охорони археологічної спадщини, зокрема, з точки зору вдосконалення законодавчо-правової бази щодо обліку археологічної спадщини, що дозволить ефективніше протидіяти чорному ринку археологічних цінностей та вивезенню археологічних пам'яток за межі України. Окрім того досвід Республіки Польща буде корисним для України і з точки зору комплексного підходу з боку держави до розбудови транспортної інфраструктури, який окрім прямих інвестицій вимагає, також, кореляції із пам'яткоохоронною сферою, зокрема, її складовою: археологічними дослідженнями.

Загалом, українсько-польське співробітництво у справі охорони археологічної спадщини, в організації та проведенні спільних археологічних досліджень може слугувати прикладом конструктивної та плідної двосторонньої взаємодії, адже, за досліджуваний період, даний вектор співпраці є надзвичайно багатограним та результативним, чого не можна сказати, наприклад, про співробітництво у справі реституції культурних цінностей.

По-сьоме, підсумки українсько-польської співпраці в справі реституції культурних цінностей, у досліджуваний період, позначені великим обсягом пророблених робіт, еволюцією позицій обох сторін у напрямку відкритості та конструктивної співпраці, врешті, низкою позитивних досягнень. Хоча, на переконання автора, саме співпраця у сфері реституції культурних цінностей є найменш результативною з поміж інших напрямів взаємодії, адже ані питання із

поверненням Оссолінеума, ані реституція інших пам'яток культури, фактично, не зрушили із мертвої точки. Хоча поміж експертами обох країн встановився високий рівень довіри, налагодилася активна співпраця між бібліотеками, музейними та архівними установами України та РП, стан реституційної співпраці залишає бажати кращого. Підняті у дисертації проблеми щодо взаємної реституції культурних цінностей можуть бути вирішені, головню, за умови доброх волі кожної із сторін.

Восьмий висновок зводиться до того, що Україна та РП мають відмінні підходи до формування та реалізації державної політики історичної пам'яті, а це, у свою чергу негативно позначається на двосторонній співпраці в сфері охорони культурної спадщини. Окрім того, амбівалентність історичної пам'яті в Україні та РП викликає численні суперечки і, навіть, конфлікти. Саме у площині узгодження трактування спільної історії, у питаннях облаштування місць національної пам'яті та питаннях міжнаціонального примирення, як продемонструвало дослідження, українці та поляки робили найважчі кроки назустріч одні одним.

Варто наголосити, що українсько-польська співпраця у справі охорони місць національної пам'яті досліджуваного періоду була доволі непростою і резонансною, часто стаючи предметом політичних маніпуляцій. Складність двостороннього діалогу щодо відновлення та охорони місць національної пам'яті нерідко використовувалася РФ у гібридній війні з метою погіршення міждержавних відносин.

Тридцятирічний досвід співпраці продемонстрував, також, здатність обох сторін до компромісів на різних рівнях: суспільному, місцевому та загальнодержавному. І, хоча, обом сторонам, у більшості випадків, вистачало політичної мудрості для порозуміння, чимало наріжних каменів досі не втрачають своєї гостроти. Попереду непростий шлях до гармонізації двосторонньої співпраці у сфері охорони культурної спадщини і, на переконання автора, його успішно можна здолати лише за умови доброї волі та

відкритості з обох сторін. У цьому сенсі вартує нагадати відому і таку важливу тезу: ми українці і поляки не повинні мати однаковий погляд на минуле (це, власне і не можливо!), однак ми зобов'язані зробити усе від нас залежне, аби минуле не шкодило нашому майбутньому.

Джерела та література:

Джерела:

Архівні документи:

1. Архів актів нових у Варшаві (Республіка Польща). Archiwum Aktów nowych w Warszawie (AAN w Warszawie). AAN w Warszawie. Zesp. Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 1 – 49.
2. AAN w Warszawie. Zesp. Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza 1990 – 2005 rr». Rok Polski na Ukrainie. Sygn. 290.
3. AAN w Warszawie. Zesp. Centralny Urząd Planowania. Sygn. 11/54.
4. AAN w Warszawie. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn. 13/20.
5. AAN w Warszawie. Zesp. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn. LXX/40.
6. AAN w Warszawie. Zesp. PZPR. Komitet Centralny w Warszawie. Sygn. LXX/142.
7. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie Wspólnota Polska Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 1.
8. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 2.
9. AAN w Warszawie. Zesp. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 3.
10. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 12.
11. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 21.

12. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 23.
13. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 24.
14. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 38.
15. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 86.
16. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 87.
17. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 90.
18. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju 1996 – 2007. Sygn. 91.
19. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 109.
20. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 112.
21. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 114.
22. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 117.
23. AAN w Warszawie. Zesp. Stowarzyszenie «Wspólnota Polska». Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju. Sygn. 119.

24. AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 1.
25. AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 2.
26. AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 3.
27. AAN w Warszawie. Zesp. Telewizja Polska S.A. Zbiór wczinków Prasowych 1953 – 2009 rr. Sygn. T. 10/31.
28. AAN w Warszawie. Zesp. Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki w Warszawie (1981 – 2002 r.). Sygn. 109.
29. AAN w Warszawie. Zesp. 2237. Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 312.
30. AAN w Warszawie. 2237. Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 314.
31. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 403.
32. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 406.
33. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 407.
34. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 408.
35. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 409.
36. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 411.
37. AAN w Warszawie. Zesp. 2237 Ośrodek dokumentacji Zabytków w Warszawie. Sygn. 456.

38. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 11.
39. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 12.
40. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 14.
41. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 16.
42. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 17.
43. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 19.
44. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 20.
45. AAN w Warszawie. Zesp. 2416 Ośrodek badań Archeologicznych w Warszawie. Sygn. 21.
46. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 16.
47. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 18.
48. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 23.
49. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 20.
50. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 21.
51. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 36.

52. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 41.

53. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 42.

54. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 «Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 43.

55. AAN w Warszawie. Zesp. 2417 Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie. Sygn. 46.

Опубліковані документи:

56. Аналіз програм збереження культурної спадщини України. Проект «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». URL: <http://www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/Heritage.pdf> Дата зверення: 29. 12. 2024 р.

57. Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні. Підготовлено експертами Всеукраїнської мережі ОГС для підтримки громад зі спадщиною /під заг. ред. Кирила Рубановського. Івано-Франківськ, 2018. 41 с.

58. Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин. *Україна на міжнародній арені : збірник документів та матеріалів, 1986 – 1990 рр.* К.: Україна, 1993. С. 27 – 30.

59. Депутати «замінили» Велику Вітчизняну війну Другою світовою війною. URL: <http://www.unian.ua/politics/1065561> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

60. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики. Постанова Кабінету міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text> Дата звернення: 31.08.2024 р.

61. Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. С. 613.

62. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 р., м. Мадрид), – Рада Європи. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_106 Дата звернення: 16. 03. 2019 р.

63. Загальна декларація прав людини: Документ ГА ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 Дата звернення: 14. 03. 2020 р.

64. Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світвій війні 1939 – 1945 років» URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/315-19> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

65. Закон України від 21.04.2011 № 3298-VI «Про внесення змін до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» щодо порядку офіційного використання копій Прапора перемоги» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3298-17> Дата звернення: 22.02. 2023 р.

66. Закон України «Про медіа» від 13.12. 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> Дата звернення: 25. 12. 2024 р.

67. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 9.01.2007 р. № 537V. *Відомості верховної ради України*. Ст. 102, 2007. № 12. С. 511.

68. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 17.02. 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> Дата звернення: 6. 01. 2025 р.

69. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08 червня 2000 року № 1805 – III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

70. Закон України «Про перелік об’єктів історико-культурної спадщини, що не підлягають приватизації». Закон України від 23 верес. 2008 р.

№ 74-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/574-17> Дата звернення: 24.03.2024 р.

71. Закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій» від 21.04.1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 25. С. 283.

72. Законодавство про пам'ятники історії та культури : зб. норм. Актів. Київ: Вид. політ. літер. України, 1970. 180 с.

73. Звіт Україна Раді Європи. Культурна політика в Україні : аналіт. огляд. / О. Гриценко. К. : УЦКД, МКТУ, 2007. 180 с.

74. Кодекс професійної етики ІКОМ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_760#Text Дата звернення: 5.01.2025 р.

75. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text Дата звернення: 12.01.2025 р.

76. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69# Дата звернення: 18.11.2021 р.

77. Консульська Конвенція між Україною та Республікою Польща, м. Варшава, 8 вересня 1991 р. *Збірник чинних міжнародних договорів України*. Офіц. Вид. Т.1. 1990 – 1991 рр.. К. : ІнЮре, 2001. С. 47 – 54.

78. Концепція державної політики реформування сфери охорони нерухомої культурної спадщини. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245358162&cat_id=244993460 Дата звернення: 12.02.2019 р.

79. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; за ред. С. І. Здіорука. К. : НІСД, 2012. 64 с.

80. Матеріали Міністерства закордонних справ України про підсумки роботи Третього круглого столу міністрів культури країн – членів ЮНЕСКО від 27 вересня 2002 р. № 203/13–2254. URL: <http://www.unesco.org> Дата звернення: 10.11.2021 р.

81. Міжнародна декларація ЮНЕСКО про культурну різноманітність. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127160> Дата звернення: 11. 08. 2023 р.

82. Міжнародна Хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія) від 31 трав. 1964 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text Дата звернення: 16. 04. 2021 р.

83. Міжнародна Хартія по охороні історичних міст (Вашингтонська хартія). Хартія, Міжнар. док. від 1 січ. 1987 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_761 Дата звернення: 12. 08. 2023 р.

84. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Документ ГА ООН від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 Дата звернення: 11. 08. 2023 р.

85. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Документ ГА ООН. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042 Дата звернення: 11. 08. 2023 р.

86. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. /Редкол. Л. Прибега (голова), Ю. Кібальник та ін. . К. : АртЕк, 2002. 134 с.

87. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. / Держ. Науково-дослідний ін-т теорії та історії архітектури та містобудування, Київський науково-методичний центр по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури ізповідних територій; авт. вступ. статті: Прибега Л. В.; упоряд. : Кібальник Ю. Д., Прибега Л. В., Сердюк О. М. ; редкол. Л. Прибега (голова), Ю. Кібальник [та ін.]. . К. : АртЕк, 2002. 134 с.

88. Постанова Верховної Ради України від 08.09.2016 № 1507-VIII «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року про оцінки українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1507-19> Дата звернення: 12.01.2023 р.

89. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 року № 927 «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF> Дата звернення: 17.05. 2019 р.

90. Постанова КМ України від 12. 04. 2000 р. № 644 «Про затвердження порядку формування та виконання регіональної програми прєкту інфоматизації». *Офіційний вісник України*. 2000. № 16. С. 669.

91. Постанова Кабінету міністрів України від 21 вересня 1998 р. № 1482 «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-98-%D0%BF#Text> Дата звернення 12.04. 2024 р.

92. Постанова Кабінету міністрів України від 28 грудня 1992 року «Про утворення національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей». *Збірник Постанов Уряду України*. 1993. № 1 – 2. С. 29.

93. Правова охорона культурної спадщини: зб. док. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК ; [авт.-упоряд.: Т. М. Пархоменко, О. М. Титова]. К. : Інтерграфік, 2004. 318 с.

94. Правова охорона культурної спадщини : зб. док. / Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури ; Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК ; [авт.-упоряд. М. Є. Левада]. К. : ХІК, 2006. 576 с.

95. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1068-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. С. 405.

96. Про внесення змін до програми «Охорона, збереження і популяризація історико-культурної спадщини у Львівській області на 2021-2025 роки. URL: <https://loda.gov.ua/documents/35108> Дата зверення: 29. 12. 2024 р.

97. Про Державну службу з питань національної культурної спадщини : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 берез. 2006 р. № 336. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 20. Ст. 15.

98. Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> Дата звернення: 6.11.2021 р.

99. Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» : Указ Президента України від 11 листоп. 2000 р. № 1328/2000. URL:: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1328/2000> Дата звернення: 8. 11. 2020 р.

100. Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Постанова Каб. Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1761. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF> Дата звернення: 12. 12. 2021 р.

101. Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 рр. *Закон України від 20 квітня 2004. р* № 1692-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1692-15> Дата звернення: 11. 08. 2020 р.

102. Про затвердження переліку музеїв, в яких зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : *Постанова Каб. Міністрів України від 2 лют. 2000 р.* № 209. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/209-2000-%D0%BF> Дата звернення: 11. 12. 2021 р.

103. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : Постанова Кабінету Міністрів України від 12. 08. 1992 № 466. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF> Дата звернення: 11. 08. 2020 р.

104. Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 27 груд. 2001 р. № 1760. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-%D0%BF> Дата зверення: 11. 08. 2020 р.

105. Про затвердження Порядку обліку об'єктів культурної спадщини: *Наказ Міністерства культури України* від 11 березня 2013 р. № 158. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0528-13> Дата зверення: 10. 06. 2023 р.

106. Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України : *Постанова Каб. Міністрів України* від 29 листоп. 2000 р. № 1766. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF> Дата зверення: 11. 12. 2021 р.

107. Про затвердження Типового положення про адміністрацію історико-культурного заповідника: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2013 р. № 452. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/452-2013-%D0%> Дата зверення: 20. 08. 2020 р.

108. Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Конвенція, Міжнар. документ від 14 трав. 1954 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_157 Дата зверення: 6. 03. 2022 р.

109. Про ліквідацію урядових органів. Постанова Кабінету міністрів України від 28 березня 2011 р. № 346. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2011-%D0%BF#Text> Дата зверення: 31.08.2024 р.

110. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text> Дата зверення: 31.08.2024 р.

111. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1626-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> Дата зверення: 12. 12. 2021 р.

112. Про охорону культурної спадщини. Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> Дата зверення: 10. 11. 2020 р.

113. Про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО : Конвенція, Міжнародний документ від 17 жовт. 2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> Дата зверення: 16. 04. 2021 р.

114. Про перелік об'єктів історико-культурної спадщини, що не підлягають приватизації : Закон України від 23 верес. 2008 р. № 74-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/574-17> Дата зверення: 10. 11. 2020 р.

115. Про утворення Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон. Постанова Кабінету міністрів України від 7 лютого 2000 р. № 221 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2000-%D0%BF#Text> Дата зверення: 1.09.2024 р.

116. Протоколи про консультації між Міністерством закордонних справ Української Радянської соціалістичної Республіки і Міністерством закордонних справ Республіки Польща, м. Київ, 07.09.1991. *Збірник чинних міжнародних договорів України*. Офіц. Вид. Т.1. 1990 – 1991 рр. К.: ІнЮре, 2001. С. 29 – 30.

117. Регіональна програма розвитку культури, мистецтва та охорони культурної спадщини в області на 2024–2025 роки. / За ред. О. Рибчинського. URL: <https://voladm.gov.ua/article/regionalna-programa-rozvitku-kulturi-mistectva-ta-ohoroni-kulturnoyi-spadschini-v-oblasti-na-20242025-roki/> Дата зверення: 29. 12. 2024 р.

118. Регіональна програма розбудови сфери охорони культурної спадщини Львівської області на 2013 - 2015 роки, рішення обласної ради від 20.06.2013 № 797. URL: <http://www.oblrada.lviv.ua/index>

[http?option=com_content&view=article&id=4985&Itemid=48](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_726) Дата зверення: 18.06.2020 р.

119. Рекомендація про збереження і сучасну роль історичних ансамблів : Рекомендації ООН від 26 листоп. 1976 р. : URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_726 Дата звернення: 12.08.2023 р.

120. Рішення колегії Держкомархіву України від 17.04.2007 «Про дотримання Держкомархівом законодавства у сфері зовнішніх зносин». URL: <https://old.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2007-56> Дата звернення: 9.03.2024 р.

121. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 № 1617-р «Про заходи відзначення 65-ї річниці закінчення Другої світової війни». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1617-2010-%> Дата звернення: 23.02.2023 р.

122. Структура апарату Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/Doc1.pdf> Дата звернення: 31.08.2024 р.

123. Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р.

124. Указ Президента України від 32.02.1999 № 202/99 «Про День захисника Вітчизни». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/202/99> Дата звернення: 22.02.2023 р.

125. Указ Президента України від 05.04.2007 № 274/2007 «Про заходи щодо 60-х роковини операції «Вісла»». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/274/2007> Дата звернення: 21.02.2021 р.

126. Указ Президента України від 12.10.2007 № 966/2007 «Про відзначення 65-річниці створення Української повстанської армії». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966/2007> Дата звернення: 20.02.2021 р.

127. Угода між Урядом України та Урядом РП про співробітництво у справі охорони та повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_120 Дата звернення: 12.03.2019 р.

128. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. URL: <https://www.coe.int/web/conventions/search-on-states/-/conventions/rms/090000168083746> Дата звернення: 15.01. 2025 р.

129. Raport dotyczący zarządzania i ochrony dziedzictwa kulturowego. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Warszawa : Instytut kultury, 1998. 165 s.

130. Uchwała Senatu RP z dnia 27 lipca 1990 r. «Do narodu Ukraińskiego z okayji proklamowania suwerenności państwowej Ukrainy». *Kultura*. 1990. № 9/516. S. 112.

131. Uchwała Senatu RP z dnia 6 grudnia 1991 r. «W sprawie niepodległości Ukrainy». *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989 – 1993*. Toruń – Poznań, 1994. S. 99.

132. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568> Дата звернення: 14.01.2025 р.

133. Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19840050024> Дата звернення: 15. 01. 2025 р.

134. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/U/D19981016Lj.pdf> Дата звернення: 23.02. 2023 р.

Література:

135. Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору: колективна монографія. / За заг.ред. Є.Б. Тихомирової. Луцьк: ВАМ «Терен», 2012. 354 с.

136. Акуленко В. І. Конституційні засади розвитку законодавства про охорону культурної спадщини. *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України : проблеми, досвід, перспективи : наук.-практ. конф., 25 черв. 1997 р. : матеріали*. К. – Х., 1998. С. 8–9.

137. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. Київ: «Юстиніан», 2013. 616 с.

138. Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 6 – 7.

139. Акуленко В. І. Охорона пам'яток культури в Україні: 1917–1990 : монографія . К. : Вищ. шк., 1991. 274 с.

140. Акуленко В.І. Охорона скарбів як пам'яток історії та культури у внутрішньому і міжнародному праві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2003. № 4. С. 61–63.

141. Акуленко В. Право на культурну спадщину : Концепція культурних прав та їх законодавче регулювання в суспільстві. *Урядовий кур'єр*. 2003. № 4. С. 13.

142. Акуленко В. І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей». *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип. 24. Київ, 2013. С. 284 – 295.

143. Акуленко В. І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 425–438.

144. Акуленко В.І. Україна – Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1994 – 2006 рр.). *Праці центру пам'яткознавства: зб. наук. пр.* Вип.10. Київ, 2006. С. 3 – 18.

145. Аналітичний огляд «Волинська трагедія 1943 – 1944 років в пам'яті українського та польського народів». URL: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1664.htm> Дата звернення: 18.04.2023 р.

146. Андрес Г.О. Актуальні проблеми застосування пам'яткоохоронного законодавства в Україні. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей.* 1999. Вип. 8. С. 53–59.

147. Андрес Г.О. Збереження нематеріальної культурної спадщини музеями України в добу глобалізації. *Шості культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції «Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів», (Київ, 3–5 черв. 2009 р.)* / Міністерство культури і туризму України, ДАКККиМ. Київ, 2009. С. 158–160.

148. Андрес Г.О. Культурний туризм як вагома складова в справі збереження культурної спадщини. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. статей.* 2007. Вип. XVIII. – С. 190–195.

149. Андрес Г. О. Охорона культурної спадщини України в контексті світових інтеграційних процесів (друга половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 26.00.05. К., 2009. 20 с.

150. Андрес Г.О. Проблема збереження рухомих пам'яток у період трансформаційних процесів пам'яткоохоронної галузі України. *Питання культурології : зб. наук. статей.* 2008. Вип. 24. С. 6–11.

151. Андрес Г.О. Рекомендації Ради Європи як вагомий документи галузі охорони культурної спадщини. *Праці центру пам'яткознавства.* 2008. Вип. 13. С. 71–78.

152. Артушевська Т. Монументальний візит Анатолія Зленка. Термін відкриття цвинтаря «Львівських Орлят» знову переноситься. *Поступ.* 19 – 20 березня, 2002. URL: http://postup.brama.com/020319/39_5_3.html Дата звернення: 3.02. 2022 р.

153. Археологи обурені відкриттям у Польщі виставки старожитностей із нелегальних розкопок. URL: https://zaxid.net/arheologi_obureni_vidkrittiam_u_polshhi_vistavki_starozhitnostey_z_nelegalnih_rozkopok_n1399662 Дата звернення: 5.01. 2025 р.

154. Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. No 13–14. С. 51–57.

155. Архіви Польщі підтверджують захоронення УПА в Грушовичах. *Zik.* URL: https://zik.ua/news/2018/05/31/arhivy_polshchi_pidtverdzhuyut_zahoronennya_upa Дата звернення: 19.06. 2019 р.

156. Ассман Я. Культурна пам'ять: Письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах стародавнього світу. К.: Інтел, 2004. 368 с.

157. Бабак О. І. Українсько-польські відносини (від 1980-х років до 2005 р.): монографія. Кіровоград, 2005. 305 с.

158. Баланюк Ю. Європейський та український досвід збереження культурної спадщини. *Освіта регіону: український науковий журнал.* 2014. No 4. С. 11 – 37.

159. Бердиховська Б., Куронь Я. Холодне пограниччя. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/berdyh.htm> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

160. Береговський О. Б. Окремі аспекти організації та збереження культурної спадщини. Порівняння вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне*

законодавство України : матеріали конф. Київ, 18–19 квіт. 2002 р. / НДІ пам'яткоохорон. дослідж. К. : Стилос, 2002. С. 41–47.

161. Бжезінський З. Дипломатія і Політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків: Фоліо, 2003. 559 с.

162. Бжезінський З. «Я завжди знав і вірив, що буде незалежна Україна». *Універсум*. 1998. № 9 – 10. С. 8 – 9.

163. Білинська М. М. Культура. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 1: Теорія державного управління*. К.: НАДУ, 2011. С. 327–329.

164. Бітковський В.О. До питання про значення та соціальні функції пам'яток культурної спадщини. *Праці Центру пам'яткознавства*, Вип. 19. К., 2011. С. 21–39.

165. Блаженніший Любомир кардинал Гузар оприлюднив звернення з приводу вшанування військових поховань на Личаківському цвинтарі у Львові. *Media Простір*. 2002, 20 червня. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/m-pr2006.htm> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

166. Богуміл З. Пам'ять про конфлікти й діалоги поляків із сусідніми народами в культурному ландшафті столиці Польщі: URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2323-zuzanna-bogumil-pam-yat-pro-konflikty-i-dialogi-polyakiv-iz-susidnimi-narodami-v-kulturnomu-landshafti-stolitsi-polshchi> Дата звернення: 11.02.2020 р.

167. Боровиковський А. Дискусія на «Цвинтарі Орлят». *Україна молода*. 2005, 11 квітня.

168. Боротьба з незаконним обігом культурних цінностей: інструментарій для європейських судових та правоохоронних органів. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384224> Дата звернення: 5.01. 2025 р.

169. Бурант С. Україна і Польща: до стратегічного партнерства. *Політична думка*. 1997. №.3. С. 99 – 111.

170. Ваколюк В. Десяті Міжнародні Дні Полонії та поляків за кордоном. *Monitor Wolyński*. 2011. 12 травня. С. 7.

171. Ваколюк В. Олександр Курилюк: «Ми зацікавлені у розвитку партнерських стосунків з Польщею» *Monitor Wolyński*. 2011. 21 квітня. С. 11.
172. Верменич Я. Геокультурний підхід в історичній регіоналістиці та суспільній географії. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2012. 12. С. 27 – 41.
173. Верменич Я.В. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2011. Вип 5. С. 29 – 48.
174. Верменич Я. Історична регіоналістика в системі "просторової історії": диференціації предметних полів. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. К.: Інститут історії НАН України, 2013. № 7. С. 9-38.
175. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні (Закінчення). *Український історичний журнал*. 2002. № 2. С. 3-26.
176. Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2004. 7. С. 29-47.
177. Верменич Я. В. Історична регіоналістика: нові парадигмальні орієнтири. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 138-172.
178. Верменич Я. Історична регіоналістика VS краєзнавство: маркери дослідження мереж соціальної взаємодії в часі та просторі. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 4-14
179. Верменич Я. Історична складова регіональної науки: методологічний аспект. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. К., 2003. № 8. С. 100-109.
180. Верменич Я. Локальна історія як науковий напрям: традиції й інновації. К.: Інститут історії НАН України, 2012. 283 с.
181. Верменич Я. В. Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 156-169.

182. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2007. 1. С. 13-28.

183. Верменич Я.В. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2012. Вип 6. С. 67 – 90.

184. Верменич Я. Поняття «регіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2008. Вип 2. С. 9 – 28.

185. Верменич Я. Регіональний фактор у формуванні глобального безпекового середовища: концепти та тенденції. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. К., 2023. Вип. 32. С. 45- 52

186. Верменич Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики. *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 3-21.

187. Верменич Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики. *Історико-географічні дослідження в Україні*. К., 2006. 9. С. 5-20.

188. Верменич Я. Територіально-структурні процеси в Україні у контексті теорій регіоналізму. *Краєзнавство*. К., 2021. № 1-2. С. 6-12.

189. Верменич Я. Фактор порубіжності в історичній регіоналістиці: пошуки відповідей на виклики сучасності. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2018. Вип. 12. С. 83-96. URL: http://resource.history.org.ua/publ/reisuk_2018_12_6. Дата доступу: 28.10.2024.

190. Верменич Я. Регіональна історія. *Науки з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колективна монографія*. За заг.ред. В. Смолія. К.: Генеза, 2018. С. 184 – 234.

191. Вечерський В. В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: Формування, дослідження, охорона. К. : Головкинвархітектура : НДІТІАМ, 2001. 350 с.

192. Відбулась XI Міжнародна наукова конференція історія археології: артефакти та наративи (пам'яті професора Яна Махніка (1930 - 1923)). URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/news/news/?newsid=1316> Дата звернення: 21.11. 2024 р.

193. Відкрито новий відділ польського товариства. *Monitor Wolyński*. 2011. 26 травня. С. 12.

194. Відновлення Олицького Замку: які перспективи? *Волинь*. 2022.19 листопада. № 84. С. 3; Олицький замок : гніздо князів радзивілів. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/olitskiy_zamok_gnizdo_knyaziv_radziviliv_istoriya_fakti_foto_n1582516 Дата звернення: 2.01. 2025 р.

195. «Візьміть хоча б Верхрату»: В'ятрович назвав умову, за якої полякам дозволять ексгумацію могил в Україні. *Новинаня*. URL: <https://novynarnia.com/2019/07/09/eksgum-pl/?fbclid> Дата звернення: 21.06. 2019 р.

196. Війна пам'ятників триває. Тепер у Підкамені. Фото. *Історична правда*. 12 березня 2017 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2017/03/12/149604/> Дата звернення: 7.06.2024 р.

197. Возняк Т. «Прокладаємо дорги Пінзелю у Європу». URL: https://zn.ua/ukr/personalities/taras-voznyak-prokladayemo-dorogi-pinzelyu-u-yeuropu-290891_.html Дата звернення 18.04.2024 р.

198. Волиняни впорядкували українські могили в Польщі. *Волинь Post*. 2014. 24 квітня. URL: [http:// www.volynpost](http://www.volynpost) Дата звернення: 22.11.2021 р.

199. Волинь у європейському геополітичному та культурному посторі: вибрані питання: колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 392 с.

200. Волга Л. Звітує Держкомнацміграції. *Урядовий кур'єр*. 1999. 20 березня. С. 11.
201. В'ятровч В. «Вибачення за...?». *Шлях Перемоги*. 14 травня (№ 20), 2003. С. 7.
202. В'ятровч В. Про Волинь мають говорити історики, а не політики. *Львівська газета*. 13 червня (№ 24), 2013, С.1, 6.
203. Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості. *Stereotypy narodowościowe na pograniczu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (Rzeszów, 16 – 17 października 2000 r.)*. Rzeszów, 2002. S. 63 – 71.
204. Гаврилюк С. В., Гаврилюк О. Н. Вивчення культурної спадщини Західної Волині у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 33 (72). № 1. 2022. С. 26–33.
205. Гаврилюк С., Гаврилюк О. Пам'яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Число 26. С. 84–90.
206. Гаврилюк С. В., Надольська В. В. Трансформація музейного світу у ХХІ ст.: міжнародний та український досвід. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 57. Том 1. С. 41–49.
207. Гаврилюк С. В. Питання охорони історичних пам'яток у діяльності державних установ і громадських організацій у Російській імперії (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.). *Студії з архівної справи та документознавства*. 2002. Т. 8. С. 147–153.
208. Гарбарук А. Заснування культурних товариств як спосіб національного самовираження спільноти із польським корінням Волині.

Історчні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2013. Вип. 9–10. С. 137 – 142.

209. Гарбарук А.С. Національне відродження та саморганізація польської меншини в Україні: історіографічний аспект. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Вип. XXXIX. С. 226 – 230.

210. Гарбарук А. Національно-культурні товариства в Україні: сутність та особливості функціонування (90-ті роки XX – початок XXI ст.). *Історчні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 2012. Вип. 8. С. 117 – 123.

211. Гарбарук А. Польські громадсько-культурні товариства у західному регіоні України (1991 – 2013 рр.): автореф. дис.. канд. іст. наук: 07.00. 01. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 20 с.

212. Гарбарук А. Польські національно-культурні товариства Івано-Франківщини: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб.наук. пр.. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Чернівці, 2014. Вип. 684 – 685. С. 79 – 83.

213. Гарбарук А. Республіка Польща – Полонія: механізми підтримки спільноти історичною батьківщиною в Україні. *Гуржіївські історичні читання : зб. наук. праць/ гол.редкол. В. Смолій. Черкаси : Вид. Чабенко Ю.А., 2013. Вип. 6. С. 381 – 383.*

214. Гарбарук А. Товариство польської культури імені Тадеуша Костюшка на Волині: визначальні засади організації та функціонування. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки*. 2013. Вип. 21 (269). С. 80 – 85.

215. Гарбарук А. Товариство польської культури Львівщини: 25 років на шляху відродження української полонії. *Слов'янський вісник: зб. наук.пр. Серія «Історичні та політичні науки»*. Рівне, 2014. Вип. 17. С. 9 – 13.

216. Гевель К. М. Регіональний рівень управління сферою збереження історико-культурної спадщини в Україні. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 22 жовт. 2010 р.) : у 2 ч. / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. Ч. 2. С. 27–31.*

217. Герасименко Л.С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього. URL: <http://www.stattionline.org.ua/histori/107/20133-istorichna-pam-yat-v-ukra%D1%97ni-suchasnij-stan-ta-vikliki-majbutnogo.html>
Дата звернення: 17.05. 2019 р.

218. Гирич І. Б., Шаповал Ю.І. Чому необхідно переосмислювати минуле? К.: Konrad Adenauer Stiftung, 2010. 44 с.

219. Гор І. На цвинтарі мало не побилися. *Поступ.* 17 – 18 жовтня, 2000. URL: <http://postup.brama.com/001017/171> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

220. Горбик В.О., Денисенко Г.Г., Скрипник П.І. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 42 с.

221. Горбик В. Діяльність державних інституцій і громадських організацій з охорони культурної спадщини: історія, теорія, практика. *Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва.* К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. Т. 1. С. 5–42.

222. Горбик В. О. Зарубіжний досвід збереження пам'яток історії та культури і його використання в Україні. Київ. старовина. 1996. № 4/5. С. 134–146.

223. Горбик В. Місце історико-культурної спадщини в духовному розвитку сучасної України. *Історія : матеріали V конгр. міжнар. асоц. українців, 26 серп. 2002 р.* Чернівці, 2004. Ч. 2. С. 441–445.

224. Горбик В. Проблеми дослідження історико-культурної спадщини України. *Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики.* К, 2002. Ч. 8–9. С. 272–279.

225. Горбовий В. Чи повернеться Дюрер до Львова? Високий Замок. 1999. 8 січня.
226. Грицак Я. Українсько-польськ гуманітарні взаємини 1991 – 2001 рр. шлях України та Польщі до прощення. *Нове время*. 29 липня 2016. С. 2.
227. Грищенко О.А. Образ Республіки Польща в ЗМІ донецької області. URL: [http:// istfak.org.ua/tendensii-rozvytku-suchasnoi-](http://istfak.org.ua/tendensii-rozvytku-suchasnoi-) Дата звернення: 12. 07. 2021 р.
228. Гудь Б. Волині не слід виривати з контексту... *Наше слово*. 28 квітня (№ 17), 2013, С. 6-7.
229. Генік М. Подолання міжнаціональних стереотипів та польсько-українське примирення у діяльності польської опозиції. *Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки»*. Випуск 11. Рівне, 2011. С. 27 – 31.
230. Данилюк В. Треба мати мужність визнати власну ганьбу. *Віче*. 10 квітня (№ 15), 2003. С. 2.
231. Денисенко Г., Денисенко О. Меморіальний простір України у формуванні історичної пам'яті. URL: [file:///C:/Users/G50/Downloads/Uxxs_2016_21_17%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/G50/Downloads/Uxxs_2016_21_17%20(3).pdf) Дата звернення: 20 11. 2019 р.
232. Державна комісія просить внести зміни до ухвали міської ради стосовно «Цвинтаря Орлят». URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/arhiv2005.htm#1> Дата звернення: 3.02. 2022 р.
233. Дещинський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. Навч. Посібник. Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2001. 424 с.
234. Дзюбан Р. Втрати Львівської філії бібліотеки АН УРСР у повоєнний період (1945 – 1953): матеріали вивезені зі Львова. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2010. Вип. 2 (18). С. 566 – 584.

235. Дзюбан Р. Культурні цінності установ Львова у 1939 – 1953-х рр.: переміщення і втрати: монографія. НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Львів, 2020. 344 с.

236. Дзюбан Р. Львівські рисунки Дюрера: проблеми втрати і повернення. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2005. Вип. 13. С. 336 – 359.

237. Дзюбан Р. Переміщення і втрати мистецьких пам'яток з львівських музеїв під час Другої світової війни. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2006. Вип. 14. С. 309 – 324.

238. Дзюбан Р. Розпорошені скрби: доля збірок Музею ім. Любомирських у складі філії Бібліотеки академії наук УРСР (1939 - 1941). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника: зб.наук. пр.* Львів, 2012. Вип. 4 (20). С. 455 – 469.

239. Добржанський О. Вплив сучасних ЗМІ на формування історичної пам'яті українців та поляків. *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті».* Вінниця, 2018. С. 16 – 22.

240. Добржанський О. Еволюція суспільно-історичних стереотипів у свідомості українців та поляків на прикладі опіки над місцями національної пам'яті. *Україна – Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції. 19-20 травня 2017 р. / ред.. Ю.А. Зінько.* Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 365 – 370.

241. Добржанський О., Притулюк В. Оссолінеум як спільна історична спадщина українців та поляків. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини.* Чернівці, 2023, 1 (35). С. 12 – 16.

242. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети. К.: Наукова думка, 2006. 511 с.

243. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. ред..кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.

244. Слова Т. Польща та Україна: традиції та новації у зовнішньополітичних концепціях (XX – XXI ст.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2002. 192 с.

245. Забрований Й. До повного примирення і щирого порозуміння. *Політика і час*. 1997. № 9. С. 5 – 7.

246. Завалень Є. Про охорону пам'яток церковної архітектури перемищини після 1947 року. *Перемиські дзвони*. 1995. № 1. С. 18 – 21.

247. Завершився перший сезон українсько-польського археологічного прекуту. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1294804.html> Дата звернення: 25.03. 2024 р.

248. Завітневич Н. Г. Гуманітарний чинник в українсько-польських міждержавних відносинах : дис. на зд. наук. ст. к. п. н.: 23.00.04. К., 2008. 241 с.

249. Заремба С. Виникнення українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Перші кроки діяльності. *Вісник Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури*. К., 1998. № 1. С. 14–20.

250. Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. *Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*. К. : Логос, 1995. С. 8 – 10.

251. Зашкільняк Л. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні*. С. 20 – 34.

252. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf> Дата звернення: 19.08. 2022 р.

253. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.

254. Зашкільняк Л. Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Поляки, українці, білоруси. Литовці у міжвоєнній Польщі (1920 – 1939): матеріали Міжнароднонаукової конференції (Дрогобич, 8 – 9 жовтня 2004 року)*. Дрогобич: Коло, 2005. С. 34 – 42.

255. Зашкільняк Л. О. Україна і українсько-польські відносини у післявоєнній польській історіографії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 4*. К., 1993. С. 148 – 156.

256. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки ХХст.. у суспільній свідомості українців і поляків. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. Львів, 2008. Вип. 2. С. 127 – 137.

257. Звернення львівських інтелектуалів до президентів України та Польщі. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 97. 2002, 14.06.

258. Зеленько Г. Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації. *Людина і політика*. 2000. № 2. С. 28 – 34.

259. Зерній Ю.О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичні пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2008, № 4 (9). С. 35 – 43.

260. Зимомря М., Зимомря І., Литвин М. Модель українсько-польської взаємодії в дослідницькому доробку Олександра Колянчука. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / гол. ред. Микола Литвин; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2022. Вип. 15. С. 244-257.

261. Зіневич Н. Локальна історія: виклики і перспективи. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2010. Вип 4. С. 27 – 46.

262. Злупко С. Основи регіонології: концептуальний підхід. *Вісник НАН України*. 2004. № 11. С. 12 – 25.

263. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: дис.. канд.. політ. наук: 23.00.04. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. К., 2005. 235 с.

264. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан: монографія. К.: РІШЦУАННП, 1997. 688 с.

Історія Волині: видання друге, змінене та доповнене/ науковий редактор, керівник авторського колективу М.М. Кучерепа; Волинський національний університет імені Лесі українки. Луцьк: Надситр'я, 2024. 672 с.

265. Історико-культурна спадщина України : проблеми дослідження та збереження. / Відп. ред. В. О. Горбик. К. : Б.в., 1998. 400 с.

266. Історія України: словник-довідник для студентів вищих навчальних закладів. / М. В. Яцюк, Л. М. Жванко, О. Л. Рябченко, Г. Г. Фесенко; за ред. М. В. Яцюка; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 247 с.

267. Калакура О. Я. Мовно-культурний розвиток сучасної польської меншини в Україні. *Наукові записки*. К.: ІПіЕНД, 2007. Вип. 34. С. 235 – 242.

268. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX ст. К.: Знання України, 2007. 508 с.

269. Калакура О. Польська етнічна група в процесі становлення громадянського суспільства в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД НАН України*. 2001. Вип. 14. С. 175 – 185.

270. Калашнікова В. Європейський досвід реституції культурних цінностей для України. URL : <http://h.ua/story/158048/#ixzzlgaj6Xd7> Дата доступу: 28.11.2023 р.

271. Калитчак Р. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах. К.: Знання, 2007. 303 с.

272. Каліщук О. Місця пам'яті в культурному просторі історії. Приклад Волині – 43. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/monografii/2402-oksana-kalishchuk-mistsya-pam-yati-v-kulturnomu-prostori-istoriji-priklad-volin> Дата звернення: 3.01.2022 р.

273. Каліщук О. Охорона культурної спадщини в Україні та Польщі: основні поняття й терміни. *Культурологічний альманах*. 2025. № 1. С. 316-324.

274. Каліщук О. Охорона пам'яток національної культурної спадщини українсько-польського порубіжжя: ретроспективи і перспективи. *Public history: selected issues.: Collective monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2024. Р. 231-249
275. Каліщук О. Правові засади охорони культурної спадщини в ЄС та Україні: спроба компаративного аналізу. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 31. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 62 – 66.
276. Каліщук О. У тіні Волині? Історія vs пам'ять. Львів, 2016. 162 с.
277. Калинчук Д. Таємниця 23 лютого 1918 року. Українцям є що святкувати. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/23/113366/> Дата звернення: 22.02.2023 р.
278. Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті Українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. 2008. Вип. 14/15. С. 203 – 214.
279. Карпінська В. Компромісу досягнуто. *Львівська газета*. № 671 (105), 2005, 14 червня.
280. Катаргіна Т.І. Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді (історія і сучасність). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 186 с.
281. Каткова Т. Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством. *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 5. С. 148–152.
282. Киридон А.М. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Трансформації історичної пам'яті. Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті»*. Вінниця, 2018. С. 45 – 53.

283. Кирилич В. П. Українці Польщі: проблема збереження етносоціальної ідентичності, як чинник українсько-польських відносин: дис. ... канд. політ. наук: 23.00. 04. Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка. К. 2001. 198 с.

284. Кіш Є. За програмою сусідства. *Політика і час*. 2004. № 12. С. 27 – 34.

285. Кіш Є. Б. Країни Центральної Європи в системі міжнародних євроінтеграційних процесів (1991 – 2007 рр.): автореф. Дис.. на зд.наук.ступеня д-ра історичних наук: 07.00.02 всесвітня історія. Ужгород, 2008. 36 с.

286. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі європейської інтеграції: монографія. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.

287. Клекот Е., Косаєвський П. Культурні цінності : співпраця і проблема претензій у польсько-українських відносинах : рекомендації. Варшава: Фонд ім. Стефана Баторія, 2006. 24 с.

288. Ключук Ю. Вплив суспільно-історичних стереотипів на формування взаємин Президентів Республіки Польща та України на формування зовнішньополітичного курсу. *KELM*. № 3 (19). 2017. Р. 64 – 76.

289. Ключук Ю. Польсько-українські взаємини з питань реституції культурних цінностей на прикладі архіву товариства «Просвіта». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету. Серія Історія*. Луцьк, 2016. № 3 (328). С. 132 – 137.

290. Ключук Ю. Практична реалізація двосторонніх українсько-польських угод часів А. кваснівського та Л. Кучми. *Гілея*. 2019. Випуск 142 (№ 3). С. 27 – 42.

291. Ключук Ю. Рік Польщі в Україні як прояв міждержавної президентської взаємодії. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Актуальні проблеми зовнішньої політики України»*. Чернівці, 2017. С. 98 – 101.

292. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові. К., 1989. Кн. 7 (496). 326 с.
293. Кіндрась К. У Києві завершує роботу перший конгрес Міжнародної асоціації українців. *Радянська Україна*. 1990, 3 вересня.
294. Козицький А. До роз'ятрювання питання Волинської трагедії може бути причетна Росія. *Високий Замок*. 30 травня (№ 78), 2013. С. 6 – 7.
295. Колекціонери vs археологи. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/55355>
<https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 6.01. 2025 р.
296. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практики та рефлексії. *Регіональна історія України*. К.: Інститут історії НАН України, 2007. Вип 1. С. 205 – 222.
297. Кондель-Пермінова Н. Збереження архітектурно-містобудівної спадщини України у контексті розвитку міст. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини : зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології*. 2009. № 6. С. 92–116.
298. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури. *Вісник Львівського університету*. Вип. 32. Львів, 2009. С 153 – 163.
299. Копієвська О. Р. Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом. *Держава і право : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. К. : [б. в.], 2006. Вип. 33. Юрид. і політ. науки. С. 25–30.
300. Кот С. Американська політика реституції культурних цінностей після Другої світової війни та Україна. *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки*. 2010. № 19. С. 243 – 264.
301. Кот С. До питання про передачу культурних цінностей України до Польщі у другій половині 40-х років ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки*. 2010. № 20. С. 239 – 259.

302. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці центру пам'яткознавства : зб. наук пр.* 2011. Вип. 20. С. 10–27.

303. Кот С. І. Культурна спадщина. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с.

304. Кот С. Національне законодавство та його відповідність міжнародно-правовим нормам у сфері охорони культурних цінностей, як інструмент реституції та повернення національних культурних надбань. *Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи.* К., 1997. Вип. 10 С. 144–152.

305. Кот С., Ошуркевич О. Волинський краєзнавчий музей. Доля культурних скарбів України під час другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Вип. 1. Київ – Бремен: Українознавство, 1995. 75 с.

306. Кот С. І. Пам'ятка чи пам'ятник? *Пам'ятки України.* 1988. № 4. С. 27–30.

307. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.

308. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України: *Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р.* / НАН України, Інститут історії. Центр досліджень історико-культурної спадщини України. Київ, 2018. 42 с.

309. Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства. *Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика* / НАН України, Ін-т історії України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОPIK. К., 2007. С. 35–37.

310. Кот С. Термін «незаконно вивезені культурні цінності» в контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці центру пам'ятокознавства: зб. наук. пр.* Вип. 24. Київ, 2013. С. 16 – 29.

311. Кот С. Україна – Польща: важкі пошуки компромісу щодо питання повернення та реституції культурних цінностей втрачених внаслідок Другої світової війни : експертна думка. 2016. 31 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/KotUkrPolKompr_2016 Дата доступу: 27.11.2024 р.

312. Кот С. Україна – Польща : випробування спадщиною. *Політика і культура*, 2002. 12 – 18 березня. (№ 9). С. 44 – 47.

313. Котляр О. І., Маринів І. І., Трагнюк О. Я. Співробітництво держав-членів Європейського Союзу у сфері охорони культурних цінностей: становлення та розвиток. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 179–184.

314. Кравець Д. Зв'язки українських науковців із національним Закладом ім.. Оссолінських у Львові. *Галиція. Студії та матеріали*. 2017. Т. 3. С. 214.

315. Кресло А.С. Польсько-українські стосунки й образ України у польській пресі (1991 - 2003): монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 128 с.

316. Крушельницька Л. І. Збірки Оссолінеуму реституції не підлягають. *Універсум*. 1997. № 3/4. С. 42 – 45.

317. Крушельницька Л. І. Правдиво про Оссолінеум. *Пам'ятки України*. 1994. № 3/6. С. 85 – 86.

318. Кудерська Н. І. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні. URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vNOruntxkUYJ:irbis.nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_Unzap_2011_3_6.pdf&lfnf=pdf&pdthytyyz Дата звернення: 12. 03. 2021 р.

319. Куди веде новозбудована дорога на Буковині і які загрози несе культурній спадщині? *Буковинське віче*. 2024. 27 грудня. № 64. С. 2.
320. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія: навч. посіб. / Упорядники: Кеда М. К., Соломенна Т. В. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2022. 468 с.
321. Культурна спадщина України. *Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища* : зб. офіц. док. Київ: Істина, 2002. 244 с.
322. Купріянович Г. Турковичами живе вся земля. Холмська наша. Православна традиція Туркович. Турковичі, 2007. 75 с.
323. Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України. Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. 156 с.
324. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12. 00. 01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2003. 18 с.
325. Культурна політика Європейського Союзу. Хрестоматія: навч. посіб. / Упорядники: Кеда М. К., Соломенна Т. В. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2022. 468 с.
326. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України». Відп. ред. Кот С. Київ: Інститу історії України. 2015. 486 с.
327. Культурна спадщина людства : збереження та використання. / За ред. В. І. Акуленка. Львів : Фенікс, 2002. 160 с.
328. Курило Т. В. Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні : історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів, 2003. 202 с.
329. Кучерепа М. Волинська різня. *Віче*. 24 серпня (№ 34), 1995. С. 6.
330. Кучерепа М. Волинська трагедія: без упереджень і спекуляцій. *Волинь*. 31 травня (№ 60), 2003. С. 2.

331. Кучерепа М. Культурно-освітня діяльність та охорона культурної спадщини на Волині (1991–2024). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 40–44.

332. Кучерепа М. Правда повинна бути правдою. *Горохівський вісник*. 29 березня (№ 13), 2003. С. 2.

333. Лелеченко А. П., Мещеряков В. В. Збереження та охорона історико-культурної спадщини України в контексті європейської інтеграції. *Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 25 трав. 2013 р.)*. Київ : НАДУ, 2013. С. 33–35.

334. Лелеченко А. П. Узгодження та збалансованість фінансово-інвестиційних заходів по забезпеченню сфери охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури на рівні регіону. *Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн.* 2014. № 17. С. 161–165.

335. Литвти М. Наукові зв'язки українських і польських істориків: здобутки та проблеми дослідження *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*, 2014. Вип. 2 (106). С. 3 – 18.

336. Литовченко В. Збереження і охорона культурної спадщини в сучасній Україні: внутрішні та зовнішні аспекти. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9933/1/61.pdf> (дата звернення: 10.11.2021 р.

337. Литовченко В. В. Роль ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні (1954-2010 рр.) : дис. ... канд. іст. н. : спец. 07.00.02. К., 2014. 242 с.

338. Лишко В. В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991 – 1999 рр.): дис... канд. іст.н., спец. 07.00.01. К., 2002. 221 с.

339. Лотоцький С., Трохимчук С. Україна у світовому геополітичному просторі. Львів, 2002. 192 с.

340. Львів : історична та культурна спадщина: До 750-річчя заснування Львова. Упоряд. М. Голубко. Львів : ЛДУ БЖД, 2006. 262 с.

341. Мазур Т. В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико-теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... доктора юр. наук. 12. 00. 01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / МВС України, Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 38 с.

342. Макар Ю. І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 8. К., 1999. С. 135 – 153.

343. Макевич М. Чи є надія на повернення?.. Доля Львівської колекції малюнків Дюрера. *Політика і культура*. 1999. № 5. С. 34 – 35.

344. Максимов В. В. До історії становлення міжнародного права охорони культурних цінностей. *Правова держава*. Київ, 1996. Вип. 7. С. 270–278.

345. Максимов В. В. Правова охорона культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. К., 1996. 16 с.

346. Максимов В. В. Ратифікація Україною конвенцій UNESCO про охорону культурних цінностей і проблеми національного пам'яткоохоронного законодавства. *Ідеологія державотворення в Україні : Історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф., Київ, 22–23 листоп. 1996 р.* К. : Генеза, 1997. С. 410 – 412.

347. Малишева О. В. Державне управління сферою туризму та охороною культурної спадщини (регіональний аспект) : дис. ... канд. держ. упр. : спец. 25.00. 02. Х., 2007. 183 с.

348. Малишева О.В. Нормативно-законодавча база з питань охорони пам'ятників в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків: Магістр, 2006. № 1(27). С. 109-116.

349. Марчук Л. Чисті договори роблять щирих приятелів. *Вільна Україна*. 1990. 25 лютого.

350. Махнік Я., Павлів Д., Петегрич В. Кургани на Вонилівській височині у межиріччі Сивки та Лімниці. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 283–306.

351. Місило Є. Волинський міф «100 тисяч». *Наше слово*. 10 лютого (№ 6), 2019. С. 2.

352. Медведчук Н. А. Українсько-польське співробітництво у гуманітарній сфері: кінець 80-х – 90-х років XX століття : дис... на здоб..наук.. ст.. канд.. іст.. наук: 07.00.02. Луцьк, 2004. 227 с.

353. Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини. К. : Наук. думка, 2008. 288 с.

354. Мельничук О. І. Правові засади охорони культурної спадщини в Європейському Союзі. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право..* 2011. Вип. 1. С. 264–271.

355. Мельничук О. І. Міжнародно-правовий статус всесвітньої культурної і природної спадщини / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наукова думка, 2008. 285 с.

356. Менська О. А. Правове регулювання сфери охорони культурної спадщини в Україні: 22-річний досвід реформування та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 45–50.

357. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія. Львів, 2004. 405 с.

358. Міська рада Львова не поступилася вимогам поляків. *Купол*. 16.05.02 . URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/cupol.htm> Дата звернення: 2.02. 2022 р.

359. Мещеряков В. Державне регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури: до питання визначення понять

та особливостей їх застосування. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 271-277.

360. Мещеряков В. Механізми державного регулювання у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах: автореф. дис... канд. н. держ. уп.: 25. 00. 02 / НАДУ. Київ, 2016. 20 с.

361. Мещеряков В. В. Міжнародний досвід удосконалення державного управління сферою охорони історико-культурної спадщини. *Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 27 листоп. 2013 р. : у 2 ч.* Полтава : ПолтНТУ, 2013. Ч. II. С. 64–66.

362. Мещеряков В. Сучасні підходи до вдосконалення механізмів державного регулювання зі збереження та опуляризації історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 9. С. 119 – 123.

363. Мещеряков В. В. Формування моделі взаємодії органів публічної влади, громадськості та приватного сектору у сфері охорони історико-культурної спадщини та пам'яток архітектури в регіонах. *Інвестиції: практика та досвід : наук.-практ. журн.* 2016. № 4. С. 105–111.

364. Місіло Є. Грушовичі 24-26. V. 2018. Поляки ігнорують докази поховання бійців УПА в Грушовичах. URL: <https://dyvys.info/2018/06/05/polyaky-ignoruyut-dokazy-pohovannya-bijtsiv-upa-na-tsvyntari-v-grushovychah-istoryk-yevgen-misylo> Дата зверення: 19.06. 2019 р.

365. Могіліна Т. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. К.: Стилос, 2002. 195 с.

366. Могили у Польщі прибирали студенти-волиняни Польщі. *Волинь Post*. 2012. 6 серпня. URL: <http://www.volynpost> Дата звернення: 21.11.2022 р.

367. Мортон Д. Як зберегти історичну і культурну спадщину. *Дзеркало тижня*. 2006. URL :

http://gazeta.dt.ua/CULTURE/yak_zberegiti_istorichnu_i_kulturnu Дата звернення: 14. 03. 2021 р.

368. Музей Романа Шухевича: рік минув, що зроблено? *ZAXID.NET*. URL:

https://zaxid.net/muzey_romana_shuhevicha_rik_minuv_shho_zrobleno_n1600872

Дата звернення: 3.01. 2025 р.

369. Муравський О. Товариство польської культури Львівщини : історія і сучасність. Україна – Польща : істор. Спадщина і сусп.. свідомість: зб.наук.праць / Відп. ред.. М. Литвин/ НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2010 – 2011. Вип. 3 – 4. С. 234 – 239.

370. На Хмельниччині через війну пошкоджено шість об'єктів культурної спадщини. *Суспільне Хмельницький*. 10 серпня 2023. URL: <https://suspilne.media/khmelnyskiy/548047-> Дата доступу: 21.12.2024 р.

371. Набок С. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійність наслідків. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / гол. Ред..кол. О. Рафальський. К.: ІПіЕНД ім.. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 229 – 283.

372. Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені Ф.Ф. Кураса НАН України, 2008, 405 с.

373. Нагорна Л. Реінкарнація історії у наукових дискурсах: криза територіальних топлогзаций чи геополітичний синдром? Регіональна історія України. К.: Інститут історії НАН України, 2010. Вип 4. С. 97 – 112.

374. Надирова О. Деякі форми та методи виховання поваги до пам'яток історії та культури (Досвід Франції). *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2009. N 2/3. С. 145 -150.

375. Надольська В., Гаврилюк С. Музеї і нематеріальна культурна спадщина. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип 63. Том 2. С. 16–24.

376. Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=753>. Дата звернення: 4.08.2021 р.

377. Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=754> Дата звернення: 6.08.2021 р.

378. Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. URL: : <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=749> Дата звернення: 17.01.2022 р.

379. Наше й не наше. Що таке спільна спадщина і як її берегти. Нова Польща. URL: <https://novapolshcha.pl/article/nashe-i-ne-nashe-sho-take-spilna-spadshina-i-yak-yiyi-beregti/> Дата звернення 14.04.2024 р.

380. Нінічук А. Відгомін Великої війни на сучасній історичній пам'яті українського та польського суспільств. Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації : Збірник тез міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 1 – 2 листопада 2018 р.). Чернівці: Технодрук, 2018. С. 80 – 83.

381. Нінічук А. Концепт історичної пам'яті, як чинник ускладнення українсько-польських взаємин. VI Всеукраїнські політологічні читання імені професора Богдана Яроша. Збірник наукових праць за заг.ред. В.І. Бортнікова, Я.Б. Яроша. Луцьк: Вежа, 2017. С. 77 – 80.

382. Нінічук А. Медійний аспект українсько-польських суперечок навколо місць національної пам'яті. Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. К., 2019. Випуск 143. С. 148 – 151.

383. Нінічук А. Польсько-українське партнерство: випробування історією. XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція присвячена 100-річчю української національної революції. Тези доповідей, Чернівці, 20 – 21 жовтня 2017 р. /Наук. ред О.В.Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 108 – 110.

384. Нінічук А. Фільм В.Смажовського «Волинь», як травматична історична пам'ять українців та поляків щодо Волинської трагедії. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки. № 7 (380). Луцьк, 2019. С. 124 – 129.

385. Нінічук А. Формування державної політики пам'яті в Україні 1991 – 2018 рр. Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса 12–13 квітня 2019 р.) Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 26 – 30.

386. Новий Президент хоче виправити провали Кучми. *Львівська газета*. № 15 (581), 2005, 27 січня.

387. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. /Переклад із фр. А. Рєпи. К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. 272 с.

388. Опалько Ю. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи. *Стратег. пріоритети*. 2007. № 1(2). С. 83–88.

389. Охорона та збереження археологічних цінностей як ресурс розвитку й зміцнення української ідентичності (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015 – 2016 роки). Міністерство культури України, національна бібліотека України імені Ярослава мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematchi_ogliadi/2017/Archeol.pdf
Дата звернення: 5.01. 2025 р.

390. Павлів В. Час збирати каміння. *Дзеркало тижня*. 15 лютого (№ 6). 2003. С. 3.

391. Павличко Д. Спогади. Том 2. К.: «Ярославів Вал», 2016. 632 с.

392. Павличко Д. Спогади. Том 5. К.: «Ярославів Вал», 2019. 712 с.

393. Павлишин А. Мертві і живі. Як розділити «спадщину» конфлікту. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. № 91. 2002, 24.05.

394. Павлишин А. Українські могили в Польщі. *Львівська газета*, 30 червня 2005. № 112 (678).

395. Павлюх М. Стереотипи й образи України та українця у сучасній польській журналістиці. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Львів, 2007. Вип. 2007. Вип. 30. С. 253 – 261.

396. Пам'ятки, які ми втримали: найгучніші архітектурні скандали Києва 2024 року. *Каштан NEWS*. 3 січня 2024. URL: <https://www.kashtan.news/pam-iatky-iaki-my-vtratyly-nayhuchnishi-arkhitekturni>
Дата доступу: 4.01.2025 р.

397. Пам'ятник розбрату. *Львівський портал*. 20.02.2009. URL: <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2009/02/20/103903> Дата доступу: 10.06. 2024 р.

398. Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика / відп. ред. В. Горбик ; НАН України, Ін-т історії України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознав. АНУ та УТОПІК. К. : Ін-т історії України НАН України ; УТОПІК, 2007. 612 с.

399. Пам'ятник розбрату. *Львівський портал*. 20.02.2009. URL: <https://portal.lviv.ua/uncategorized/2009/02/20/103903> Дата доступу: 10.06. 2024 р.

400. Патриляк І. Волинь – 1943. До 60-річчя трагедії. *Урядовий кур'єр*. 25 березня (№ 55). 2003. С. 8-9.

401. Петегрич В., Павлів Д. Археологічні дослідження Верхньої Наддністрянщини 1992–2016 рр. як приклад наукової і культурної співпраці Польщі й України. *Пам'яті професора Яна Махніка (1930–2023)*. Львів, 2024. 94 с.

402. Пивовар І. В. До проблеми визначення поняття «культурні цінності» (філософський аспект). Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали II Всеукр. наук.-теорет. конф., (Київ, 31 січ. 2009 р.). К. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2009. С. 61 – 63.

403. Пивовар І. Культурна спадщина як об'єкт адміністративно-правової охорони. URL : http://nbuv.gov.ua/potal/Soc_Gum/Nvknuvs/2010_1/pivovar.htm. Дата звернення: 1. 06. 2020 р.

404. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / наук.ред. Руденко Л. Г. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

405. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження): реферат циклу наукових праць. К., 2014. 10 с.

406. Польща відбудує пам'ятник УПА в Грушовичах. *Історична правда*. 12 квітня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/04/12/152287> Дата звернення: 9.06. 2024 р.

407. Польща «діятиме адекватно» у відповідь на сплюндрування меморіалу у Биківні, - прем'єр. *Новинарія*. 21.01. 2017. URL: <https://novynarnia.com/2017/01/25/polshha-diyatime-adekvatno-u-vidpovid-na-splyundruvannya-memorialu-v-bikivni-prem-yer/> Дата звернення 11.07. 2024 р.

408. Польща передала Україні звіт про дослідження на цвинтарі в Грушовичах. *Історична правда*. 13 червня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2018/06/13/152586> Дата доступу: 2.02. 2024 р.

409. Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. К., 2010. 418 с.

410. Президенти України та Польщі у с. Гута Пеяцька (фото). *УНІАН. Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/common/195705-prezidenti-ukrajini-ta-polschi-v-sguta-penyatska-foto.html> Дата доступу: 9.07. 2024 р.

411. Прибега Л. В. Сутність та зміст поняття «охорона» в архітектурному пам'яткознавстві. Праці Науково-дослідного інституту пам'яткохоронних досліджень. К., 2008. Вип. 4. С. 470–492.

412. Присташ Я. «Етнічні чистки з ознаками геноциду». *Наше слово*. 2013. 30 червня (№ 26). С. 12.

413. Присташ Я. Сейм вшанував жертв Волині 1943 – 44 рр. *Наше слово*. 2009. 26 липня (№ 30). С. 1.

414. Притулюк В. Державна політика у сфері охорони культурної спадщини (на прикладі пам'яткоохоронної діяльності на Волині). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 26. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 38 – 42.

415. Притулюк В. Інституційні та правові складові частини охорони культурної спадщини в сучасній українській державі. *KELM. Nauka, oswiata, prawo*. Łódź. N 5 (41). vol. 2/2021. S. 34 – 38.

416. Притулюк В. Збереження культурної спадщини крізь досвід реституції українсько-польських взаємин. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 25. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 99 – 103.

417. Притулюк В. Місця національної пам'яті на українсько-польському порубіжжі: як форма локальної історії та національної самоідентифікації. *Українська історія у публічному просторі: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. 17 – 18 травня 2024 р., м. Луцьк. Луцьк-Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024.* С. 52 – 55.

418. Притулюк В. Охорона культурної спадщини українсько-польського порубіжжя 90-х рр. XX ст. (на прикладі церковної архітектури). *XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Чернівці, 27 – 28 жовтня 2013 р./ наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2023.* С. 133 – 135.

419. Притулюк В. Охорона культурної спадщини як складник національної безпеки. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Заснований у 2001 р.* Число 30. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 109 – 112

420. Присяжнюк О. М. Шведська традиція державної опіки над культурною спадщиною. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 1 (17). С. 183–196.

421. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія. / керівник авторського колективу – член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А.І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.

422. Прокуратура домоглася охорони культурної спадщини Підгайців. *Газета Місто*. 7 січня 2025. URL: <https://gazeta-misto.te.ua/prokuratura-domoglasya> Дата доступу: 7.01.2025 р.

423. Пороник І. Регіональна політика в сфері охорони культурної спадщини на прикладі Одеської області. URL : www.logincee.org/file/1489/library Дата звернення: 11. 03. 2022 р.

424. Прушинський Я. Пам'ятки старовини. Культурні цінності. Спадщина. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи*. Вип. 10. К.: Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, 1997. С. 45-57.

425. Раданович Н. М. Імплементативна правотворчість: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. Серія 1. Дослідження та реферати*. 1999. Вип. 2. С. 31 – 35.

426. Раковицький цвинтар у Кракові очима українця. URL: <https://ua-cemetery.livejournal.com/40576.html> Дата звернення: 21.12.2022 р.

427. Рафальський О. О. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект: монографія. К., 2000. 223 с.

428. Регіональна історія України. Зб. наук. статей / гол. ред.. В. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2007 – 2018. Вип. 1 – 12.

429. Решетилова О. Чому мовчать совісні поляки? День. 1 серпня (№ 133), 2009. С. 4.

430. Роботи українсько-польської археологічної експедиції в 90-х роках XX століття URL: <https://www.zamky.com.ua/arheologiya/roboty-ukrayinsko-polskoyi-arheologichnoyi-ekspedytsiyi-v-90-h-rokah-hh-stolittya/> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

431. Романтика і руїни: маршрут палацами Розділля. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/romantika_i_ruyini_marshrut_palatsami_rozdillya_n1600973 Дата звернення: 3.01. 2025 р.

432. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис, 2010. 358 с.

433. Савицький Ю. Москва провокує українсько-польську «війну пам'ятників», аби зіштовхнути чолами дві сусідні країни – польські оглядачі. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28226455.html> Дата звернення: 6.06.2024 р.

434. Садовнік Т. Ми приречені жити мирно, по-сусідськи. *Віче*. 10 липня (28), 2003. С. 2.

435. Сайт для колекціонерів в Україні Violity. URL: <https://violity.com/ua> Дата звернення: 6.01. 2025 р.

436. Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: *Каталог-інформатор*. Варшава; Львів; Нью-Йорк: Український архів і НТШ, 2005. 320 с.

437. Сварник Г. Доля архіву товариства «Просвіта» у Львові. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 623 – 627.

438. Священко З. В., Скрипник О. М. Участь України у міжнародних договорах Ради Європи з питань охорони архітектурної та культурної спадщини. *Архітектурна та культурна спадщина історичних міст Центрально-Східної Європи*. 2016. Вип. 3. С. 12 – 15.

439. Середя В. Функціонування сторичних стереотипів у свідомості населення сучасної України: регіональний аспект. Історичні міфи і стереотипи та між цивілізаційні відносини у сучасній Україні. Львів, 2009. С. 36 – 52.

440. Середя В. Вплив польський та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35 – 36. С. 387 – 398.

441. Сердюк О. М. Основні напрями діяльності та перспективи НДІ пам'яткоохоронних досліджень. Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень. К. : АртЕк, 2005. Вип. 1. С. 5–10.

442. Середя В., Середя О. Функціонування історичних стереотипів у свідомості населення сучасної України: регіональний аспект. *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні* / За ред. Л. Зашкільняка. Львів, 2009. С. 39 – 47.

443. Симоненко І. Меморіальний простір України: кризовий шлях та шляхи оздоровлення. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (13) К., 2009. С. 53 – 63.

444. Сисин Ф. З історії українсько-польських стереотипів. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Польсько-українські студії. Вип. 1: Матеріали наукової конференції. (Камянець-Подільський, 29 – 31 травня 1992 р.). К., 1993. С. 18 – 23.

445. Ситник О. На шляху до «концептуальної археології» регіональних досліджень... (Перша і друга наукові конференції «Археологія Заходу України» 2004, 2005). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип.10. 2006. С. 344-348. URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/10/42Sytnyk.pdf>
Дата звернення: 20.03. 2024 р.

446. Скандал із знищенням історичної спадщини Львова. Апеляційний суд скасував історико-архітектурний опорний план міста. *Текст*. 28 жовтня 2024. URL: <https://texty.org.ua/fragments/113722/skandal-zi-znyshennyam-istorychnoyi-spadshyny-lvova> Дата доступу: 12.12.2024 р.

447. Скандал навколо знесення знакового для України будинку: з'явилася реакція Кличко. *УНІАН*. 16 червня 2023. URL: <https://www.unian.ua/society/znesennya-istorichnogo-budinku-u-kiyevi-> Дата доступу: 12.12.2024 р.

448. Скандальне будівництво у центрі Чернівців: Мінкульт видав припис про негайне припинення робіт. *БукІнфо*. 19 вересня 2022. URL: <https://bukinfo.com.ua/chernivci/skandalne-budivnyctvo-u-centri-chernivciv-> Дата доступу: 23.11. 2024 р.

449. Скандальний будинок на вулиці Ярощука у Луцьку не має статусу пам'ятки архітектури. *Волинські новини*. 28 квітня 2021. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/skandalnyy-budynok-na-yaroshchuka-ne-maye-statusu-pamiatky-arkhitektury-> Дата доступу: 12.12.2024 р.

450. Скотний В. Філософія подлання стереотипів: історико-культурні чинники українсько-польсько взаємн. Пограниччя. Польща – Україна: науковий щорічник. Люблін – Дрогобич. 2006. С. 21 – 42.

451. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999. К.: Дух і літера, 2012. 464 с.

452. Солдатенко В. Проблеми політики національної пам'яті і завдання її наукового забезпечення. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/problemi-politiki-natsionalnoi-pam-yati-i-zavdannya-ii-naukovogo-zabezpechennya> Дата звернення: 27.07. 2021 р.

453. Соскін О. Сучасний геополітичний простір і пріоритети розвитку України. *Економічний часопис*. 2000. № 2. С. 3 – 7.

454. Ставлення населення України до державних свят. 2016. Перс-реліз. URL: <http://www.kiis.com.ua/&lang=ukr> Дата звернення: 22.02. 2023 р.

455. Становлення та розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи: колективна монографія / за ред.. Л. Стрільчук, О. Каліщук, О. Разиграєва. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 252 с.

456. Степанов В. Ю. Визначення поняття «Культурна спадщина» в культурному просторі України. *Культура України* : зб. наук. пр. ; за заг. ред. В. М. Шейка. Харків, 2015. Вип. 48. С. 29-39.

457. Стоєцький С. В. Концепція стратегічного партнерста в політиці Республіки Польща щодо України. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3 (12). С. 147 – 158.

458. Стоєцький С. Україна і Польща в сучасних геополітичних координатах: проблема стратегічного вибору і асиметрій партнерства. *Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє*. К., 2002. Ч. II. С. 76 – 79.

459. Стрільчук В. Міждержавна регіональна співпраця Волинської області в межах євро регіону «Буг». *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортелісівської трагедії 1942 року. смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року*. Луцьк, 2012. С. 379 – 382.

460. Стрільчук В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) : автореф.. дис.. к.іст. наук. 07.00. 01. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 20 с.

461. Стрільчук Л. Війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: відгомін минулого чи політизація історичної пам'яті? *Військово-науковий вісник*. Випуск 32. Львів: НАСВ, 2019. С. 168 – 180.

462. Стрільчук Л. Еволюція політики пам'яті в сучасній Україні: пострадянські наративи та національна політика пам'яті (на прикладі державних свят). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Заснований у 2001 р. Число 29. 2023. С. 96 – 100.

463. Стрільчук Л. Історична пам'ять українців та поляків: пошук шляхів примирення чи привід до конфлікту? *Трансформації історичної пам'яті*.

Історичні та політологічні дослідження. Науковий журнал. Спеціальний випуск: доповіді на міжнародній науково-практичній конференції «трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 176 – 183.

464. Стрільчук Л., Ключук Ю. Президентський вимір сучасних польсько-українських відносин: монографія. Луцьк: Видавництво «Терези», 2020. 360 с.

465. Стрільчук Л. Контраверсійність політики пам'яті у сучасній Україні: проблеми подолання пострадянських наративів. Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. Р. 180 – 201.

466. Стрільчук Л., Кушпетюк Л. Середньовіччя та ранньомодерна доба крізь призму історичних стереотипів поляків щодо українців. KELM. Knowledge, edukation, law, management. Łódź. № 5 (41) vol. 2, 2021 Р. 39 – 43.

467. Стрільчук Л. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. Public history: selected issues: Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2024. Р. 140 – 159.

468. Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах: монографія. Луцьк: «Вежа-Друк», 2019. 368 с.

469. Стрільчук Л. Паралелі історичної пам'яті у сучасних українсько-польських відносинах: співзвучності та протиріччя. Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. № 2 (67), 2020. Доповіді на II міжнародній науково-практичній конференції «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2020. С. 328 – 335.

470. Стрільчук Л., Петрович В. Система державної політики в галузі збереження та охорони культурної спадщини. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник*. Вип. XIII. Луцьк, 2017. С. 5 – 14.

471. Стрільчук Л. Підсумки українсько-польського діалогу щодо проблем історичної пам'яті у тридцяту річницю підписання договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво. Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практ. конференції/за ред. Н.Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 115 – 119.

472. Стрільчук Л., Притулюк В. Місця національної пам'яті українсько-польського порубіжжя в публічному просторі, як елемент гібридної війни РФ та загрози національній безпеці. Public history: selected issues: Collective monograph / edited by Myroslava Filipovych. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 140 - 159.

473. Стрільчук Л. Проблеми історичної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах. Україна – Польща: історичне сусідство. Матеріали міжнародної наукової конференції. 19-20 травня 2017 р. / ред.. Ю.А. Зінько. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 375 – 376.

474. Стрільчук Л., Стрільчук В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. 258 с.

475. Стрільчук Л. Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур. Монографія. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. 316 с.

476. Стрільчук Л. Сучасні трансформації історичної пам'яті польського та українського суспільств щодо міжетнічного конфлікту на Волині 1943 – 1944 рр. *«Волинь - 43»: міфи і реальність. Збірник наукових праць*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 297 - 309.

477. Стрільчук Л. Україна – Польща: від добросусусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI ст..) : монографія. Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. 608 с.

478. Струтинський В. Політична відповідальність правлячих еліт у посткомуністичному суспільстві: етичний вимір проблеми. Політичні та соціологічні студії: Зб.наук. праць. Т.1. Чернівці, 2000. С. 165 – 176.

479. Студенти-історики та викладачі взяли участь в навчально-історичній експедиції на Любачівщині. *Новини УКУ 6 серпня 2013 р.* URL: <http://ucu.edu.ua/news/9875/> Дата звернення: 23.12 2022 р.

480. Суд зобов'язав укласти охоронний договір на Будинок митниці XV століття в Хотині. *ZAXID.NET.* URL: https://zaxid.net/u_hotini_sud_zobovyazav_uklasti_ohoronniy_dogovir_na_budinok_mitnitsi_15_stolittya_n1601531 Дата звернення: 2.01. 2025 р.

481. Тима П. Успіхи й поразки спроб діалогу. *Наше слово.* № 10. 9 березня 2003.

482. Титова О. М. Деякі принципи охорони археологічної спадщини. Праці центру пам'яткознавства. К. : [б. в.], 2006. Вип. 10. С. 262 – 268.

483. Тичина І. Польсько-українська співпраця з питань реституції культурних цінностей (на прикладі передачі архіву товариства «Просвіта»). *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XIV Мінародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених.* Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю Федьковича, 2020. С. 64 – 65.

484. Ткаченко В. М. Україна на межі цивілізацій: історико-політологічні розвідки. К.: НАН України. Ін-т історії України., 1995. 159 с.

485. Ткаченко В. М. Україна: проблеми самоорганізації: начерки новітньої доби. К.: Наука, 1996. 104 с.

486. Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування. Політична думка. 1999. № 3. С. 73 – 86.

487. Тоценко Ж. М. Співпраця у галузі культури як складова українсько-польських гуманітарних відносин : дис. на здобуття наук.ст.к.і.н.: 26.00.01. К., 2012. 211 с.

488. Троян С. С. Політична система Польщі: Навчальний посібник. Рівне: РІС КСУ, 2002. 40 с.

489. Троян С. С. Український вимір інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Regiony i pogranicza. Olsztyn: Centrum Badan Wschodnich Osrodka Badan Naukowych im. Wojciecha Ketrzynskiego w Olsztynie, 2010. S. 193 – 199.

490. Троян С. С. Україна в сучасних євроінтеграційних процесах: центральноєвропейський вимір. Zjednoczona Europa a Polska, Litwa i Ukraina: Materiały z konferencji Zarządu Uczelnianego Samorządu Studentów UMCS «Miejsce Polski i krajów Europy Środkowej w strukturach unijnych», Lublin, 11–13.04.2003. Lublin: UMCS, 2003. P.134 – 141.

491. Троян С. С. Україна і Польща в Європейському полі глобальних трансформацій. Стратегія українсько-польського соціально-економічного партнерства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 – 8 грудня 2000 р.). Львів: ЛНУ, 2000. С. 132-135.

492. Троян С. С. Українсько-польські відносини: архітектоніка соціальної пам'яті. Література та культура Полісся. Ніжин, 2011. Вип. 64. С. 303 – 312.

493. Туризм і охорона культурної спадщини : український та польський досвід ; за заг. ред. Ю. П. Лебединського. К. : К.І.С., 2003. 176 с.

494. У Гуті-Пеняцькій зруйнували пам'ятник загиблим полякам. *PolUkr* Польсько-український портал. URL: <https://www.polukr.net/uk/blog/2017/01/u-guti-penyackij-zrujnuvali-pam-yatnik-zagiblim-polyakam/> Дата доступу: 9.07. 2024 р.

495. У Львові вандали «розписали» пам'ятник загиблим професорам. *Агенція інформатики та аналітики «Гал-інфо»*, 12 березня 2017. URL: https://galinfo.com.ua/news/u_lvovi_vandaly_pomalyuvaly_pamyatnyk_zagyblym_polskym_profesoram_254430.html Дата зверення: 7.06. 2024 р.

496. У Львові відновили пошкоджений внаслідок російської атаки будинок на вулиці Кокорудза. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_vidnovili_poshkodzheny_rosiyskoyu_atakoyu_budinok_na_vul_kokorudza_n1601038 Дата звернення: 3.01.2025 р.

497. У Львові захищають пам'ятки культури від можливого руйнування через агресію. *Суспільне Львів*. 4 березня 2022. URL: <https://suspilne.media/lviv/213869-u-lvovi-zahisaut-pamatki-kulturi-vid-mozlivogo-rujnuvanna-cerez-agresiu-rosii/> Дата доступу: 21.12.2024 р.

498. У Львові оновлять історико-архітектурний опорний план. *ZAXID.NET*. URL: <https://zaxid.net/search/search.do?searchValue=%D0%BA%D1%> Дата звернення: 3.01. 2025 р.

499. У Польщі обіцяють просувати Україну до Європи. *ZAXID.NET*. URL: <http://zaxid.net/home....omAnch> Дата звернення: 12. 07. 2021 р.

500. У Польщі уламками зруйнованого пам'ятника воякам УПА вимостили дорогу. *Вікна*. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/world/2017/11/24/78189/view> Дата звернення: 19.06. 2019 р.

501. У старому місті у Луцьку забетонували історичну пам'ятку XVII століття: що про це відомо? *Конкурент*. 28 жовтня 2024. URL: <https://konkurent.ua/publication/144725/u-staromu-misti-lutska-zabetonuvali-istorichnu-pamyatku-xvii-st-scho-pro-tse-vidomo/> Дата доступу: 12.12.2024 р.

502. У Харкові створили групу оперативного реагування на пошкодження об'єктів культурної спадщини. *УкрІнфо*. 4 липня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3881869-u-> Дата доступу: 21.12.2024 р.

503. Україна в міжнародно-правових відносинах / Відп. ред. : Ю. С. Шемшученко та В. І. Акуленко. *Кн. 2 : Правова охорона культурних цінностей*. К. : Юрінком Інтер, 1997. 864 с.

504. Україна відновила зруйнований вандалами польський меморіал у Гуті Пеняцькій. *Новинарія*. 26.02.2017. URL:

<https://novynarnia.com/2017/02/26/ukrayina-vidnosila-zruynovaniy-vandalami-polskiy-memorial-u-guti-penyatskiy/> Дата звернення: 7.06.2024 р.

505. Україна – Польща: спільні археологічні дослідження. URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/1906> Дата звернення: 23.03. 2024 р.

506. Українці та поляки разом малюють хрест на перспективах відкриття польського кладовища у Львові. *Форум*. 11.05.02. URL: <http://ukr.for-ua.com/news/2002/05/11/111322.html> Дата звернення: 3.02. 2022 р.

507. Уряд виділив гроші для реставрації Збаразького замку. URL: <https://zbruc.eu/node/39969> Дата звернення 18.04.2024 р.

508. Філатов А. Зарубіжний досвід державного управління охороною культурної спадщини. *Вісник УАДУ*. 2000. № 1. С. 39 – 45.

509. Харковенко Р. Розвиток пам'яткоохоронної галузі України в контексті системи охорони пам'яток культурної спадщини в Європі. *Історія науки і біографістики*. 2021. № 3. С. 16–29.

510. Харчук Х. Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*. № 18. Львів, 2009. С. 76 – 79.

511. Хахула Л. І. Дискусії про спадщину Оссолінських у 1940-х – на початку 1990- х років. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2023. Вип. 16. С. 224–239.

512. Хахула Л. Інституціоналізація історичної політики Республіки Польща наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2018. Вип. 11. С. 154–164.

513. Хахула Л. Пам'ять–культура–політика: інституційні форми українсько-польської співпраці. *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння*. / Відп. ред. М. Литвин. Львів, 2021. С. 628–637.

514. Хахула Л. «Різуни» чи побратими? *Сучасні польські дискурси про Україну*. Львів: НАН України Інститут українознавства ім..І. Крип'якевича, 2016. 304 с.

515. Хахула Л. Регіональні особливості міжнаціональної співпраці: пам'ятко-охоронна діяльність. Українсько-польські відносини. *Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2017. С. 630–656.

516. Хахула Л. Україна–Польща: виклики та перспективи історичної політики після 2019 року. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2021. Вип. 14. с. 248–259.

517. Хельвбакс М. Социальные рамки памяти. Пер.с фр.С. Зенкина. Х.: «Критика», 2009. 348 с.

518. Холодк В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_49 Дата звернення 7. 01 2025 р.

519. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні: стан і перспективи розвитку. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/db/2011-1/index.html> Дата звернення: 16.08. 2019 р.

520. Холодок В. Довірче управління об'єктами історико-культурної та природної спадщини: зарубіжний досвід. *Вісник Національної академії державного управління*. Київ, 2012. С. 284-288.

521. Холодок В. Д. Інституційне забезпечення управління охороною культурної спадщини в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 3. С. 126-133.

522. Холодок В. Д. Конституційно-правові засади охорони культурної спадщини в Україні. *Конституція України – основа модернізації держави і суспільства : матеріали наук.-практ. конф. до Дня Конституції України, Полтава, 16 черв. 2011 р.* Полтава : ТОВ «АСМІ», 2011. С. 185–189.

523. Хомич М. Діяльність вищого керівництва Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945–1989 рр.. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2014. Вип. 15. С. 96 –105.

524. Хомич М. Правовий статус Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945 – 2015 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог, 2016. № 25. С. 250 – 254.

525. Хом'як П. Діяльність римо-католицького духовенства Львівської архідієцезії в період радянського режиму на прикладі служіння отця Рафала Керницького. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Вид. дім «Гельветика», 2023. Чис. 29. С. 106-109.

526. Хом'як П. П. Дослідження образу Римсько-Католицької Церкви в радянській історіографії. *Південний архів (історичні науки)*. Вид. дім «Гельветика» 2022. Випуск XXXVIII. 103–109.

527. Хом'як П. Духовенство Луцької дієцезії: жертви атеїстичного режиму радянської влади. *Modernization of today's science: experience and trends. III International Scientific and Theoretical Conference. 24 February 2023 Singapore. Singapore*. Р. 293-294.

528. Хом'як П. Жертви радянських репресій: луцьке духовенство Римсько-Католицької Церкви. *Міжнародна наукова конференція «Радянські репресії в Західній Україні у 1939-1953 рр.» До 80-х роковин із дня трагедії масових розстрілів у Луцькій в'язниці*. Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 306 -321.

529. Хом'як П. Римо-католицьке служіння у Львові 1945-1991. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2021. Tom 116. S. 147-167.

530. Червінський А. І. Актуальні проблеми збереження та охорони пам'яток архітектури Івано-Франківщини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXIV. С. 48-53.

531. Черга небуття: у Харкові один за одним зникають будинки, де жили видатні люди своєї епохи. *Молода Україна*. 5 вересня 2018. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3356/196/126166/> Дата доступу: 22.12.2024 р.

532. Чи заслужила на таке відношення культурна спадщина?
Буковинське віче. 2019. 20 лютого. № 14. С. 1.
533. Чобіт Д. Загибель Гути Пеняцької 28 лютого 1944 року. Книга перша: Трагедія. Київ: «Видавничий дім «Українська культура»». 2020. 610 с.
534. Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 92 – 98.
535. Чорна Н. Політика Польщі щодо України: акценти й тенденції розвитку в 1991 – 2015 рр. Наукові записки ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2018. Вип. 26. С. 271 – 276.
536. Чорна Н. Україна – Польща: генеза стратегічного партнерства крізь призму президентського чинника. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2016. Вип. 25. С. 41 – 58.
537. Чорна Н. Україна – Польща: історіографія відносин (кін. ХХ – поч.ХХІ ст.): монографія. Вінниця: ПП Балюк І. , 2014. 416 с.
538. Чупрій Л. Забезпечення доступу громадян до культурних цінностей та оптимізація механізмів збереження національного історико-культурної спадщини. *Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : кол. моногр. К. : НІСД, 2011. С. 379–388.
539. Чупрій Л. В. Механізми збереження об'єктів історико-культурної спадщини. URL : <http://opros-dim.com/index.php?/uk/%mehanizmi-zberezhennja-obektiv-istoriko-kulturnoyi> Дата звернення: 12. 07. 2020 р.
540. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Політика і права людини*. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1230112797> Дата звернення: 11.01. 2022 р.
541. Шахов В.А., Медісон В.В. Україна у світовому співтоваристві. К.: УДАУ, 1996. 72 с.

542. Швидюк С. М. Інституційні процеси в етнонаціональній сфері Республіки Польща (на прикладі української національної меншини): дис. ... канд. політ. наук: 23.00. 02. Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2006. 215 с.

543. Шпенглер О. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

544. Шульга С. Культурна спадщина східноєвропейського порубіжжя: фактор волинських чехів. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Видавничий дім «Гельветика», 2024. Число 31. С. 51 – 55.

545. Шульга С. Міжнаціональні відносини на українсько-польському порубіжжі (за хроніками чеських поселень Волині). *Актуальні питання у сучасній науці*. № 4(34) 2025. С. 1629–1640.

546. Шульга С. Чехи-іммігранти на Волині: формування регіональної моделі етнічної ідентичності. *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. Вип. 6 (58). С. 159–165;

547. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. К. : Укр. енцикл., 2005. Т. 4. 720 с.

548. Яковенко Н. Образ поляка в українській історичній белетристиці. Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Польсько-українські студії. Вип. 1: Матеріали наукової конференції. (Камянець-Подільський, 29 – 31 травня 1992 р.). К., 1993. С. 125 – 132.

549. Яковенко Н. Польща та поляки у шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й невідомого минулого. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст.. К., 2002. С. 366 – 379.

550. Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова. Галицька брама. 1996. No 15.

551. 15 цікавих фактів про львівський «Оссолінеум». URL: <https://photo-lviv.in.ua/15-tsikavykh-faktiv-pro-lvivskyy-ossolineum/> Дата звернення 2.05.2023 р.

552. Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół prawosławny w polsce dawniej i dziś. Aneks statystyczny. – Warszawa, 1993. 179 s.

553. Albin J. Zakład narodowy imienia Ossolińskich w latach 1946 – 1953. Wrocław-Warszawa-Kraków. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1990. 197 s.

554. Alonso-Munoyerr S. Restoration aof Monuments in Spain – theory and Practice. Architektura: czasopismo techniczne. 2015. Nr 7A. S. 63–72.

555. Austyn M. Wolyńskie tabu: Sześć projektów, rozbieżne definicje, kamuflujące niekiedy prawdziwy charakter i skalę zbrodni – w sejmowej komisji kultury ruszają dziś prace nad projektami uchwał upamiętniających ludobójstwo na polskich Kresach. *Nasz Dziennik*. 2013. 5 czerwca (Nr 128). S. 3.

556. Barht F. (Ed.) Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organizatio of Culture Difference. Bergen, Universitetsforlaget; London, Allen Unwin, 1989. 153 p.

557. Burant S. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. Studia i materiały. 1993. № 58. 28 s.

558. Burant S. Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi; Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, 1999. 48 s.

559. Browarek T., Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995. Lublin, 1998. 248 s.

560. Budakowska E. Społeczna rola organizacji pozarządowych w budowaniu tożsamości polskiej mniejszości w perspektywie socjologicznej Kontynuacje. / Pod.red.L.Goldyki. Zielona Góra, 1999. 190 s.

561. Burant S. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków Polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. Studia i materiały. 1993. № 58. 28 s.

562. Burant S. Stosunki polsko-ukraińskie a idea strategicznego partnerstwa. Publikacja przygotowywana do druku. Warszawa: Fundacja Wspomagania Wsi; Stowarzyszenie Euro-Atlantyckie, 1999. 48 s.

563. Chachuła L., Łytwyn M. Wojskowa i polityczna walka o Lwów i Galicję Wschodnią w latach 1918–1923: nowe badania historyków ukraińskich. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2021. Nr 2 (38). S. 189–206.

564. Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą. *Rocznik Polskiej polityki zagranicznej 1996*. / pod.red. Wizimirskej B. Warszawa: Zarząd Obsługi Ministerstwa Spraw Zagranicznych. 1996. S. 133 – 137.

565. Chojnowska A. Stosunki z Ukrainą. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1996 1997*. S. 138 – 146.

566. Derdej P. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej. Warszawa; Białystok, 2005. 151 s.

567. Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921 – 1989. Warszawa, 2010. 237 s.

568. Duber B. Społeczna i kulturowa rzeczywistość pograniczna. *Transgraniczność w perspektywie sociologicznej. Kontynuacje i wyznania* / red. J. Leskiewicz – Baczyński. Zelona Góra, 2001. S. 127-194.

569. Dudek A. Historia polityczna Polski. 1989–2005. Kraków: Arcana, 2007. 536 s.

570. Dudek A. Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-1995. Zarys historii politycznej Polski. Kraków: Arcana, 2002. 522 s.

571. Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. *Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. Przemyśl: Arhiwum Panstwowe w Premyslu*, 2009. 219 s.

572. Dziedzictwo i pamięć kresów wschodnich Rzeczypospolitej. *II Muzealne spotkania z kresami*. / Red. T. Skoczek. Warszawa, 2017. 628 s.

573. Filar W. Likwidatorzy z UPA. *Gazeta Wyborcza*. 14 lihca (№ 162). 1995. S. 12.

574. Fedorowicz K. Polityka Polski wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989–2010. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2011. 343 s.
575. Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999. Poznań, 2004. 249 s.
576. Gębarowicz M., Tietze H. Runki Albrechta Durera w Museum im. Lubomirskich we Lwowie. Lwów: Zakład Narodowy Ossolińskich, 1999. 20 s.
577. Gierat-Bieroń B. Polstyka kulturalna Unii Europejskiej, WUJ, Kraków, 2018. 312 s.; Gierat-Bieroń B. Polstyka kulturalna Polstyka kulturalna – kłopotliwość terminu. *Herito*, 2012. Nr. 6. S. 58–72.
578. Gill W. Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993. Poznań – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszlek, 1994. 123 s.
579. Głuszek C. Zamek Rabsztyn – rewaloryzacja ruin. Właściwy kierunek konserwatorskiego i społecznego działania. *Ochrona i konserwacja ruin zamkowych. Wybrane problemy i przykłady. Pod redakcją Bogusława Szmygina*. Warszawa – Lublin: Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS, 2013. 22 s.
580. Grimsted Kennedy P. The Fate of Ukrainian Treasures During World War II : The Plunder of Archives, Libraries and Museums under the Third Reich. *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*. 1991. № 39. Heft 1. P. 53-80.
581. Hlebowicz A. Sytuacja Polaków na Ukrainie. Ośrodek Studiów Wschodnich «Biuletyn Ukraiński». nr 6 – 7, lipiec 1994, S. 15 – 16.
582. Jasiński Z. Rzecz o tożsamości młodzieży polskiej na pograniczu polsko-czeskim. Tożsamość narodowa młodzieży na pograniczach. Opole, 1997. S. 85 – 97.
583. Karpiński J. Trzecia niepodległość. Najnowsza historia Polski. Warszawa: Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media Świat Książki, 2001. 345 s.
584. Karpus Z. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruski w Polsce w latach 1919–1920. Toruń 1999. S. 234 s.

585. Keating M. New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. Northampton. Edward Elgar Publishing, 1998. 242 p.
586. Komornicki T. Granicy Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990-1996. PAN, IgiPZ, Warszawa, 1999. 347 s.
587. Konończuk W., Kosiewski P. Zagrożone dziedzictwo. Polskie dobra kultury na Ukrainie i Białorusi. Raport OSW. Warszawa, 2020, 178 s.
588. Kościński P. Truna dyskusja o Wołyniu. *Rzeczpospolita*. 28 maja, 2011 (№ 64). C. 4.
589. Kosiński D. Ukryte życie pomników. *Tygodnik Powszechny: katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2017. 29 października. Nr 44. S. 32–35
590. Kowalski W. Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury. Warszawa : Instytut kultury, 1994. 165 s.
591. Krajewski K. Ukraińskie miejsca pamięci narodowej na terenie Polski. URL: <http://www.nawolyniu.pl/artykuly/miejscapamieci.pdf?fbclid> Дата звернення: 20.11.2020 р.
592. Księga darczyńców Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Pod. red. M. Pękalskiej. Wrocław, 2017. 124 s.
593. Kuczerepa M. Ukraińsko-polska współpraca kulturalna we współczesnych warunkach. Wojna na Ukrainie. *Kijów – Warszawa: razem do zwycięstwa. Analizy – Refleksje – Kalendarium*. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Stępnia. Warszawa : Fundacja Wolność i Demokracja, 2022. S. 131–138
594. Lipka M. Działania UE na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego w krajach pokonfliktowych. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2023. Nr 43. S. 132.
595. Małachowicz E. Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie. Wrocław: Oficyna wydawnicza politechniki wrocławskiej, 1994. 325 s.
596. Matelski D. Restytucja poloników z Białorusi, Ukrainy i Litwy za Trzeciej Rzeczypospolitej. *Studia Podlaskie*. 2002, t. XII, S. 129–171.

597. Matwijów M. Lwowskie Ossolineum w listach Mieczysława Gębarowicza z lat 1943 – 1946. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. Wrocław. 1992. Zest. 1. S. 157 – 193.
598. Matwijów M. Zbiory rękopiśmienne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie w latach 1939 – 1946. *Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. Wrocław. 1999. Zest. 10. S. 211 – 241.
599. Michałowska G., Schreiber H. Kultura w stosunkach międzynarodowych. Warszawa, 2013. 420 s.
600. Michałowska G. Zmienność i instytucjonalizacja międzynarodowych stosunków kulturalnych, Warszawa, 1991. 244 s.
601. Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999 – 2010. *Przegląd geograficzny*. 2002. T. 84. S. 576 – 579.
602. Miśło E. Nie oczekiwać przeprosin. *Gazeta Wyborcza*. 26 października (№ 137), 1995. S. 14.
603. Miszczuk A. Pogranicze polsko-ukraińska polityka zagraniczna III RP. Polskie pogranicza a polityka zagraniczna v progu XXI wieku. Pod redakcją R. Stemplowskiego i A. Zelazo. Warszawa, 2002. 270 p.
604. Motyka G. Lachów usunąć! *Gazeta Wyborcza*. 13-14 kwietnia (№ 87), 2002. S. 20-21.
605. Motyka G. Nic tylko wstyd. *Gazeta Wyborcza*. 27 kwietnia (№ 99). 2016. S. 7-9.
606. Ninichuk A. Location of national memory in modern polish-ukrainian relations: political and social measurement. *KELM. Knowledge, edukatio, law, management*. Łódź. № 2 (22) / 2018. P. 132 – 140.
607. Paprocki H. Prawosławie w Polsce. Olszanica: Bosz, 2008. 239 s.
608. Polska – Ukraina. Wspólna przeszłość. *Materiały z sekcji pt. "Dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-ukraińskiego" (Cieszanów, 29.IX.2006)*. 2007. 530 s.

609. Pomnik tragedii Wołyńskiej 1943 – 1944 na Skwerze Wołyńskim w Warszawie. / red. P. Rotbert. Warszawa, 2004. 57 s.
610. Pruszyński J. Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna. T.1. Kraków, 2001. 732 s.
611. Pruszyński J. Ochrona zabytków w Polsce. Warszawa, 1999. 201 s.
612. Przuborowska-Klimczak A. Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XIX – XX wieku. Lublin. 2011. 412 s.
613. Radziukiewicz A. Święta Góra Grabarka. Białystok: Orthdruk, 1993. 40 s.
614. Rocznic zbrodni na Wołyniu – pamięć i pojednanie. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2003. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2003/K_117_03.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 р.
615. Sadowski A. Świadomość religijna wyznawców Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie. *Elpis*. 1999. Z. 1. S. 155 – 159.
616. Segmenty dziedzictwa Kulturowego. *Między ochroną dziedzictwa materialnego a niematerialnego*. / Red. naukowa A. Dobosz, W. Górny, A. Kozień. Kraków, 2020. 730 s.; Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. / Red. E. Manikowska. Warszawa, 2010. 415 s.
617. Siekierka S., Komański H. Przewodnik pomniki, tablice pamięci i mogiły na terenie Polski ofiar ludobójstwa dokonanego na Polakach przez OUN i tzw. UPA 1939–1947. Wrocław: Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów, 2007. 212 s.
618. Skubiszewski K. Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989 – 1993. Warszawa, 1997. 434 s.
619. Stanowisko Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 24 czerwca 2013 r. w sprawie uczczenia pamięci ludobójstwa dokonanego przez Organizację

Ukraińskich Nacionalistów i Ukraińską Powstańczą Armię. URL: www.bip.lublin.pl
Дата доступу: 4.08. 2023 р.

620. Strilchuk L. V., Dobrzanskiy O. V. Similar mentality and perception in the context of contemporary Ukraine-Poland relati development : collective monograph / A.V.Bortnikova, A.V.Kroytor,D.V.Yakovlev,S.V.Kutsepai, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. P. 99 – 124.

621. Strilchuk L. The Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia in the Second World War: Historical Memory Transformations. Copyright 2018 “Codrul Cosminului”, Vol.24. 2018, No. 1. P. 145 – 164.

622. Stróżowska K. Pomnik ukraiński na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. *Przeszłość i Pamięć*. 2000, nr. 3 (16). S. 21 – 24.

623. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin, 2002. 267 s.

624. Świąteczak K. Prawne aspekty ochrony zabytków w historii. *Człowiek a natura. istoria, prawo, przemysł* / Redakcja Karol Łukomiak. Łódź: Wydawnictwo Naukowe Archaeograph, 2019. S. 141–155.

625. Szajdak S. Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku. Warszawa 2005. 248 s.

626. Szmelter I. Wartościowanie w ochronie dziedzictwa kultury na linii czasu. *Systemy wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy* / Red. B. Szmygin. Lublin – Warszawa, 2015.

627. Szmygin B. Doktryny i zasady konserwatorskie a współczesne możliwości ich realizacji. *Ochrona Zabytkow*. 49/4 (195), 1996. S. 340-352.

628. Tomaszewski A. Na przełomie tysiącleci :międzynarodowa sytuacja konserwacji zabytkow. *Ochrona Zabytkow* .50/2, 1997. S. 106 – 118.

629. Umińska-Woroniecka A. Historia polskich placówek dyplomacji kulturalnej. *Historia dyplomacji publicznej*. Pod red. B. Ociepka, Warszawa, 2015. S. 112 – 148.

630. Umińska-Woroniecka A. Instytuty Polskie. Zmiany modelowe polskiej dyplomacji kulturalnej w latach 1989 – 2011. Wrocław, 2013. 310 s.
631. Umińska-Woroniecka A. Zagraniczna polityka kulturalna Czech, Polski, Słowacji i Węgier po 1989 roku. Warszawa: Dom wydawniczy Elipsa, 2022. 319 s.
632. W sprawie pojdania polskoukaińskiego. URL: <http://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/11F1A6C297DA8368C125.pdf> Дата звернення: 27.08. 2021 p.
633. Wałęsa L. Droga do prawdy. Autobiografia. W.: Wydawnictwo: Świat Książki, 1999. 640 s.
634. Wałęsa L. Droga do wolności: autobiografia. W.: Wydawnictwo: Editions Spotkania, 2002. 304 s.
635. Warszawski D. Nazywanie nieszczęścia. *Polityka*. 2009. 7 listopada (Nr. 45).
636. Wieczorkiewicz P. Masakra wołyńska. *Wprost*. 31 sierpień (№ 35), 2008. S. 2-4.
637. Wizmirska B. Kronika 1993 r. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 1993 – 1994. Warszawa, 1994. S. 260 – 291.
638. Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 1996 r. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. 1997. S. 277 – 302.
639. Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 2003 r. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. Warszawa, 2004. S. 241 – 276.
640. Wizmirska B. Kronika stosunków międzynarodowych Polski w 2004 r. Ukraina 2004 r. Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. Warszawa, 2005. S. 241-243.
641. Wojakowski D. Pogranicze polsko-ukraińskie: lokalność jako czynnik warunkujący stosunki etniczne. *Studia socjologiczne*. 1998. № 4. S. 67 – 86.

642. Wołyń 1943. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2008. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_110_08.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 p.
643. Wołyń 1943. Komunikat z badań. Warszawa, lipiec 2013. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_119_07.PDF Дата звернення: 29.08. 2021 p.
644. Wroński P. Głosowanie ludobójstwa. *Gazeta Wyborcza*. 2013. 13 lipca. S. 4.
645. Zawaleń E. Zatrzymać zagładę cerkwi. *Перемиські дзвони*. 1994. № 3. С. 20 – 22.
646. Zenderowski R. Międzynarodowe stosunki kulturalne. Warszawa, 2010. 316 s.
647. Zhurzhenko T. Borderlands into Bordered Lands. Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2010. 321 p.
648. Ziętek A. Międzynarodowe stosunki kulturalne. Warszawa, 2010. 278 s.